

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTE
SOCIĀLĀ DARBA NODAĻA

**SOCIĀLO ATSTUMTĪBU IETEKMĒJOŠIE FAKTORI
PIRMSPENSIJAS VECUMA BEZDARBNIEMIEM RĪGĀ**

MAGISTRA DARBS

Autors: **Jolanta Audare**

Studenta apliecības Nr.: ja06025

Darba vadītāja: docente Dr. phil. Anna Stepčenko

RĪGA 2014

ANOTĀCIJA

Maģistra darba temats ir „Sociālo atstumtību ietekmējošie faktori pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem Rīgā”. Darba mērķis ir noskaidrot sociālo atstumtību ietekmējošos faktorus pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem Rīgā. Pētījuma uzdevumi: veikt sociālās atstumtības teorētisko analīzi; analizēt Latvijas statistikas datus par bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā; analizēt veiktos pētījumus par sociālo atstumtību Latvijā; empīriski pētīt sociālo atstumtību ietekmējošos faktorus pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem Rīgā.

Pētījuma teorētiskās daļas ietvaros tika veikta sociālās atstumtības teorētiskā analīze, raksturoti sociālo atstumtību ietekmējošie faktori, sociālā atstumtība pirmspensijas vecuma bezdarbnieku vidū, salīdzinot viedokli dažādu autoru skatījumā. Sociālā darbā un sociālās atstumtības konteksts tiek raksturots pamatojoties uz vācu sociologa Niklasa Lūmana (*Niklas Luhmann*) sistēmteoriju un Maikla Šeparda (*Michael Sheppard*) pieeju attiecībām starp sociālo darbu un sociālo atstumtību.

Pētījuma ietvaros tika izmantotas kvalitatīva pētījuma metodes - strukturētas intervijas, daļēji strukturētas intervijas un fokusgrupas intervija.

Izpētes rezultātā secināts, ka nozīmīgākie individuālie sociālo atstumtību ietekmējošie faktori bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā ir: zemi ienākumi, zema vai nepieprasīta izglītība, grūtības apgūt valodas zināšanas, veselības problēmas, bezdarbs, nespēja tikt galā ar problēmām, vājas prasmes (sevis prezentēšanas prasmes, datorprasmes), atkarības, zema motivācija pārmaiņām, vecuma diskriminācija, vājš sociālais atbalsts, ģimenes problēmsituācijas, sociāl-ekonomiskās attīstības tendences, neatbilstoša nodarbinātības un sociālā politika. Sociālie darbinieki var sniegt ieguldījumu darbā ar bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā, veicot individuālu un grupu darbu ar bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā. Sociālai un nodarbinātības politikai ir jānodrošina konteksts, kurā sociālais darbs būtu efektīvs.

Atslēgvārdi :

Sociālā atstumtība, bezdarbs, sociālās atstumtības faktori, sociālais darbs.

ANNOTACION

Subject of the master's paper is „Social exclusion factors influencing the pre-retirement age unemployed in Riga”. Main purpose of the paper is to research social exclusion factors for pre-retirement age unemployed persons in Riga. Research objectives: to make the theoretical analysis of the social exclusion; to analyze the Latvian statistics on pre-retirement age unemployed; to analyze the studies on social exclusion in Latvia; empirically investigate social exclusion factors influencing the pre-retirement age unemployed in Riga.

Theoretically there is described social exclusion, the classification of factors which impacts social exclusion, social exclusion of pre-retirement age unemployed, by comparing point of view of different authors. Social work and social exclusion context is described based on the German sociologist Niklas Luhmann Systems theory and Michael Sheppard approach to the relationship between social work and social exclusion.

In the scope of the research there were used qualitative research methods - structured interviews, semi-structured interviews and a focus group interview.

In the research activity there was concluded that the most significant, individual social exclusion factors for unemployed persons in pre-retirement age are: low incomes, low or unsolicited education, difficulties to learn national language, health problems, unemployment, inability to cope with problems, no skills (self-presentation skills, computer skills), addictions, low motivation to change, age discrimination, weak social support, family problems, social-economic trends, inadequate employment and social policy. Social workers can contribute to the work with the pre-retirement age unemployed through individual and group work. Social and employment policy must provide a context in which social work is effective.

Keywords:

Social exclusion, unemployment, social exclusion factors, social work.

SATURA RĀDĪTĀJS

Ievads	6
1. Sociālās atstumtības teoretiskā analīze.....	11
1.1. Sociālās atstumtības jēdziens	12
1.2. Sociālo atstumtību ietekmējošie faktori	18
1.3. Sociālā atstumtība pirmspensijas vecuma bezdarbnieku vidū.....	25
1.4. Sociālā darba un sociālās atstumtības konteksts	30
2. Statistikas dati par bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā Latvijā	35
3. Latvijā veikto saistīto pētījumu apskats	42
3.1. Pētījums „Bezdarba un sociālās atstumtības iemesli un ilgums”	42
3.2. Pētījums „Sociālās atstumtības aspektu analīze pirmspensijas vecuma iedzīvotāju veiksmīgai integrācijai darba tirgū”	43
3.3. Pētījums „Bezdarbs kā sociālās atstumtības ietekmējošs faktors, Rīgas piemērs”	44
4. Pētījuma metodoloģija.....	46
4.1. Pētījuma metožu raksturojums	46
4.2. Pētījuma gaitas apraksts	50
4.3. Ētikas principi	51
Rezultāti un diskusija	53
Secinājumi.....	78
Izmantotie izziņas avoti.....	80
Pielikumi	83
1. pielikum Daļēji strukturētas intervijas transkripcija	84
2. pielikums Strukturētas intervijas sociālajiem darbiniekiem, izmantojot elektronisko pastu, transkripcija.....	86
3 .pielikums Fokusgrupas diskusijas transkripcija	87
4. pielikums Informētas vienošanās paraugs.....	92

APZĪMĒJUMU SARAKSTS

EK – Eiropas Komisija

EM – Ekonomikas ministrija

ES – Eiropas savienība

IKP – iekšzemes kopprodukts

IZM – Izglītības un Zinātnes ministrija

LM – Latvijas Republikas Labklājības ministrija

LU – Latvijas Universitāte

NVA – Nodarbinātības valsts aģentūra

NVO – nevalstiskās organizācijas

RSD – Rīgas Sociālais dienests

SEU – Sociālās atstumtības vienība (*Social Exclusion Unit*)

IEVADS

Projektu un kvalitātes vadības pētnieku grupas veiktajā pētījumā „Par iedzīvotāju novecošanās ietekmi uz nākotnes prasmju piedāvājumu Latvijā” (2013, 4. lpp.) norādīts: „Iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes lēmumus ietekmē sarežģīts faktoru kopums, kuru attīstību valdība zināmā mērā var ietekmēt, realizējot konkrētajai situācijai atbilstošas ekonomiskās, sociālās, demogrāfiskās un izglītības politikas, kuras nosaka fonu, kas veido ekonomiskās aktivitātes lēmumu pieņemšanas priekšnosacījumus”.

Vācu socioloģe Kristīna Vuebeke (*Christina Wüebeke*) rakstā „Aktīvās darba tirgus politikas ierobežojumi: bezdarbs darba mūža beigās (*The limitations of activation policies: unemployment at the end of working life*)” (2011, pp. 977.-978.) raksturo, ka Eiropas Savienības valstīs darba tirgū un sociālajā politikā pēdējo divu desmitgažu laikā dominēja pāreja uz „aktīvo politiku”, kuras mērķis ir palielināt iedzīvotāju daļu, kas piedalās darba tirgū, lai mazinātu nabadzību, sociālo atstumtību un noslāņošanu. Lielākoties šie pasākumi ir paredzēti, lai atvieglotu sociālās drošības sistēmu un segtu pieprasījumu pēc darbaspēka, neskatoties uz iedzīvotāju skaita samazināšanos un novecošanos. Kopš 1997.gada šīs pārmaiņas politikā ir atbalstījusi ES Nodarbinātības stratēģija, kas piešķir īpašu nozīmi vecāka gadagājuma darba ņēmējiem, kā arī citas nacionālās reformu programmas. Vairākās valstīs darba tirgus un sociālā politika tika attiecīgi pielāgota „aktīvās novecošanas” modelim, novēršot iespējas un stimulus, kas veicina priekšlaicīgu aiziešanu no darba tirgus, un, saglabājot vai atjaunojot, vecāka gadagājuma darba ņēmēju nodarbinātības iespējas.

Austrāliešu zinātnieks Stjuarts Makfērsons (*Stewart MacPherson*) publikācijā „Sociālā atstumtība (*Social exclusion*)” (1997, pp. 534.) raksturo, ka sociālās atstumtības jēdziens ir plaši izmantots politiskajās debatēs Rietumeiropā, lai aprakstītu jaunus modeļus sociāli nelabvēlīgiem apstākļiem, īpaši, kas saistītas ar ilgtermiņa bezdarbu. Tas ir komplekss jēdziens, kas var tikt izmantots, lai apzīmētu situāciju vai procesu, ko izjūt indivīdi, (izstumšanu no sabiedrības caur ekonomisko trūkumu un sociālo izolāciju) un kas notiek sabiedrībā (sociālo attiecību sadrumstalotību).

Labklājības ministrijas „Ziņojumā par nacionālo sociālās aizsardzības un sociālās iekļaušanas stratēģiju 2008.-2010.gadam” (2008, 27.lpp) norādīts, Latvijā nabadzības un sociālās atstumtības riskam pakļautās iedzīvotāju grupas ir šādas:

1. invalīdi un personas ar funkcionāliem traucējumiem;
2. bezdarbnieki (īpaši ilgstošie bezdarbnieki);
3. pirmspensijas vecuma personas;
4. bezpajumtnieki;
5. ieslodzītie un no ieslodzījuma vietām atbrīvotās personas;

6. romi;
7. cilvēktirdzniecības upuri;
8. no psihoaktīvām vielām atkarīgās personas;
9. personas ar nepietiekošām, zemām vai darba tirgum neatbilstošām zināšanām un prasmēm;
10. trūcīgās personas.

Oksfordas Iedzīvotāju novecošanas institūta (*Institute of Population Ageing*) pētnieks Kennets Hovzs (*Kenneth Howse*) publikācijā „Cīņa pret nabadzību un sociālo atstumtību vecākiem cilvēkiem (*Tackling Poverty and Social Exclusion of Older People*)” (2008) pauž, ka lielākajai daļai Eiropas Savienības dalībvalstu (Austrija, Čehija, Dānija, Igaunija, Francija, Vācija, Ungārija, Itālija, Lietuva, Malta, Nīderlande, Polija, Slovākija, Spānija, Zviedrija) pirmspensijas vecuma iedzīvotāju sociālais atstumtības jautājums nav aktuāls. Lielākajā daļā šo valstu par sociāli atstumtajiem netiek uzskatīti pirmspensijas vecuma iedzīvotāji, bet gan vientuļie vecāki un ilgstošie bezdarbnieki. Maģistra darba autore secina, ka šajās valstīs, pirmspensijas vecuma iedzīvotāji tiek uzskatīti par aktīviem sociālajā dzīvē salīdzinoši ar Latviju, kur daudzi vecāka gada gājuma cilvēki „atmetuši cerības” iesaistīties darba tirgū, un, ja mēģina to darīt, daudzos gadījumos tiek diskriminēti vecuma dēļ. Nedaudz savādāka ir situācija dažās Austrumeiropas valstīs (Igaunija, Lietuva, Polija), kur vecā gadagājuma cilvēki nav politisko debašu centrā, tas nozīmē to, ka varētu būt šāda problēma – pastāv pirmspensijas vecuma iedzīvotāju sociālā atstumtība, bet tā tiek slēpta. Tikai piecas Eiropas Savienības valstis – Kipra, Somija, Grieķija, Īrija un Portugāle - atklāti ziņo par pirmspensijas vecuma iedzīvotāju sociālo atstumtību (Howse, 2008).

Pētījumā „Par iedzīvotāju novecošanās ietekmi uz nākotnes prasmju piedāvājumu Latvijā” secināts:

Iedzīvotāju novecošanās palielina prasmju piedāvājuma deficīta risku darba tirgū, rodas disproporcijas starp darbaspēka pieprasījumu un piedāvājumu vecuma grupu, profesiju un prasmju griezumā, vecāka gadagājuma darbaspēkam ir grūtāk adaptēties atbilstoši pieprasījumam un tam ir augstāks kvalifikācijas neatbilstības risks straujajā tehnoloģijas attīstības laikmetā, tāpat sabiedrības novecošanās atstāj negatīvu ietekmi uz valsts budžetu un ekonomikas attīstību – palielinot izdevumus gados vecu cilvēku uzturēšanai, kā arī samazinot IKP pieauguma tempus un izaugsmes potenciālu (Projektu un kvalitātes vadība, 2013, 4. lpp.).

Latvijas Republikas Ekonomikas Ministrijas „Informatīvais ziņojums par darba tirgus vidēja un ilgtermiņa prognozēm” (2013, 7. lpp) sniedz informāciju: „2012.gadā Latvijā situācija darba tirgū uzlabojās – palielinājās iedzīvotāju ekonomiskā aktivitāte un pakāpeniski

samazinājās bezdarbs. Atsevišķas iedzīvotāju grupas – personas ar zemu izglītības līmeni un kvalifikāciju, gados vecāki cilvēki, jaunieši – situācijas uzlabošanas izjūt vājāk. (..) ES kopumā bezdarba līmenis ir visaugstākais tieši jauniešu vecuma grupā un pārējās vecuma grupās tas ir ievērojami zemāks, tad Latvijā, bezdarba līmenis ir augsts ne tikai jauniešu vecumā grupā, bet arī pirmspensijas vecuma grupā”.

Nodarbinātības valsts aģentūras „Pārskata par bezdarba situāciju valstī 2014.gada februārī” (2014, 9. lpp.) rīcībā esošie dati liecina: „NVA 2014.gada februāra beigās reģistrēti 35 113 bezdarbnieki vecumā 50 gadi un vairāk, kas ir 35,9 % no kopējā reģistrētā bezdarbnieku skaita valstī.” Personas vecumā virs 50 gadiem ir viena no bezdarba riskam visvairāk pakļautajām iedzīvotāju kategorijām.

Pirmspensijas bezdarbnieki tiek uzskatīti par vienu no sociālās atstumtības riska grupām. To veido vairāki faktori. Autore uzskata par nozīmīgu noskaidrot sociālo atstumtību ietekmējošos faktorus pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem.

Maģistra darba **pētījuma objekts** ir pirmspensijas vecuma bezdarbnieki Rīgā.

Maģistra darba **pētījuma priekšmets** ir sociālo atstumtību ietekmējošie faktori pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem.

Maģistra darba **mērķis** ir noskaidrot sociālo atstumtību ietekmējošos faktorus pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem Rīgā.

Pētījuma uzdevumi:

1. Veikt sociālās atstumtības teorētisko analīzi.
2. Analizēt Latvijas statistikas datus par bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā.
3. Analizēt veiktos pētījumus par sociālo atstumtību Latvijā.
4. Empīriski pētīt sociālo atstumtību ietekmējošos faktorus pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem Rīgā.

Maģistra darbā tiek raksturoti Latvijā pēdējos gados veiktie pētījumi, kas saistīti ar sociālo atstumtību un bezdarbu. Latvijas Universitātes aģentūras „LU Filozofijas un socioloģijas institūts” 2007. gadā veicis pētījumu „Bezdarba un sociālās atstumtības iemesli un ilgums”, kurā analizēja bezdarba un sociālās atstumtības iemeslus un ilgumu. Rīgas Menedžeru skola 2007. gadā veica pētījumu „Sociālās atstumtības aspektu analīze pirmspensijas vecuma iedzīvotāju veiksmīgai integrācijai darba tirgū”, kurā noskaidroja pirmspensijas vecuma cilvēku iespējas integrēties Latvijas darba tirgū. Savukārt, Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas studiju nodaļas studente Oļesja Avsejenko pētījumā „Bezdarbs kā sociālās atstumtības ietekmējošs faktors, Rīgas piemērs” analizēja bezdarba situāciju, kā vienu no būtiskākajiem sociālo atstumtību veicinošiem faktoriem, izvērtējot bezdarba situāciju Rīgā un tā sekas sociālā kontekstā.

Pētījuma novitāte: raksturoti sociālo atstumtību ietekmējošie faktori pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem Rīgā un sniegti priekšlikumi par nepieciešamajiem pasākumiem, lai tos mazinātu.

Pētījuma jautājumi:

1. Ko ietver sevī sociālā atstumtība pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem?
2. Kādi ir sociālo atstumtību ietekmējošie faktori pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem.
3. Kādi pasākumi, kas vērsti uz sociālās atstumtības mazināšanu pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem, ir nodrošināti Rīgā.
4. Kādas ir sociālās atstumtības mazināšanas iespējas.
5. Kā tiek veikts sociālais darbs ar pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem?

Pētījuma teorētiskās daļas ietvaros tika veikta sociālās atstumtības teorētiskā analīze, raksturoti sociālo atstumtību ietekmējošie faktori, balstoties uz Dženiferas Gidlejas (*Jenifer Gidley*), Greja Hampsona (*Gray Hampson*), Barbaras Vīleres (*Barbara Wheeler*), Gerdas Džoelas-Gisbergas, Koka Vrūmena (*Cok Vrooman*), Rūtas Levitas (*Ruth Levitas*), Kristianas Pantazi (*Christiana Pantazis*), Eldina Fahmina (*Eldin Fahmy*), Deivida Gordona (*David Gordon*), Evas Loidas (*Eva Lloyd*), Demina Patsiosa (*Demi Patsios*), Stjuarta Makfēersona (*Stewart MacPherson*), Taņas Burčardas (*Tania Burchardt*) un Karmenas Hertas (*Carmen Huerta*) skatījumu. Sociālā atstumtība pirmspensijas vecuma bezdarbnieku vidū tiek rakstura, balstoties uz Džima Ogsa (*Jim Ogg*), Meta Bērnsa (Matt Barnes), Kristīnas Vuebekes (*Christina Wüebeke*) skatījumu. Sociālā darbā un sociālās atstumtības konteksts pamatojoties uz vācu sociologa Niklasa Lūmana (*Niklas Luhmann*) sistēmteoriju un Maikla Šeparda (*Michael Sheppard*) pieeju attiecībām starp sociālo darbu un sociālo atstumtību.

Pētījuma ietvaros tika izmantota kvalitatīva pētījuma rezultātu analīze. Par pētījuma metodēm tika izvēlētas daļēji strukturētas intervijas un strukturētas intervijas, kas ļauj gan noskaidrot iepriekš sagatavotos pētnieciskos jautājumus, gan atļauj intervējamajam brīvi izteikt savu viedokli. Lai iegūtu padziļinātu ieskatu par sociālo atstumtību ietekmējošiem faktoriem pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem un sociālās atstumtības mazināšanu, tika veikta fokusgrupas intervija ar Rīgas Sociālā dienesta darbiniekiem, kas strādā ar bezdarbniekiem.

Praktiskie rezultāti iegūti, analizējot teorētisko literatūru, apkopojot un analizējot daļēji strukturētās intervijas, strukturētās intervijas un fokusgrupas intervijas rezultātus. Mana darba pienesums: tiek sniegti ieteikumi darbā ar bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā, par nepieciešamu izstrādāt individuālu programmu, ņemot vērā sociālās atstumtības riska faktorus.

Kopumā maģistra darbs sastāv no 4 nodaļām. Pirmajā nodaļā, salīdzinot dažādu autoru viedokļus, teorētiski tiek raksturota sociālā atstumtība, tās jēdziens, konceptuālais modelis, sociālo atstumtību ietekmējošo faktoru klasifikācija un sociālās atstumtības saistība ar sociālo darbu. Otrajā nodaļā tiek apskatīti Latvijas statistikas dati par bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā. Trešajā nodaļā tiek raksturoti Latvijā pēdējos gados veiktie pētījumi, kas saistīti ar sociālo atstumtību un bezdarbu. Metodoloģijas daļā tiek skaidrotas un raksturotas izvēlētās pētījuma metodes. Darba nobeigumā apkopoti pētījuma rezultāti, tiek analizētas daļēji strukturētās intervijas, strukturētās intervijas un fokusgrupas intervija, tiek veikta diskusija un izdarīti secinājumi. Darbam pievienoti 4 pielikumi ar nepieciešamajiem palīgmateriāliem darba izstrādei.

1. SOCIĀLĀS ATSTUMTĪBAS TEORETISKĀ ANALĪZE

Sociālā atstumtība ir jauns jēdziens sociālajās zinātnēs, kas piesaistījis daudzu sociologu, ekonomistu, sociālā darba un politikas pētnieku uzmanību. Rīgas Stradiņa universitātes Komunikācijas fakultātes dekāne Taņa Lāce grāmatā „Sociālā atstumtība Latvijā. Situācijas analīze un politikas analīze.” (2012,14.-17. lpp.) norāda, ka sociālās atstumtības pētnieki šī koncepta rašanos saista ar nozīmīgām pārmaiņām, kas notika Eiropā 20. gadsimta otrajā pusē. Pēc Otrā pasaules kara Rietumeiropā iestājās ekonomiskās izaugsmes posms. Vairumam Eiropas iedzīvotāju bija augsts labklājības līmenis, tika nodrošināta izglītība, nepieciešamības gadījumā sociālā palīdzība, tika risināti mājokļa jautājumi, bezdarba līmenis bija ļoti zems. 20. gadsimta septiņdesmito gadu ekonomiskā krīze būtiski ietekmēja iedzīvotāju labklājību, kas aktualizēja sociālās atstumtības problēmas. Lielas rūpnīcu strādnieku grupas zaudēja darbu, no darba tirgus tika izstumtas vājākās grupas, kam kļuva arvien grūtāk atrast darbu. Turpmāk notiekošie procesi – bezdarba līmeņa paaugstināšanās, ģimenes saišu pavājināšanās, sociālās līdzdalības mazināšanās – rosināja sociālo zinātņu pārstāvjus meklēt jaunas pieejas šiem fenomeniem.

Horvātijas zinātnieks Zorans Šučurs (*Zoran Šučur*) ziņojumā „Nabadzība, bezdarbs un sociālā atstumtība (*Poverty, Unemployment and Social Exclusion*)” (2006, pp. 11.) piemin, 1989.gadā termins „Sociālā atstumtība” kļuva par sastāvdaļu Eiropas Sociālās hartas preambulā – kas ir pamatdokuments Eiropas Padomes sociālajām tiesībām. 1996.gadā harta tika grozīta, kad tika ieviestas jaunas tiesības - "tiesības uz aizsardzību pret nabadzību un sociālo atstumtību”.

Sociālā atstumtība kļuva par galveno politikas jautājumu 1997.g, kad Lielbritānijā tika izveidota Sociālās atstumtības vienība (*Social Exclusion Unit – SEU*), lai nodrošinātu starpministriju pieeju kompleksām problēmām konkrētām grupām, sākotnēji koncentrējoties uz patversmēm, skolas kavējumiem un izslēgšanu, pusaudžu grūtniecību un jauniešiem, kas nav iesaistīti ne izglītībā, ne nodarbinātībā vai apmācībā (Levita, Pantazis, Fahmy, Gordon, Lloyd, Patsios, 2007, pp. 13.).

Austrālijas psihologi Dženifera Gidleja (*Jenifer Gidley*), Grejs Hampsons (*Gray Hampson*), Barbara Vīlere (Barbara Wheeler) rakstā „Sociālā iekļaušana: konteksts, teorija un prakse (*Social inclusion: Context, theory and practice*)” (2010, pp. 2.) ir iztīrījuši sociālo iekļaušanu mūsdienu augstākajā izglītībā, īpašu uzmanību pievēršot Austrālijai, un papildus attiecībā uz Apvienoto Karalisti. Autori pauž, sociālās iekļaušanas jēdziens var tikt datēts deviņpadsmitā gadsimtā vācu sociologa Maksa Vēbera (*Max Weber*) idejās. Runājot par neseno vēsturi, termins ir vieglāk identificējams ar sociālo atstumtību. To var izsekot līdz 1970.gadā ieviestajam franču jēdzienam *les exclus*, kas apzīmēja atstumtos no sociālās

apdrošināšanas sistēmas. Sociālā iekļaušana var attiekties uz dažādām sociālām grupām. Tie ietver demogrāfisko diferenciaciju attiecībā uz:

- sociāli-ekonomisko statusu;
- kultūru un galveno valodu;
- reliģiju;
- ģeogrāfisko aspektu;
- dzimumu;
- seksuālo orientāciju;
- vecumu;
- veselību;
- bezdarbu;
- bezpajumtniecību;
- ieslodzījumu.

1.1. Sociālās atstumtības jēdziens

Nīderlandiešu sociologi Gerda Džoela-Gisberga (*Gerda Jehoel-Gijsbers*), Koks Vrūmens (*Cok Vrooman*) publikācijā „Izskaidrojot sociālo atstumtību: teorētiskais modelis pārbaudīts Nīderlandē (*Explaining Social Exclusion: A theoretical model tested in the Netherlands*)” (2007, pp. 12.) norāda, ka agrākie politikas dokumenti no Eiropas Komisijas nesniedz sociālās atstumtības "tiešu" definīciju. Tie piedāvā netiešu norobežojumu, galvenokārt, atsaucoties uz sociālās pilsonības tiesībām: "Sociālās atstumtības apjoms norāda uz atbildību sabiedrībā, lai nodrošinātu vienlīdzīgas iespējas visiem. Tas ietver vienlīdzīgu pieeju darba tirgum, izglītībai, veselības aprūpei, tiesu sistēmai, tiesībām uz līdzdalību lēmumu pieņemšanā”.

Sociologi Rūta Levita (*Ruth Levitas*), Kristiana Pantazi (*Christiana Pantazis*), Eldins Fahmins (*Eldin Fahmy*), Deivids Gordons (*David Gordon*), Eva Loida (*Eva Lloyd*) un Demins Patsioss (*Demy Patsios*) publikācijā „Sociālās atstumtības daudzdimensionāla analīze (*The multi-dimensional analysis of social exclusion*)”(2007, pp. 13.p.) definēja sociālo atstumtību, kā: „saīsināts termins, tam, kas var notikt, kad cilvēki vai apgabali cieš no saistītu problēmu kombinācijām, piemēram, bezdarbs, zemas prasmes, zemi ienākumi, slikts mājoklis, augsta noziedzības vide, slikta veselība un ģimenes iziršana.”

Sociologi G. Džoela-Gisberga, K. Vrūmens norāda, debates par sociālās atstumtības jēdzienu galvenokārt veica zinātnieki un pētnieki, kuri bija saistīti ar nabadzības problēmu 20. gadsimta 90. gados. Politikas mērķi mainījās no nabadzības apkarošanas uz sociālās atstumtības mazināšanu. Tas noveda pie divu dažādu jēdzienu izmantošanas literatūrā un

pētniecībā, lai gan tie bieži tiek izmantoti vienādi. Katra jēdziena nozīme ir pretrunīga, ko var izskaidrot ar atšķirīgām franču un angļu-amerikāņu zinātniskajām tradīcijām. Franču skola balstās uz sociologa Emīla Dirkeima (*Émile Durkheim*) teoriju par sociālo kohēziju un solidaritāti, cik svarīgas ir kolektīvās vērtības un normas, un sociālās atstumtības risks. Angļu-amerikāņu literatūra vairāk koncentrējas uz sociālās atstumtības jēdzienu nekā nabadzību. Šeit zinātniskā pētniecība pārņēma uzsvāru no sociālās nevienlīdzības un relatīvās deprivācijas teorijām, kuras attiecās uz nevienlīdzīgu pieeju ienākumiem, pamata precēm, sabiedriskajiem pakalpojumiem un pilsoņu tiesībām, lai pētītu nabadzību un sociālo atstumtību, ņemot iepriekšminētās teorijas kā izejas punktu (Jehoel-Gijsbers & Vrooman, 2007, pp. 12.-13.).

G. Džoela-Gisberga, K. Vrūmens norādot, ka korelācija starp zemiem ienākumiem un bezdarbu, no vienas puses, un sociālo atstumtību, no otras puses, nav īpaši spēcīga. Attiecības ievērojami atšķiras starp sociālajām grupām un dažādām valstīm, atkarībā no sociālās drošības sistēmas, ģimenes pasākumiem, kultūras vides, utt. Zemi ienākumi vai algota darba neesamība pēc definīcijas neizraisa sociālo atstumtību, nav jābūt zemiem ienākumiem vai bezdarbniekam, lai tiktu sociāli atstumts. Sociālā atstumtība ir jādefinē daudz tiešākā veidā. To darot, ir lietderīgi pievērst zināmu uzmanību uz konceptuālo atšķirību starp nabadzību un sociālo atstumtību (Jehoel-Gijsbers & Vrooman, 2007, pp. 13.).

SEU ir apkopojusi definīcijas Apvienotās Karalistes, Eiropas un pasaules literatūrā, kas pievēršas sociālās atstumtības atšķirībai no nabadzības:

1. Saīsināts termins, tam, kas var notikt, kad cilvēki vai apgabali cieš no saistītu problēmu kombinācijām, piemēram, bezdarbs, zemas prasmes, zemi ienākumi, slikts mājoklis, augsta noziedzības vide, slikta veselība un ģimenes iziršana.
2. Sociālā atstumtība rodas, ja tiek apvienoti dažādi faktori, lai personas un teritorijas, izolētu neizdevīgā stāvoklī.
3. Sociālā atstumtība ir process, kas rada personas vai grupas nepiedalīšanos parastajās sabiedrības iedzīvotāju aktivitātēs.
4. Sociālās atstumtības jēdziena attīstības pamatā ir nabadzība, kad cilvēkiem trūkst daudz iespēju, kas ir pieejamas vidusmēra pilsonim. Šis plašais nabadzības jēdziens sakrīt ar jauno koncepciju par sociālo atstumtību.
5. Procesi, ar kuriem indivīdi un viņu kopienas kļūst polarizēti, sociāli diferencēti un nevienlīdzīgi.
6. Dinamisks process izslēgšanai no jebkuras sociālās, ekonomiskās, politiskās un kultūras sistēmas, kas nosaka sociālo integrāciju personai sabiedrībā.

7. Trūkums vai liegta piekļuve dažādām sociālām attiecībām, paražām un darbības veidiem, kuros iesaistās vairums personu sabiedrībā. Pašreizējā lietojumā sociālā atstumtība bieži tiek uzskatīta par "procesu", nevis par "stāvokli", un tas palīdz būt konstruktīviem, precīzi lemjot par tās saistību ar nabadzību.
8. Persona ir sociāli atstumta, ja ģeogrāfiski dzīvo kādā sabiedrībā, bet, no personas neatkarīgu iemeslu dēļ, nevar piedalīties ierastajās šīs sabiedrības iedzīvotāju aktivitātēs, kur vēlētos.
9. Nepietiekama sociālā līdzdalība, sociālās integrācijas un varas trūkums.
10. Sociālā atstumtība ir plašāks jēdziens nekā nabadzība. Tas ietver ne tikai zemu materiālo līdzekļu, bet nespēju efektīvi piedalīties ekonomiskajā, sociālajā, politiskajā un kultūras dzīvē, atsvešināšanos un attālināšanos no pārējās sabiedrības (Levitas, Pantazis, Fahmy, Gordon, Lloyd & Patsios, 2007, pp. 21.).

G. Džoela-Gisberga, K. Vrūmens uzsver nabadzības un sociālās atstumtības būtisku atšķirību: lai gan trūkumi, kas nav finanšu trūkumi, ir iekļauti nabadzības plašajā definīcijā, šo trūkumu galvenais iemesls ir finansiāls. Attiecībā uz sociālo atstumtību, gluži pretēji, var būt arī citi iemesli, nekā finanšu līdzekļu trūkums, piemēram, slimība, vecums un diskriminācija. Tādējādi cilvēks var tikt sociāli atstumts bez finansiālām problēmām (Jehoel-Gijsbers & Vrooman, 2007, pp. 13.).

R. Levita un ASV socioloģe Hilarija Silvere (*Hilary Silver*) – katra no sava skatupunkta ir analizējušas un skaidrojušas atstumtības jēdziena nozīmes. Abas autores piedāvā savu paradigmu klasifikāciju un skaidrojumu, kas pamatots ar katras paradigmas atšķirīgo skatījumu uz atstumtības cēloņiem. H. Silvere ir definējusi trīs teorētiskas perspektīvas, kurās tiek attīstīts sociālās atstumtības jēdziens – solidaritātes, specializācijas un monopolstāvokļa paradigmas. Solidaritātes paradigma atstumtību skaidro kā sociālo saišu saraušanu, kā indivīda neveiksmi, nespēju iekļauties sociālajās attiecībās. Specializācijas paradigmā atstumtība ietekmē noteiktus indivīdus un sektorus, kas nespēj iekļauties darba tirgū savu spēju vai vājas tirgus darbības dēļ. Monopolstāvokļa paradigma skaidro, ka atstumtība rodas šķiras, statusa un politiskās varas mijiedarbības rezultātā, kur nepiederošos izstumj (Lāce, 2012, 61.-66. lpp.).

R. Levita analizē sociālo atstumtību no trīs diskursiem – pārdales, morāles, sociālās integrācijas. Pārdales diskursā sociālo atstumtību uzskata par nabadzības sekām. Iztikas līdzekļu trūkums mazina cilvēka līdzdalības iespējas sabiedrības dzīvē. Morāles diskursa pamati koncentrējas uz atstumto individuālām problēmām un uzvedību, nevis ar indivīda piesaisti darba tirgum. Diskurss rosina ideju, ka pabalsti rada atkarību. Sociālās integrācijas

diskurss uzsver sociālo integrāciju – iesaistīšanos algotā darbā, noliedz neapmaksāta, ar darba tirgu nesaistīta darba vērtību (Lāce, 2012, 69-73.lpp.).

G. Džoela-Gisberga, K. Vrūmens sociālo atstumtību kā jēdzienu apzīmē divās dimensijās:

- 1) Ekonomiski-strukturālā atstumtība. Šīs dimensijas ietvaros tiek identificēti divi aspekti:
  - a) Materiālie (ienākumi un preces) - trūkumi attiecībā uz pamatvajadzībām un materiālajām vērtībām.
  - b) Nemateriālie (sociālās tiesības) - nepietiekama piekļuve valsts un pašvaldības pakalpojumiem: veselības aprūpe, izglītība, nodarbinātība, mājoklis, juridiskā palīdzība, sociālie pakalpojumi, sociālā drošība; noteikti komerciālie pakalpojumi (piemēram, banku un apdrošināšanas jomā); nepietiekama drošība.
- 2) Sociāli-kultūrā atstumtība. Otrā dimensija ir sadalīta divos dažādos aspektos:
  - a) Sociālā integrācija - nepietiekama līdzdalība formālajos un neformālajos sociālajos tīklos, ieskaitot brīvā laika pavadīšanu; nepietiekams sociālais atbalsts; sociālā izolācija.
  - b) Kultūras integrācija, kas attiecas uz vērtībām un normām (Jehoel-Gijsbers & Vrooman, 2007, pp. 16.).

Feliciana Rajevska zinātnisko rakstu krājumā „Sociālā atstumtība un sociālā iekļaušana: situācijas izvērtējums Latvijā” (2006) minējusi četras apakšsistēmas, no kuru darbības ir atkarīga indivīda piederība sabiedrībai:

1. „demokrātija un tiesu sistēma, kas veicina pilsonisko integrāciju;
2. darba tirgus, kas veicina ekonomisko integrāciju;
3. labklājības valsts nodrošinājums, kas darbojas par labu t.s. sociālajai integrācijai;
4. ģimene un vietējo kopienu sistēma, kas veicina personu mijiedarbības integrāciju”.

Stjuarts Makfērsons, raksturojot sociālās atstumtības koncepciju, vērš uzmanību uz procesiem, organizācijām un daudzdimensionālām nelabvēlīgām situācijām, un nodrošina ietvaru, analizējot attiecības starp iztikas līdzekļiem, labklājību un tiesībām. Ņemot sociālo atstumtību plašākā jēdzienā, koncepts liek izpētīt globalizācijas sekas un nabadzības apkarošanas stratēģijas, sociālo kohēziju un sociālo taisnīgumu. Sociālās atstumtības pieeja ir vērsta uz saikni starp tiesībām (pilsoniskām, politiskām un sociālām) un piekļuvi iztikas līdzekļiem un darba tirgum (MacPherson, 1997, pp. 535.).

S. Makfērsons norāda, ka sociālās atstumtība analīzi var apspriest trīs pozīcijās:

1. Attiecības starp tirgu un sociālo atstumtību.
2. Attiecības starp valsts un pilsonības jautājumiem.
3. Attiecības starp sociālo atstumtību un pilsonisko sabiedrību (MacPherson, 1997, pp. 536.).

S. Makfērsons atklāj, situācijas pilsoniskās sabiedrībās, kā arī tirgū un valstī veicina sociālo atstumtību. Cilvēki reaģē uz sociālo atstumtību dažādos veidos. Tas var svārstīties no pasivitātes, kauna un izmisuma, līdz grupu rīcībai, lai apturētu atstumtību vai mainītu politiskos apstākļus. Daudzos pētījumos sociāli atstumtas grupas piedzīvoja mazvērtības sajūtu vai mazsvarīgumu, kas padara viņu sociālo atstumtību vēl pilnīgāku. Visbiežāk novērotā reakcija ir pasivitāte. Daudzos pētījumos plaši ziņotas bija arī izolācijas sajūta un atdalīšanās no sabiedrības, kas ir saistītas ar ilgtermiņa bezdarbu. Dažos pētījumos, jo īpaši vismazāk attīstītajās valstīs, cilvēki, kas dzīvo galējā nabadzībā, ne vienmēr uzskatīja sevi par sociāli atstumtiem. Kopumā gadījumu pētījumi liecina, ka sociālā atstumtība visbiežāk saistīta ar atkāpšanos un mazvērtības sajūtu, kas paralizē rīcību, nevis veicina pretestību (MacPherson, 1997, pp. 539.).

S. Makfērsons veicot gadījuma izpēti, izvirzīja četrus galvenos jautājumus/apgalvojumus saistībā ar sociālās atstumtības koncepciju:

1. Pieaug globalizācija sociālajā un ekonomiskajā dzīvē, kurā kapitāla, darbaspēka un idejas pazeminās. Bagāto valstu politika aizvien intensīvāk ekonomiski ietekmē mazāk rūpnieciski attīstītās valstīs (MacPherson, 1997, pp. 539.)

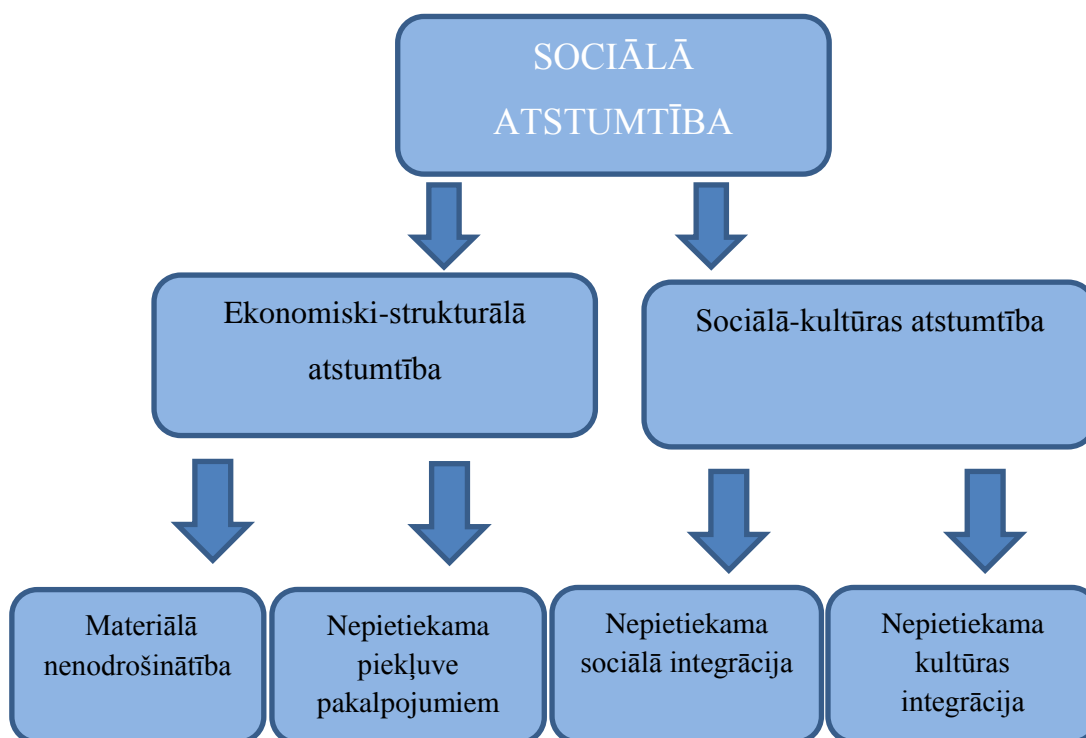
2. Līdzekļi tiek sadalīti arvien nevienmērīgāk un nepietiekamāk, sakarā ar pieaugošo iedzīvotāju skaitu, ekonomisko pārveidošanu, un recesiju, vai pat ekonomisko lejupslīdi. Situāciju izpēte uzsver, ka ir svarīgi atzīt līdzekļus, kas nav ekonomiskie līdzekļi – politiskie līdzekļi vai piekļuve tiesībām un kultūras vērtībām, kuras ir noteiktas ar sociālajām vērtībām, kas ir saistītas ar indivīdu personiskām iezīmēm - dzimumu, rasi, reliģiju un izglītību (MacPherson, 1997, pp. 539.).

3. Trešais jautājums ir par sociālām un politiskām struktūrām, kas nosaka to, kā vara tiek īstenota un kā specifiskas kultūras vērtības noteiks statusu sociālajām grupām. Tādējādi dažādās sabiedrībās atstumtību saprot atšķirīgi (MacPherson, 1997, pp. 539.).

4. Ceturtais jautājums ir saistīts ar attīstības pieejas būtību, ko pieņem valstu valdības. Tas jo īpaši ietver attiecīgo lomu valsts un tirgus sadalē un apvienošanā. Īpaši svarīga ir ekonomiskās izaugsmes politika, nabadzības mazināšana un strukturālās pārmaiņas (MacPherson, 1997, pp. 539.).

G. Džoela-Gisberga, K. Vrūmens skaidro, ES, novērtējot sociālo atstumtību, pievērš uzmanību, vai sociālās pilsonības tiesības ir apdraudētas vai nav (vienlīdzīga piekļuve izglītībai, nodarbinātībai, mājokļiem un tā tālāk). Sociālās pilsonības pienākumu neievērošana jāuztver kā raksturīga sociālajai atstumtībai (vai sevis izslēgšanai), kā arī nepietiekama piekļuve sociālajām pilsonības tiesībām. Šis jautājums ir pētīts Nīderlandē vairākos kvalitatīvajos pētījumos, kas vērsti uz pārvarēšanas stratēģijām pabalstu saņēmējiem. Izpētes gaitā noskaidrots, ka daudzos gadījumos reakcija uz atkarību no pabalstiem bija "tradicionāla", un saskaņā ar formāliem noteikumiem, normām un vērtībām, tiek uzskatīta par dominējošu Nīderlandes sabiedrībā. Šīm grupām bija deviants viedoklis par pieņemamību pārkāpt noteikumus, valdību, kā arī par priekšrocībām un trūkumiem darbā. Tas atspoguļojās viņu uzvedībā: šīs grupas bija vairāk tendētas pieteikties pabalstiem un turpināt noformēt tos, pat tad, ja viņu tiesības bija apšaubāmas (Jehoel-Gijsbers & Vrooman, 2007, pp. 17).

Maģistra darba autore secina, ka sociālā atstumtība ir plašāks jēdziens nekā nabadzība. Sociālā atstumtība ietver materiālu nenodrošinātību, nepietiekamu piekļuvi pakalpojumiem, nespēju integrēties sociālajā un kultūras dzīvē. To vizualizē autore izveidotais 1.1. attēls.

1.1att. Sociālās atstumtības raksturojums

Maģistra darba autore secina, ka, skaidrojot sociālās atstumtības jēdzienu, nozīmīga loma tiek iedalīta līdzdalības idejām, sabiedrības un indivīda sadarbībai, attiecībām starp resursu sadali. Sociālo atstumtību raksturo nepietiekama sociālā līdzdalība, sociālās integrācijas un varas trūkums. Sociāli atstumts cilvēks nespēj iekļauties sociālajās attiecībās, piekļūt pakalpojumiem un precēm, īstenot savas tiesības, iekļauties darba tirgū. Lai mazinātu

sociālo atstumtību, ir jāizvērtē un ir nepieciešams noteikt, ar ko sociālā atstumtība ir saistīta. Turpmāk tiks raksturoti sociālo atstumtību ietekmējošie faktori.

1.2. Sociālo atstumtību ietekmējošie faktori

G. Džoela-Gisberga, K. Vrūmens norāda, izstrādājot Nacionālos Rīcības Plānus sociālās integrācijas jomā, ES dalībvalstis ir vienojušās, ka sociālā atstumtība tiks noteikta, pamatojoties uz vairākiem sociālajiem rādītājiem vai "riskā faktoriem". Šie faktori, kas atstāj negatīvu ietekmi uz izredzēm sociālajā integrācijā ir: zemi ienākumi, nekvalificēts darbaspēks, slikta veselība, imigrācija, zems izglītības līmenis, skolas pamešana, vecums, laulības šķiršana, dzimumu nevienlīdzība, diskriminācija rases, dzimuma, etniskās piederības, politiskās vai reliģiskās pārliecības vai citu pazīmju dēļ, atkarības un nespēja veidot iekrājumus. Konkrētas vienošanās ir panāktas par vairākiem no šiem rādītājiem, tā sauktie Lākenas indikatori. Šie indikatori ietver četras jomas: finansiālo nabadzību, nodarbinātību, veselību un izglītību. Zemi ienākumi un darbaspēka līdzdalības trūkums parasti tiek uzskatīti par galvenajiem riskā faktoriem sociālajā atstumtībā (Jehoel-Gijsbers & Vrooman, 2007, pp. 12.).

Andrejs Ivanovs (*Andrey Ivanov*), Magdalena Mjura (*Magdalena Muras*) grāmatā „Sociālā atstumtība un integrācija Polijā: rādītāji balstīta pieeja (*Social exclusion and integration in Poland: an indicators-based approach*)” (2006, pp. 74.) sociālās atstumtības riskā faktoros klasificē saskaņā ar dažādiem kritērijiem, kuru izvēle ir atkarīga no pētījuma mērķa un analītiskās perspektīvas. Izšķirt trīs galvenās tipoloģijas sociālās atstumtības noteicošajiem faktoriem, balstoties uz šādiem kritērijiem:

1. kritērijs - atstumtības faktora veids
2. kritērijs - faktora vieta atstumtības cēloņu ķēdē
3. kritērijs - saikne starp faktoriem un izslēgšanas zonām.

A. Ivanovs, M. Mjura pirmajā klasifikācijā izdala šādus sociālās atstumtības riskā faktoros:

- 1) Bioloģiskie faktori:
  - iedzimti traucējumi;
  - ģenētiski iegūtas slimības;
  - iedzimti vai vāji attīstītas sociālās prasmes;
  - tieksme uz atkarībām.
- 2) Sociālie faktori:
  - ģimenes konflikti;
  - nav ģimenes;

- nabadzības kultūra;
- minoritātes statuss;
- vientulība.

3) Izlases notikumu faktori:

- individuālie (nelaimes gadījumi / slimības / ģimenes traģēdijas);
- masu (dabas katastrofas/ darba tirgus krīze/vides degradāciju).

4) Veselības faktori:

- garīgie traucējumi vai hroniskas slimības;
- ar vecumu saistīta nespēja;
- atkarības;

5) Kompetences faktori:

- zemas vai novecojušas prasmes darba tirgū;
- zemas vai novecojušas prasmes noteiktajā jomā.

6) Ekonomiskie faktori:

- nespēja gūt ienākumus pietiekamai līdzdalībai sociālajā (kultūras, profesionālā, u.c) dzīvē un izmantot dažādus sabiedriskos pakalpojumus, it īpaši izglītības un veselības jomā;

- nespēja gūt ienākumus no likumīgiem avotiem (noziedzība);
- īpašuma trūkums (bezpajumtniecība) (Ivanov & Muras, 2006, pp.75.).

A. Ivanovs, M. Mjura otrajā klasifikācijā izdala šādus sociālās atstumtības riska faktoros:

1) Fiziskie sociālās atstumtības faktori:

- vecums - 45/50 un vairāk; 60/65 un vairāk;
- invaliditāte.

2) Strukturālie sociālās atstumtības faktori:

- bezpajumtniecība;
- nabadzība;
- izglītība - zemāka par vidējo;
- vecāku izglītība - pamata vai zemāka.

3) Ar normām saistīti sociālās atstumtības faktori:

- atkarības;
- pretrunas ar likumu;
- diskriminācija.

4) Institucionālie sociālās atstumtības faktori:

- sistēmiskie risinājumiem, kas pieņemti politikā;

- institūcijas funkciju veids un forma;
- šīs grupas sociālās atstumtības faktori ir rezultāts institūcijas politikai un formai (Ivanov & Muras, 2006, pp.75.).

Saskaņā ar trešo klasifikāciju A. Ivanovs, M. Mjura izšķir:

- 1) faktorus, kas ietekmē atstumtību no darba tirgus (nepilnības attiecībā piekļuvei darba tirgum);
- 2) faktorus, kas ietekmē atstumtību no precēm un pakalpojumiem (nepietiekama piekļuve precēm un pakalpojumiem);
- 3) faktorus, kas ietekmē cita veidu atstumtību, sevišķi tikt atstumtam sociālās attiecībās (Ivanov & Muras, 2006, pp.75.).

G. Džoela-Gisberga, K. Vrūmens sociālās atstumtības aģentus definē mikro, mezo un makro līmenī. Pareizais veids kā analizēt, ir ņemot vērā dažādu aģentu darbības, kas var palielināt sociālās atstumtības risku. Indivīds var būt, vismaz noteiktā mērā, savas sociālās atstumtības aģents. Atkarības vai skolas pamešana, var būt svarīgi iemesli vairāku dimensiju trūkumiem, un ir daļēji balstīti uz pašu personu izvēlēm. Autori atzīmē, ka līdzpilsoņi var izraisīt sociālo atstumtību, morāli noraidot cilvēkus, kuri ir atšķirīgi, piemēram, darba devēja diskriminācija pieņemot darbā vai atlaižot, pamatojoties uz etnisko izcelsmi, vecumu vai veselības stāvokli. Organizācijas, kurām ir uzticēts nodarboties ar sociālās drošības, veselības, labklājības un izglītības valsts politiku, var būt sociālās atstumtības aģenti, ar neskaidru mērķu definīciju, neefektīvu darba procesu, augstu gadījumu slodzi, individuāliem darbinieku priekšstatiem un vēlmēm un utt. (Jehoel-Gijsbers & Vrooman, 2007, pp. 15.).

Pašvaldību un valsts valdības arī var uzskatīt par aģentiem, ja viņu politika veicina nabadzības vai sociālās atstumtības risku (piemēram, liedzot noteiktām grupām piekļūt pietiekamam izglītības līmenim), vai, ja pasākumi, lai cīnītos ar šīm parādībām ir neefektīvi. Pašu valsts labklājību var pat uzskatīt par aģentu, kas izraisa nabadzību un sociālo atstumtību. Tas izriet no neo-liberālās kritikas, kas pieņem, ka valsts labklājība faktiski nepalīdz cilvēkiem, bet padara viņus atkarīgus un pasīvus. No šāda viedokļa raugoties, sociālā atstumtība ir neizbēgams rezultāts modernās labklājības valsts iestādēm, kas atņem motivāciju cilvēkiem veidot savu dzīvi, gan ar drošības tīklu, ko tie sniedz, un ar administratīvo organizāciju stimuliem, lai uzturētu savu klientu pasīvo attieksmi. Sociālā atstumtība var rasties arī no vispārējās sociāl-ekonomiskās attīstības tendences. Kā piemērs tiek minēts pieaugošais bezdarbs dēļ ekonomikas lejupslīdes vai strukturālām izmaiņām darbaspēka piedāvājumā un pieprasījumā, kultūras pārmaiņas (piemēram, darba ētikas pavājināšanās, atsevišķu subkultūru kāpumi un kritumi) (Jehoel-Gijsbers & Vrooman, 2007, pp. 15.).

Nepietiekama līdzdalība darba tirgū ietekmē indivīda sociālo atstumtību. Lēmumus par dalību darba tirgū pieņem konkrēti indivīdi, izvērtējot savas vajadzības un iespējas.

Eiropas Sociālā fonda programmas „Cilvēkresursi un nodarbinātība” pētījumā „Par iedzīvotāju novecošanās ietekmi uz nākotnes prasmju piedāvājumu Latvijā” (2013,65. lpp.) norādīts, ka iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes veicināšanā nozīmīga loma ir valsts realizētai sociālai politikai, kas izpaužas iedzīvotāju sociālo pabalstu sistēmā, pensiju politikā un iedzīvotāju sociālās iekļautības veicināšanā. Šīs savstarpējās sociālās politikas saiknes parādītas 1.2.attēlā.

1.2 att. Sociālās politikas ietekme uz iedzīvotāju ekonomisko aktivitāti (Projektu un kvalitātes vadība, 2013, 65. lpp.)

Sociālās politikas izpausmes ietekmē indivīda ekonomisko aktivitāti. Ekonomiskā politika var veicināt indivīda lēmumu pieņemšanu par iesaistīšanos darba tirgū. Sociālo jautājumu risinājumi var sekmēt vai arī atturēt indivīdu no ekonomiskās aktivitātes. Iedzīvotāju ekonomisko aktivitāti būtiski ietekmē arī izglītības politika, izglītības pieejamība, pa dažādiem izglītības līmeņiem, un tās kvalitāte, izglītības ilgums, kā arī sabiedrības attieksme pret to un darba tirgus pieprasījums, pēc noteikta izglītības līmeņa dažādās profesiju grupās (sk. 1.3.attēlu) (Projektu un kvalitātes vadība, 2013, 66. lpp.).

1.3. att. Izglītības politikas ietekme uz ekonomisko aktivitāti (Projektu un kvalitātes vadība, 2013, 66. lpp.)

G. Džoela-Gisberga, K. Vrūmens attīstījuši sociālās atstumtības konceptuālo modeli, kas sastāv no trim galvenajiem pieņēmumiem:

1. Sociālā atstumtība ir daudzdimensionāla parādība, kas attiecas gan uz ekonomisko-strukturālo, gan sociālo-kultūras dzīves aspektu. Teorētiski tā sastāv no materiālās nenodrošinātības, nepietiekamas piekļuves sociālajām tiesībām, nepietiekamu sociālo līdzdalību un kultūras integrāciju.

2. Var izdalīt pazīmes, kas raksturo sociālās atstumtības faktisko stāvokli (un riska faktorus, kas palielina sociālās atstumtības iespēju).

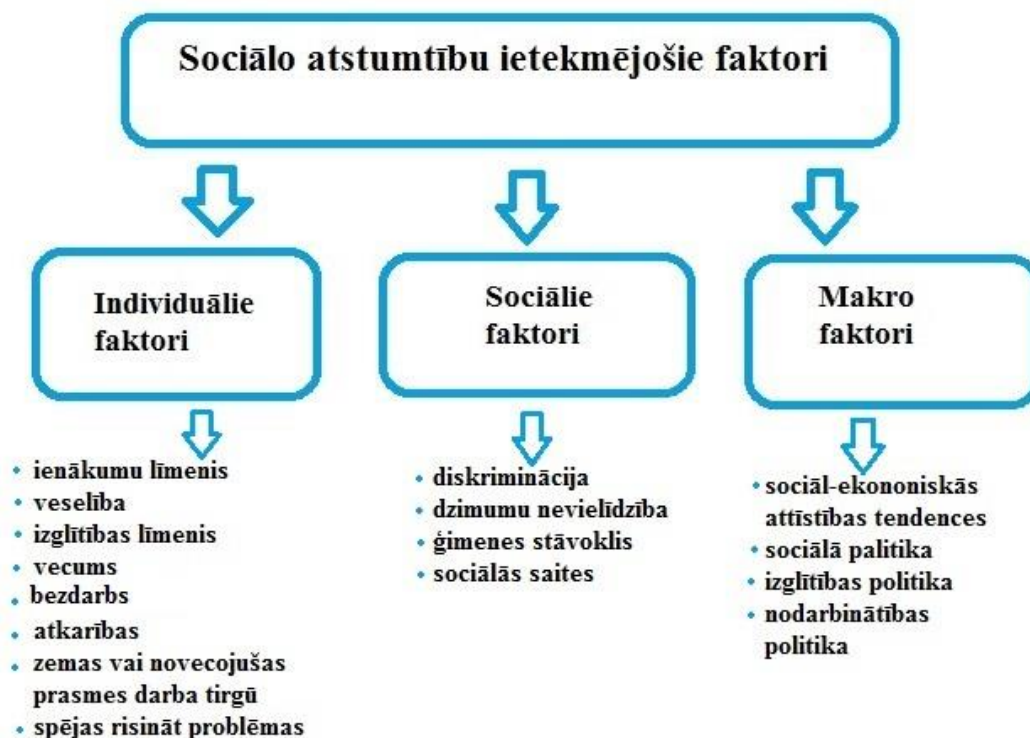
3. Riska faktori darbojas uz indivīdu mikrolīmenī, sociālo vidi mezo līmenī, un uz valdību un sabiedrību kopumā makro līmenī (Jehoel-Gijsbers & Vrooman, 2007, pp. 18).

Attēls 1.4 parāda G. Džoela-Gisberga, K. Vrūmena sociālās atstumtības konceptuālo modeli, tai skaitā, tās riska faktorus.

Exclusion)” (2009, pp. 59-61.) norāda, ka veicot pētījumus par sociālo atstumtību, kļuva skaidrs, ka bija personas un ģimenes, kuras guva panākumus par spīti negatīvajai pieredzei un nelabvēlīgajai videi, un tas noveda pie „elastīguma” jēdziena izpētes. Debatēs par terminiem "elastība" un "sociālā atstumtība" viedokļi dalās, vai elastīgums ir, iespējams, neievērots riska faktors. Dažās interpretācijās, elastība ir galvenokārt neatņemama psiholoģiska īpašība, savukārt, citās tiek uzskatīts, ka to rada plašs klāsts īpašību un apstākļu. Aizsargājošie faktori var tikt novietoti hierarhijā no mikro uz makro līmeni. Tie ir sakārtoti, sākot ar visvairāk raksturīgiem individuāliem faktoriem, gēni, un tālāk uz psiholoģiskām īpašībām, ģimeni, tuvāko apkārtni (mājokļi, skolās), plašāku sociālo vidi (sociālie tīkli un kopienu aktivitātes) un, visbeidzot, valsts iestāžu (sociālā drošība) darbība.

Maģistra darba autore, apkopojot vairāku autoru sociālo atstumtību ietekmējošo faktoru kvalifikācijas, secina, ka tie ir iedalāmi trijos līmeņos: individuālie, sociālie un makro faktori. Individuālie faktori ir ienākumu līmenis, veselība, izglītības līmenis, vecums bezdarbs, atkarības, spējas risināt problēmas, prasmes. Sociālie faktori ir diskriminācija, dzimumu nevienlīdzība, sociālais atbalsts, ģimenes stāvoklis. Makro faktori ir sociāl-ekonomiskās attīstības tendences, izglītības, nodarbinātības un sociālā politika. Šis iedalījums tiek attēlots autores veidotajā 1.5 attēlā.

1.5 att. Sociālās atstumtības konceptuālais modelis

1.3. Sociālā atstumtība pirmspensijas vecuma bezdarbnieku vidū

Franču zinātnieks Džims Ogss (*Jim Ogg*) publikācijā „Sociālā atstumtība un nedrošība vecāka gadagājuma eiropiešu: ietekme labklājības režīmu (*Social exclusion and insecurity among older Europeans: the influence of welfare regime*)” (2005 pp. 60.) ir aprakstījis sociālā atstumtība vecāko eiropiešu vidū no desmit dažādām valstīm ar trīs veidu labklājības režīmiem: Ziemeļvalstu, Vidusjūras un post- sociālisma. Rezultāti parāda saikni starp attīstīto labklājības režīmu un zemu sociālo atstumtību gados vecākiem cilvēkiem.

Dž. Ogss vēsta, ka dati, kas iegūti pirmajā Eiropas Sociālajā apsekojumā, tiek izmantoti, lai izpētītu sociālās atstumtības rādītājus. Sociālās atstumtības pakāpe tiek veidota no šādiem rādītājiem:

- līdzdalība sociālajās, politiskajās un kultūras aktivitātēs,
- ģimene un sociālie tīkli,
- fiziskā un garīgā veselība, vietējās vides kvalitāte,
- pašvērtēts ienākumu līmenis (Ogg, 2005, pp. 60.).

Dž. Ogss vēsta, ka valstīs, kurās ir augstāks IKP līmenis un stiprāka sociālās aizsardzības sistēma ir zemāka sociālā atstumtība. Nabadzības līmenis ir zems Ziemeļvalstīs, tas pats, attiecināms par sociālo atstumtību un nedrošību. Taču ienākumu līmenis nav vienīgais faktors, kas ietekmē dzīves kvalitāti vecumdienās, jo dažādi labklājības režīmi sniedz dažādus resursus (ne tikai ienākumus), kas kalpo kā aizsarglīdzeklis pret sociālo atstumtību vecumā. Vairāk attīstītās labklājības sistēmās Ziemeļvalstīs, tiek akcentēta nevienlīdzība gan pret vecākām sievietēm, gan vientuļiem vai šķīrušiem cilvēkiem vairāk nekā pārējos divos labklājības režīmos. Vidusjūras labklājības sistēma nepiedāvā labāku sociālās aizsardzības sistēmu nekā pārejas postsociālisma valstīs, kur Eiropas Sociālajā apsekojumā dati sniedz skaidras pazīmes nespējai piedāvāt labu dzīves kvalitāti saviem vecākiem iedzīvotājiem un novērst sociālo atstumtību. Pieaugoša ģimenes nestabilitāte šajās valstīs izraisa vājākas ģimenes saites un sabiedrības atbalstu, kas netiek papildināts vai aizstāts ar jaunām attiecībām vai pārveidots sociālās aizsardzības politikā (Ogg, 2005, pp. 86.).

Dž. Ogss norāda, ka visās Eiropas valstīs, kuras tika pētītas, iespēja izjust sociālo atstumtību samazinās līdz ar izglītības gadu skaitu. Visās valstīs augstākam izglītības līmenim ir izšķiroša nozīme, lai mazinātu izredzes būt nedrošībā vai sociāli atstumtam vecumdienās. Sociāli ekonomiskais statuss indivīdam ir būtiskākais faktors, kas nosaka veselības līmeni un dzīves kvalitāti. Izglītība, apmācība un vienādas iespējas vīriešiem un sievietēm, ir svarīgi priekšnoteikumi, lai panāktu nodarbinātību, kas nodrošina drošību vēlākā dzīvē, un

modernizētu Eiropas sociālo modeli, un novērstu sociālo atstumtību vecumdienās (Ogg, 2005, pp. 86.).

Filozofijas doktors Mets Bērns (Matt Barnes) pētījumā „Sociālā atstumtība vecāku cilvēku vidū: Pierādījumi no pirmās kārtas angļu longitudinālam pētījumam par novecošanu (*The Social Exclusion of Older People: Evidence from the first wave of the English Longitudinal Study of Ageing (ELSA)*)” (2006, pp. 7.) analizē datus no plaša mēroga aptaujas, cilvēkiem vecumā no 50 un vairāk, kas dzīvo Anglijā. Pētījuma mērķis bija noskaidrot vai atziņās par sociālo atstumtību var veikt no salīdzinoši jaunā datu avota, lai varētu nostiprināt esošās zināšanas par konkrēto pieredzi attiecībā uz atstumtību starp gados vecākiem cilvēkiem tādā veidā, kas varētu stiprināt esošās zināšanas par konkrētu pieredzi atstumtības vecāka gadagājuma cilvēkiem. Galvenais mērķis pētījumā bija novērtēt dažādus sociālās atstumtības veidus vecāka gadagājuma cilvēkiem un noskaidrot galvenos riska faktoros vai rādītājus sociālai atstumtība gados vecākiem cilvēkiem.

M. Bērns vēsta, ka sociālā atstumtība ir daudzdimensionāla, no pētījuma datiem tiek veidotas septiņas sociālās atstumtības dimensijas:

1. sociālās attiecības (kontaktēšanās ar ģimeni un draugiem),
2. kultūras un atpūtas pasākumi (piemēram, dodas uz kino vai teātri),
3. sabiedriskās aktivitātes (piemēram, dalība vietējās interešu grupās, brīvprātīgajā darbā, balsošana),
4. pamatpakalpojumi (piemēram, medicīnas pakalpojumi, veikali),
5. apkārtnē (piemēram, drošība un draudzīga vide vietējiem iedzīvotājiem),
6. ienākumi,
7. preces (piemēram, ilgtermiņa patēriņa preces) (Barnes, 2005, pp. 7.).

M. Bērns atspoguļo galvenos identificētos riska faktoros sociālai atstumtībai vecāka gadagājuma cilvēkiem :

- depresija,
- slikta vai ļoti slikta veselība,
- nav piekļuves privātai automašīnai vai mikroautobusam,
- irē īpašumu,
- nav dzīvi bērnu,
- nekad izmanto sabiedrisko transportu,
- dzīvo viens pats, nav partnera,
- nav fiksētā vai mobilā telefona,
- galvenais ienākumu avots ir pabalsti,
- dzīvo pilsētas teritorijā (pilsētā),

- zemi ienākumi,
- nav fizisku aktivitāšu,
- pašreizējais statuss ir bezdarbnieks,
- zems izglītības līmenis (Barnes, 2005, pp. 52.).

Vācu socioloģes Kristīnas Vuebekes (*Christina Wüebeke*) rakstā „Aktīvās darba tirgus politikas ierobežojumi: bezdarbs darba mūža beigās (*The limitations of activation policies: unemployment at the end of working life*)” (2011, pp. 977) ir aplūkoti iemesli gados vecāku ilgstošo bezdarbnieku "atviegloto pabalstu" atcelšanai Vācijā. Vairākās Eiropas valstīs gados vecākiem bezdarbniekiem, sasniedzot noteiktu vecumu, ir tiesības saņemt bezdarbnieka pabalsta maksājumu bez nepieciešamības meklēt jaunu darbu. Empīriskā analīze liecina, ka zema vai nekāda tieksme uz darbu, bija rets motīvs aiziešanai no darba tirgus, jo īpaši tiem, kam paredzēti zemi pensionēšanās ienākumi. Šie indivīdi faktiski vēlējas atkārtoti tikt nodarbināti. Lielākā daļa sniedza trīs iemeslus lēmumam doties pensijā: nespēja tikt galā ar prasībām pieejamajā darbavietā, darba iespēju trūkums, un pienācīga atbalsta trūkumu no valsts nodarbinātības aģentūras. Tādējādi to nevar skaidrot ar lēmumu par labu atpūtai, nevis algotam darbam, bet galvenais rezultāts ir trūcīgas pārkvalificēšanas iespējas.

K. Vuebeke, analizējot empīriskos pētījumus, norāda, ka lielākā daļa bezdarbnieku cenšas atrast jaunu darbu pēc iespējas ātrāk. Šie cilvēki zaudē ticību un cerību atgriezties darbā pēc ilgstoša bezdarba. Vairākums bezdarbnieku pieliek nopietnas pūles, lai atrastu jaunu darbu bezdarba perioda sākumā. Meklēšanas intensitāte ar laiku diezgan strauji mazinās (Wuebeke, 2011, pp. 983).

Latvijas pētnieces Baiba Rivzas un Liva Grinevica pētījumā „Ilgstoša bezdarba problēmas Latvijā starp četrdesmit un pirmspensijas vecumu (*Long-Term Unemployment Problems in Latvia Between Forty and Preretirement Age*)” (2013, pp. 197.) norāda, ka gados vecākiem cilvēkiem ir lielāka iespēja kļūt par bezdarbnieku, zaudējot darbu. Vecāka gadagājuma darba ņēmēji, kuri zaudē darbu tradicionālajās rūpniecības nozarēs ir īpaši neaizsargāti pret ilgtermiņa bezdarbu. Šī situācija ir plaši izplatīta Latvijā pēdējos gados. Ir neliela iespēja atrast jaunu darbu pirmspensijas vecumā, ja zaudēts darbs, jo jaunieši ar labākām tehnoloģiju zināšanām ir pieprasītāki darba tirgū. Maģistra darba autore secina, ka Latvijā, likvidējot darbavietas, kvalificētie darbinieki tiek atlaisti, kas veicina viņiem ilgstošu bezdarbu. Darba devēji pieprasa darbiniekus ar jaunām prasmēm, un zemākām algas prasībām.

Svarīgākais faktors ilgtermiņa bezdarba pieaugumam ir saistīts ar bezdarba ilguma pieaugumu zemāk izglītotu cilvēku vidū un cilvēkiem bez daudzveidīgas un lielas darba pieredzes. Bezdarba līmenis parasti ir augstāks cilvēkiem ar zemāku izglītības līmeni. Mazāk

kvalificētiem darbiniekiem ir mazāk izredžu atrast darbu un tādējādi viņi saskaras ar garākiem bezdarba periodiem (Rivza & Grinevica, 2013, pp. 197.).

Ilgstošajiem bezdarbniekiem ir zemāka iespēja atrast darbu, salīdzinot ar citiem darba meklētājiem, divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, darba devēji bieži vien uztver bezdarba ilgumu kā negatīvu signālu. Darba devēji uzskata, ka bezdarbnieki ir bezcerīgi, tādējādi, tie ir bez darba ilgāku laiku. Otrkārt, ilgstošie bezdarbnieki zaudē savas iemaņas, kļūst nomākti un izkrīt no darba tirgus. Darba devēji ir mazāk interesēti nolīgt kādu, kurš ir bijis bezdarbnieks vairāk nekā 9 mēnešu, tādējādi, varbūtība atrast darbu samazinās. Ilgstošie bezdarbnieki ne tikai zaudē savas prasmes, viņi zaudē motivāciju, saslimst. Šie cilvēki bieži vien dzīvo nabadzībā, viņiem ir zema pašapziņa (Rivza & Grinevica, 2013, pp. 197.).

K. Vuebeke norāda, ka veltīgi darba pieteikumi ir atturoši īpaši gados vecākiem bezdarbnieki, jo viņi pieņem, ka noraidījums ir bijis tikai un vienīgi savu gadu dēļ, nevis viņu spējām attiecībā uz darbu vai vispārējām spējām. Papildus negatīvam signālam par cienjamo vecumu un ilgstošu bezdarbu, atgriezties darba tirgū bieži apgrūtinā arī citi šķēršļi, piemēram, slikta veselība, zema vai novecojusi kvalifikācija vai ierobežota mobilitāte. Šīs grūtības samazina izredzes nodarbinātības atsākšanas gan objektīvi, gan subjektīvi, tādējādi veicinot indivīda priekšstatu par spēju pilnībā izpildīt darba tirgus prasības. Nodarbinātības aģentūrām ir tendence dot vecākiem bezdarbniekiem preventīvu ziņu, ka viņiem ir grūti atrast darbavietas, vai ka nav darbā iekārtošanās izredzes (Wuebeke, 2011, pp. 984).

Horvātu psihologs Branimirs Šverks (*Branimir Šverko*) ziņojumā „Nabadzība, bezdarbs un sociālā atstumtība” norāda, ka galvenās sociālās atstumtības sastāvdaļas ir bezdarbs, nabadzība un sociālā izolācija: tie savstarpēji papildina viens otru un mijiedarbojoties izraisa progresējošu sociālo atstumtību. Valda uzskats, ka galvenais faktors ir personu marginalizācija darba tirgū, proti, ilgstošs bezdarbs. Tas izraisa dzīves līmeņa pasliktināšanos, un daudzos gadījumos nonākšanu nabadzībā, kam ir tālākās – tas ierobežo darbu meklēšanas resursus un liedz piedalīties sabiedriskajās aktivitātēs. Ierobežoti resursi un paaugstināta sociālā izolācija atdala cilvēkus no nepieciešamās informāciju un sociālajiem tīkliem, tādējādi padarot jauna darba atrašanu grūtāku. Empīriskie pētījumi ir apstiprinājuši, ka bezdarbs un nabadzība veicina sociālās atstumtības pakāpenisku procesu, ir arī pierādīts, ka bezdarba ietekme var atšķirties dažādos apstākļos. Rezultāti no dažām Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm liecina, ka ilgstošs bezdarbs ne vienmēr uzsākt sociālās atstumtības procesu (Šučur, Matković, Štulhofer, Šverko, Bejaković, Papa, Pastuović & Škegro, 2006, pp. 32.).

Psiholoģiskie pētījumi par bezdarbniekiem daudzās rūpnieciski attīstītās valstīs ir uzrādījuši stingru apņemšanos atrast algotu darbu arī pēc ilgstoša bezdarba. Finansiālā

spriedze ģimenē ilgtermiņa bezdarbnieku pabalstu saņēmēju vidū izraisa pastiprinātu vēlmi atkārtoti iekārtoties algotā darbā. Tajā pašā laikā Eiropas Komisija norāda, ka gados vecāki bezdarbnieki saskaras ar sliktām izredzēm atrast darbu daudzās Eiropas valstīs, iespējams, kā rezultātā parādās augsts drosmes trūkuma līmenis vecāka gadagājuma cilvēkiem visā Eiropā (Wuebeke, 2011, pp. 996).

Salīdzinošā analīze vairāk nekā 250 pētījumiem no dažādām Eiropas valstīm norādīja, ka grūti iekļaujamu bezdarbnieku aktivizēšanas programmas veido pamatu, palīdzot viņiem tikt galā ar psiholoģiskām sociālām un veselības problēmām, stiprinot sevī pārliecību un iegūstot jaunas prasmes. Tomēr aktivizācijas shēmas izrādījās mazāk efektīvas cilvēkiem, kas ir apgrūtināti ar vairākiem šķēršļiem tūlītējai integrācijai regulārā nodarbinātībā. Turklāt pasākumu veiksmi var sagaidīt tikai tad, ja programmām pieredze nav noderīga kā instruments represijām. Aktīva nodarbinātību veicinoša politika, kas balstās uz piespiešanu un finanšu ierobežojumiem, dod signālus sabiedrībai un pabalstu saņēmējiem, ka bezdarba iemesli ir galvenokārt trūkumi bezdarbniekiem pašiem, un nenodrošina individuālu atbalstu un sadarbību, tādējādi, radot ilgstošu reintegrāciju darba tirgū. Šāda pieeja drīzāk palielina nabadzības risku un sociālo atstumtību un saasina garīgās un fiziskās problēmas, tādējādi radot šķēršļus nodarbinātībai, nevis samazina tos. Kaut arī nodarbinātības veicināšana var būt dārga, ja grupas tiek uzskatītas par nepievilcīgām darba tirgū, dažas daudzsološas programmas, kas bija vērstas uz sociālo aktivitāti un nodarbinātības iespējām dažādās Eiropas valstīs, uzsver, ka attiecīgie ieguldījumi izrādās izdevīgi, lai sociāli iekļautu sabiedrību (Wuebeke, 2011, pp. 997.).

Maģistra darba autore secina, ka pirmspensijas vecuma bezdarbnieku mērķa grupa ir pakļauta lielākam sociālās atstumtības riskam nekā citas grupas, jo viņiem trūkst prasmju un pietiekama izglītības līmeņa mūsdienu kontekstā. Pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem, kas dzīvo vieni, nav personu, kas sniegtu palīdzību, trūkst sabiedrības. Smagas fiziskās vai garīgās veselības problēmas palielina sociālas atstumtības risku. Ja ir grūtības iziet no mājām, var būt ierobežota piekļuve kultūras aktivitātēm vai pamatpakalpojumiem, vai pat tikties ar draugiem un ģimeni. Šīs grūtības ir arī tiem, kuriem nav automašīnas vai neizmanto sabiedrisko transportu.

Gados vecākiem cilvēkiem ir lielāka iespēja kļūt par bezdarbnieku, zaudējot darbu. Ilgstošajiem bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā ir zemāka iespēja atrast darbu, jo darba devēji bieži vien uztver bezdarba ilgumu kā negatīvu signālu, tādējādi ilgstošie bezdarbnieki pirmspensijas vecumā zaudē savas iemaņas, kļūst nomākti un izkrīt no darba tirgus.

Personām pirmspensijas vecumā, kurām ilgstoši neizdodas atrast darbu, ienākumi neļauj apmierināt minimālo materiālo vajadzību kopumu, kā rezultātā netiek pievērsta

uzmanība ārējam izskatam, personīgās higiēnas ievērošanai un veselības aprūpei. Individuam kļūst sarežģīti organizēt savu dzīves ritmu, mazinās sociālo kontaktu apjoms. Daudziem vecāka gadagājuma cilvēkiem darba zaudējums un diskriminācija pieņemšanā darbā rada spēcīgu stresu un citas psiholoģiskas problēmas, kas potenciāli provocē veselības pasliktināšanos. Bezdarbs negatīvi ietekmē cilvēka pašapziņu, veidojas negatīva attieksme pret apkārtējiem, tai skaitā darba devējiem. Bezdarbs rada risku pastiprināti lietot atkarību izraisošas vielas, kā rezultātā nereti tiek apgrūtināta darba atrašana.

1.4. Sociālā darba un sociālās atstumtības konteksts

Zviedru filozofijas zinātņu doktori Verners Širmers (*Werner Schirmer*) un Dimitrijs Mihalakis (*Dimitris Michailakis*) rakstā „Lūmana pieeja izslēgšanas/ iekļaušanas jomā un tās saistība ar sociālo darbu (*The Luhmannian approach to exclusion/inclusion and its relevance to Social Work*)” (2013) raksturo atšķirību starp iekļaušanu un atstumtību, pamatojoties uz vācu sociologa Niklasa Lūmana (*Niklas Luhmann*) sistēmteoriju, kas ir nozīmīga sociālajā darbā.

Saskaņā ar N. Lūmana sistēmteoriju, mūsdienu sabiedrība vairs galvenokārt veidota no sociālās noslāņošanās un ģeogrāfiskām atšķirībām. Šīs atšķirības joprojām pastāv, bet tikai kā sekundāras. Tā vietā, galvenā sabiedrības iezīme ir sistēmu diferenciācija, piemēram, ekonomikā, politikā, tiesībās, zinātnē, reliģijā, medicīnā, izglītībā, sociālā palīdzībā, u.c. Šīm sistēmām kopīgs ir tas, ka tās pilda funkcijas saistībā ar sabiedrību, t.i., tās risina specifiskas problēmas sabiedrībā (Schirmer & Michailakis, 2013, pp. 5.).

Iekļaušana dažādās sistēmās ir svarīga pienācīgai sociālai dzīvei. Sistēmteorija apgalvo, ka speciāla funkcija, ko sociālais darbs veic sabiedrībā ir atstumtības vadība (*exclusion management*), kas notiek trīs veidos:

1. atstumtības novēršana (*exclusion prevention*),
2. iekļaušanas starpniecība (*inclusion mediation*)
3. atstumtības administrēšana (*exclusion administration*) (Schirmer & Michailakis, 2013, pp. 15.).

V. Širmers un D. Mihalakis raksturo, ka atstumtības vadība ietver darbu ar individu ar mērķi uzlabot viņa ”pievilcību” citām sociālajām sistēmām, orientāciju uz iekļaušanu (piemēram, piedāvājot meditatīvās terapijas un konsultācijas klientiem). Atstumtības novēršana nepieciešama, personām, kuru iekļaušana sociālās sistēmās ir problemātiska vai nedroša (piemēram, bijušie ieslodzītie, nedisciplinēti skolēni, nelegāli strādnieki). Iekļaušanas starpniecība koncentrējas uz personām, kas ir uz laiku atstumtas dažos sociālajos kontekstos un kas vēlas un, principā, var tikt sagatavotas atkārtotai iekļaušanai (piemēram, ieslodzītie,

kas tiks drīz atbrīvoti). Atstumtības administrēšana attiecas uz personām, kurām kādu iemeslu dēļ nav izredžu regulārai iekļaušanai. Trešais veids attiecas uz personām, kam kādu iemeslu dēļ nav izredžu regulārai iekļaušanai, piemēram, radot jaunus iekļaušanas veidus sabiedrības kontekstā (piemēram, pielāgoti mājokļi, speciālas skolas, pansionāti) (Schirmer & Michailakis, 2013, pp. 15.).

N. Lūmana pieeja sniedz svarīgu atziņu sociālajā darbā: neviens nevar vienkārši pieņemt, ka atstumtība ir slikta un iekļaušana laba, nedz to, ka atstumtība ir problēma un iekļaušana risinājums. Dažreiz iekļaušana var būt pati par sevi avots klienta problēmām un atstumtība varētu būt daļējs risinājums. Iekļaušana un izslēgšana ir sociālo sistēmu darbības, kas pret cilvēkiem izturas kā pret attiecīgajiem komunikācijas avotiem. Mūsdienu funkcionāli diferencētā sabiedrībā cilvēki ir iekļauti dažādās sociālajās sistēmās, bet tikai daļēji (kamēr tiek izslēgti no pārējiem). Tāpēc iekļaušanai, vienmēr nepieciešama atstumtība; tāpat nav pilnīgas iekļaušanas un atstumtības (Schirmer & Michailakis, 2013, pp. 17.).

N. Lūmana sistēmteorija var dot skaidru un precīzu aprakstu par to, ko sociālais darbs var un nevar darīt attiecībā uz iekļaušanu un atstumtību. Sociālais darbs kļūst aktīvs, kad iekļaušana sistēmās, kas ir būtiskas sociālai eksistenci (ekonomikai, izglītība, veselība u.c.) neizdodas. Sociālā darba mērķis ir strādāt ar personām, kuru iekļaušana sistēmās un organizācijās ir apdraudēta. N. Lūmans raksta par aizvietojošo iekļaušanu sociālajā darbā, jo sociālais darbs daļēji aizstāj klientu iekļaušanu citās sistēmās, uz laiku tos iekļaujot saistībā ar sociālo palīdzību. Ja sociālais darbs veiksmīgi pilda savus uzdevumus, klientiem vajadzētu atgūt savu „pievilcību” funkcionālo sistēmu un organizāciju darbībā. Jāatzīmē, ka sociālais darbs nevar iekļaut cilvēku jebkurā citā sistēmā. Sociālajiem darbiniekiem ir jāņem vērā, ka nosacījumi iekļaušanai ir specifiski, tie ir atšķirīgi dažādām sociālajām sistēmām, un tie var novest pie atšķirīgiem rezultātiem. Veiksmīgas intervences var būt pielāgotas konkrētām sistēmas prasībām un klientu priekšnosacījumiem (Schirmer & Michailakis, 2013, pp. 17.).

Lielbritānijas pētnieks Maikls Šepards (Michael Sheppard) grāmatā „Sociālais darbs un sociālā atstumtība: Prakses Idejas (*Social Work and Social Exclusion: The Idea of Practice*)” (2006, pp. 5.) norāda, ka pēdējos gados strauji augošā interese par sociālo atstumtību ir attīstījusies sociālā darba sfērā. Vēsturē iezīmējas sociālā darba un sociālās atstumtības nepārtrauktība. Sociālais darbs ietver rūpes par tiem, kas ir atstumti un ar vāju varu. Sociālās atstumtības jēdziens - pieņemot intuitīvo viedokli - veido konceptuālu veidu, kas apvieno daudzas - varbūt visas - galvenās tēmas sociālajā darbā. Sociālais darbs strādā ar tiem, kas ir sociāli atstumti un cenšas palielināt savas iespējas, izmantojot dažādus līdzekļus, iekļaušanai.

Pastāv trīs jautājumi par attiecībām starp sociālo darbu un sociālo atstumtību:

1. Sociālais darbs ir atbilstošs un saistīts ar sociālo atstumtību, un tas nodarbojas ar iekļaušanu un integrāciju.

2. Sociālais darbs var veicināt sociālo integrāciju.

3. Sociālais darbs ir pats par sevi izslēdzošs. Tas nevar iesaistīties integrācijā un iekļaušanā, jo tā pamatfunkcijas ietver personu marginalizēšanu un stigmatizēšanu. (Sheppard, 2006, pp. 5.)

M. Šepards uzsver sociālā darba iespējas, lai cīnītos pret sociālo atstumtību un veicinātu sociālo iekļaušanu. Lai izprastu veidus, kā sociālais darbs var dot ieguldījumu, ir jāapzinās atšķirība starp mikro un makro kontekstiem. Makro konteksts ir saistīts ar sabiedrības analīzes līmeni - faktoriem, kas darbojas, radot un dodot jēgu sociālajām parādībām. Mikro kontekstam tendence ir koncentrēties uz indivīdu, ģimeni un vietējo līmeni. Makrolīmenis, attiecas uz vispārējo sociālās atstumtības koncepciju, tās teorētiskajiem pamatiem un ietekmi uz politisku. Mikro jautājumi vairāk attiecas uz sociālā darba pakalpojumu sniegšanu saistībā ar sociālo atstumtību. Sociālais darbs var veikt mikro līmeņa ieguldījumu, nevis spriest par makrolīmeņa apsvērumiem (Sheppard, 2006, pp. 32.).

M. Šepards norāda, ka pastāv nepieciešamība pēc simetrijas starp sociālā darba mērķiem un sociālās politikas kontekstu. Sociālais darbs nevar apkarot atstumtību, kur sociālā politika „pārmāca” tos, kuriem nav darba, un attiecības starp ekonomiskajām un sociālajām pārmaiņām. Sociālajai politikai ir jānodrošina kontekstu, kurā sociālie pakalpojumi varētu palīdzēt (Sheppard, 2006, pp. 33.).

Sociālam darbam ir interakcionāla dimensija: tas strādā starp indivīdu (vai grupu) un sabiedrību. Sociālais darbs ar gadījumu ietver tiešu sociālo darbinieku darbu ar indivīdiem un ģimenēm, ņemot vērā viņu sociālo kontekstu, arī psiholoģiskās problēmas, un indivīda personisko un ģimenes vēsturi (Sheppard, 2006, pp. 43.).

M. Šepards pauž, ka sociālais darbs var veicināt aktīvu pilsoniskumu, veidojot pašpalīdzības grupas, kas varētu būt balstītas uz nabadzību, dzimumu, etnisko piederību vai apkaimi. Darbā ar apkaimi piemērs ir kopienas sociālais darbs, kura mērķis ir atbalstīt un veicināt vietējos formālos un neformālos attiecību tīklus kopienā. Tas veicina aktīvu pilsoniskumu, atbildības uzņemšanos un rīkošanos kopā sabiedrības labklājības labā. Piedaloties pašpalīdzības grupās, iedzīvotāji, var kļūt vairāk pārliecināti, ka viņi var vadīt savu dzīvi un ietekmēt savus apstākļus (Sheppard, 2006, pp. 34.).

Kopienas sociālais darbs strādā ar sabiedrības grupu kā "klientu" un plašākām sociālajām sistēmām. Kopienas sociālajam darbam ir daudz mazāka sociālā darba funkcija nekā agrāk, tomēr tas ir saistīts ar sociālo atstumtību un sociālā darba tradicionālo

mijiedarbības dimensiju. Kopienas sociālā darba mērķis ir identificēt un attīstīt sistēmas, ar kuru palīdzību augsta riska grupas var iesaistīties savstarpējā pašpalīdzībā, grūtību pārvaldīšanā un mazināšanā. Kopienas sociālie darbinieki palīdz grupai mijiedarboties ar plašāku sabiedrību. Sociālais darbs ir saistīts ar mijiedarbību starp cilvēkiem un to vidi, kas ietekmē cilvēku spēju veikt savus dzīves uzdevumus, mazināt viņu ciešanas, un realizēt savas vēlmes un vērtības (Sheppard, 2006, pp. 43.).

M. Šepards komentēja, ka dzīve nabadzīgajiem un atstumtajiem ir iestrādāta tik neizdevīgā stāvoklī, ka tas atstāj maz iespēju pakalpojumu lietotājiem rīkoties, lai veidotu savu dzīvi un pakalpojumu raksturu, ko tie saņem. Viņš norāda, ka sociālais darbs var pārvarēt savas šaurās regulatīvās funkcijas, veicinot atgriezeniskumu no pakalpojuma lietotājiem. "Telpa" ir atvērta, ļaujot visneaizsargātākajiem censties kļūt par aktīviem pilsoņiem, sadarbojoties ar labklājības aģentūrām, tādā veidā, kas ļauj viņiem iesaistīties dzīves plānošanā un ilgtermiņa "dziedināšanā", un, faktiski, pārrakstīt galvenos savas dzīves aspektus. (Sheppard, 2006, pp. 35-36.).

M. Sheppards norāda, kaut arī nodarbinātības jautājumi ir nozīmīgi saistībā ar sociālo atstumtību, pastāv uzskats, ka ir klientu grupas, kuras dzīvo zem sociāli atstumto grupu "lietussarga". Nodarbinātība diezgan bieži nav vispiemērotākā atbilde uz problēmām, ar sociāli atstumtām grupām, piemēram, cilvēkiem, kuri nevar strādāt, jo ir slikta veselība un invaliditāte. Ir jomas ārpus tām, kas tieši saistītas ar bezdarbu un nodarbinātību, kur sociālais darbs spēj sniegt savu ieguldījumu (Sheppard, 2006, pp. 36.).

Maģistra darba autore secina, ka sociālā atstumtība izpaužas, kad cilvēki tiek atstumti no dažādām sistēmām, kas ir nozīmīgas pilnvērtīgai sociālās funkcionēšanai. Sociālais darbs var sniegt atbalstu sociālās atstumtības mazināšanā sabiedrībā, to novēršot (preventīvais darbs), sniedzot atbalstu iekļaušanas vaicāšanai vai radot alternatīvus iekļaušanas veidus. Sociālais darbs iekļauj personu savā sistēmā, kad viņš ir atstumts no kādas sistēmas, piemēram, darba tirgus. Sociālajam darbiniekam jāsniedz atbalsts klientam uzlabot spējas iekļauties citās sistēmās, lai viņš spētu funkcionēt pastāvīgi. Efektīvai iekļaušanai nepieciešams apzināt sistēmu nosacījumus un klienta spējas. Mēdz pastāvēt objektīvi šķēršļi indivīda iekļaušanai kādā no sistēmām, tās var aizvietot palīdzošās institūcijas vai indivīda atbalsta sistēmas. Sociālais darbinieks darbā ar klientu var veicināt viņa sociālo sistēmu stiprināšanu vai piesaistīt nepieciešamo atbalstu no pieejamajiem resursiem.

Sociālais darbs ir saistīts ar sociālo atstumtību, sniedzot sociālos pakalpojumus, lai veicinātu sociālo iekļaušanos. Sociālie darbinieki var sniegt ieguldījumu darbā ar indivīdu, ģimenēm un grupām. Sociālai politikai ir jānodrošina konteksts, kurā sociālais darbs būtu efektīvs. Viena no sociālā darba formām, kas veicina sociālo iekļaušanos ir kopienas sociālais

darbs, kura mērķis ir atbalstīt un veicināt formālos un neformālos attiecību tīklus kopienā. Kopienas sociālie darbinieki palīdz sociāli atstumtām grupām iesaistīties savstarpējā pašpalīdzībā, grūtību pārvaldīšanā un mazināšanā. Sociāli atstumtajām grupām jāveicina sadarbība ar institūcijām, tādā veidā attīstot pašnoteikšanos.

2. STATISTIKAS DATI PAR BEZDARBNIEKIEM PIRMSPENSIJAS VECUMĀ LATVIJĀ

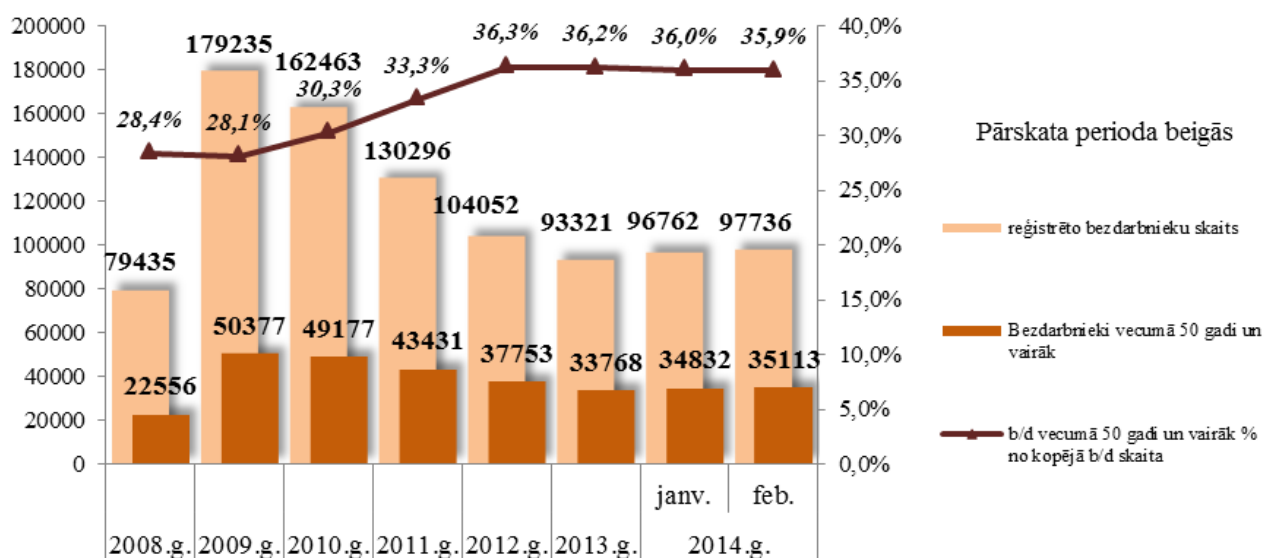
NVA „Pārskatā par bezdarba situāciju valstī 2014.gada februārī” (2014a, 1.lpp.) dati liecina: „Reģistrētā bezdarba līmenis valstī 2014.gada februāra beigās bija 9,9% (reģistrēto bezdarbnieku īpatsvars ekonomiski aktīvo iedzīvotāju kopskaitā). Zemākais bezdarba līmenis 2014.gada februārī reģistrēts Rīgas reģionā – 6,2%, augstākais bezdarba līmenis bija Latgales reģionā – 19,5%. Kurzemes reģionā bezdarba līmenis februārī bija 12,4%, Zemgales reģionā – 10,5% un Vidzemes reģionā – 11,6%”. 2.1 tabulā attēlotas reģistrētā bezdarba līmeņa izmaiņas Latvijā sākot ar 2008. gadu.

2.1 tabula

Reģistrētā bezdarba līmenis Latvijā (NVA, 2014a, 2.lpp.)

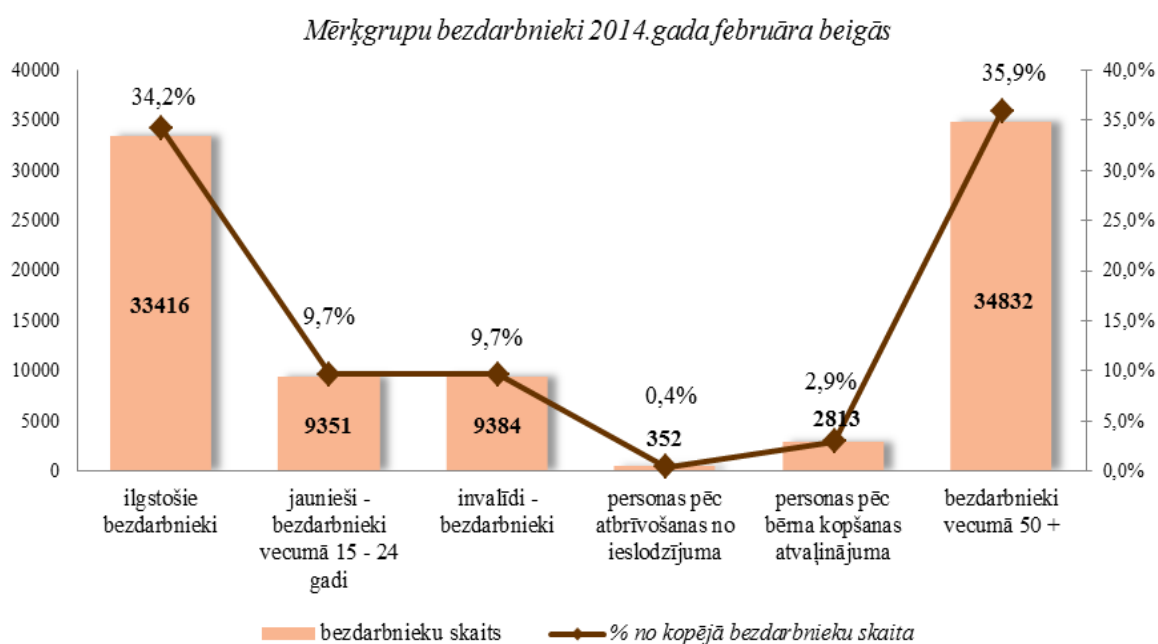
Gadi	Mēneši											
	Jan	Feb	Mar	Apr	Mai	Jūn	Jūl	Aug	Sep	Okt	Nov	Dec
2008	5,0	5,0	4,9	4,8	4,8	4,9	5,1	5,2	5,3	5,6	6,1	7,0
2009	8,3	9,5	10,7	11,0	11,3	11,5	11,8	12,3	13,2	14,1	15,1	16,0
2010	16,6	17,1	17,3	16,7	16,2	15,6	15,3	15,0	14,6	14,3	14,3	14,3
2011	14,5	14,5	14,4	13,9	13,2	12,6	12,1	11,8	11,6	11,5	11,5	11,5
2012	11,7	11,8	11,7	12,9	12,3	11,9	11,6	11,3	11,0	10,7	10,6	10,5
2013	10,9	10,9	10,8	10,4	9,9	9,6	9,5	9,3	9,1	9,1	9,3	9,5
2014	9,8	9,9										

Pirmspensijas vecuma bezdarbnieku īpatsvars kopējā bezdarbnieku skaitā pieaug. Par to liecina 2.1 attēlā redzamais pārskats par NVA reģistrētiem bezdarbniekiem. 2010.gada 4.ceturkšņa beigās tas bija 30.3%, 2011.gada 4.ceturkšņa beigās – 33.3%, 2012.gada 4.ceturkšņa beigās – 36.3 %.

2.1 att. NVA reģistrētie bezdarbnieki (NVA, 2014a, 4. lpp.)

NVA dati liecina, ka 2014.gada februāra beigās lielākās mērķgrupas no bezdarbnieku kopskaita ir bezdarbnieki vecumā 50 gadi un vairāk – 35,9% un ilgstošie bezdarbnieki – 34,2%, to norāda 2.4 attēlā attēlotās bezdarbnieku mērķgrupas 2014.gada februāra beigās.

2.2 att. Mērķgrupu bezdarbnieki 2014.gada februāra beigās (NVA, 2014a, 5lpp.)

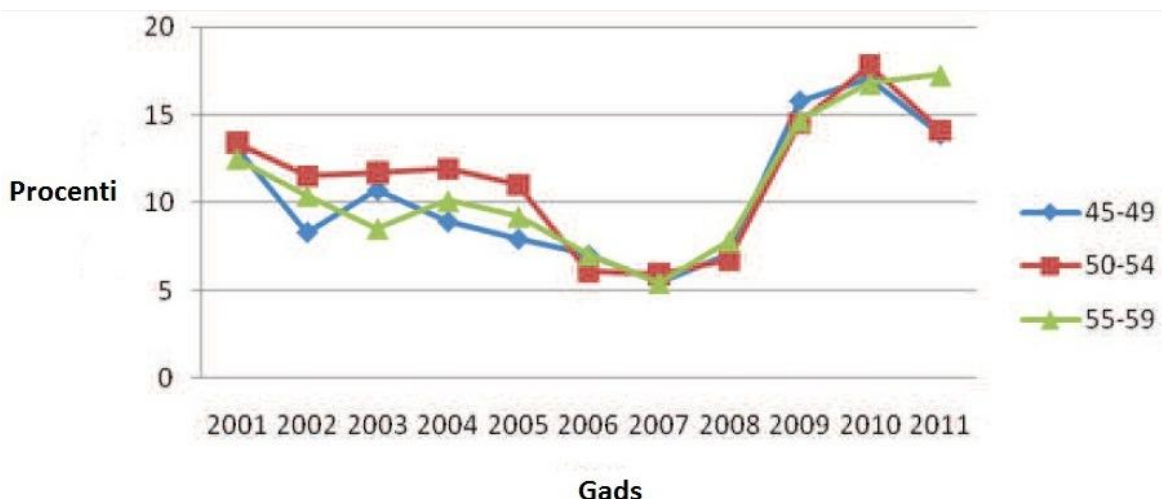
2.3 attēlā parādīts bezdarbnieku sadalījums pa vecuma grupām. Dati liecina, ka sieviešu skaits pirmspensijas vecumā ir lielāks nekā vīriešu skaits. Iespējams, ka tas norāda uz to, ka vīriešiem ir vieglāk atrast darbu. Liela daļa bezdarbnieku pirmspensijas vecumā nav reģistrēti NVA, jo nesaņem pabalstus, neizmanto institūcijas pakalpojumus, iespējams, ir nodarbināti nelegāli.

(28.02.2014.)	 <i>sievietes</i>	 <i>vīrieši</i>
15-24 gadi 9 457 (9,7%)	5 297	4 160
25-34 gadi 20 600 (21,1%)	11 817	8 783
35-44 gadi 20 876 (21,4 %)	11 344	9 532
45-54 gadi 26 838 (27,5 %)	13 865	12 973
55-59 gadi 15 298 (15,7 %)	8 045	7 253
60 un vairāk gadi 4 667 (4,8 %)	2 526	2 141

2.3 att. Bezdarbnieki sadalījumā pa vecuma grupām (NVA, 2014a, 4.lpp.)

Kā iepriekš minēts, otra lielākā bezdarbnieku mērķgrupa ir ilgstošie bezdarbnieki. Arī šajā grupā lielu pārsvaru sastāda bezdarbnieki pirmspensijas vecumā. „2014.gada februāra beigās NVA uzskaitē ir bijuši 33 431 ilgstošie bezdarbnieki, kas ir 34,2% no kopējā reģistrēto bezdarbnieku skaita. Ilgstošo bezdarbnieku kopskaitā 48,4% (gada sākumā 48,4%) bija bezdarbnieki vecumā 50 gadi un vairāk, 15,2% (gada sākumā 15,0%) – bezdarbnieki ar invaliditāti, 3,7% (gada sākumā 3,7%) – jaunieši bezdarbnieki (15 – 24 gadi) (NVA, 2014a, 6.,lpp).

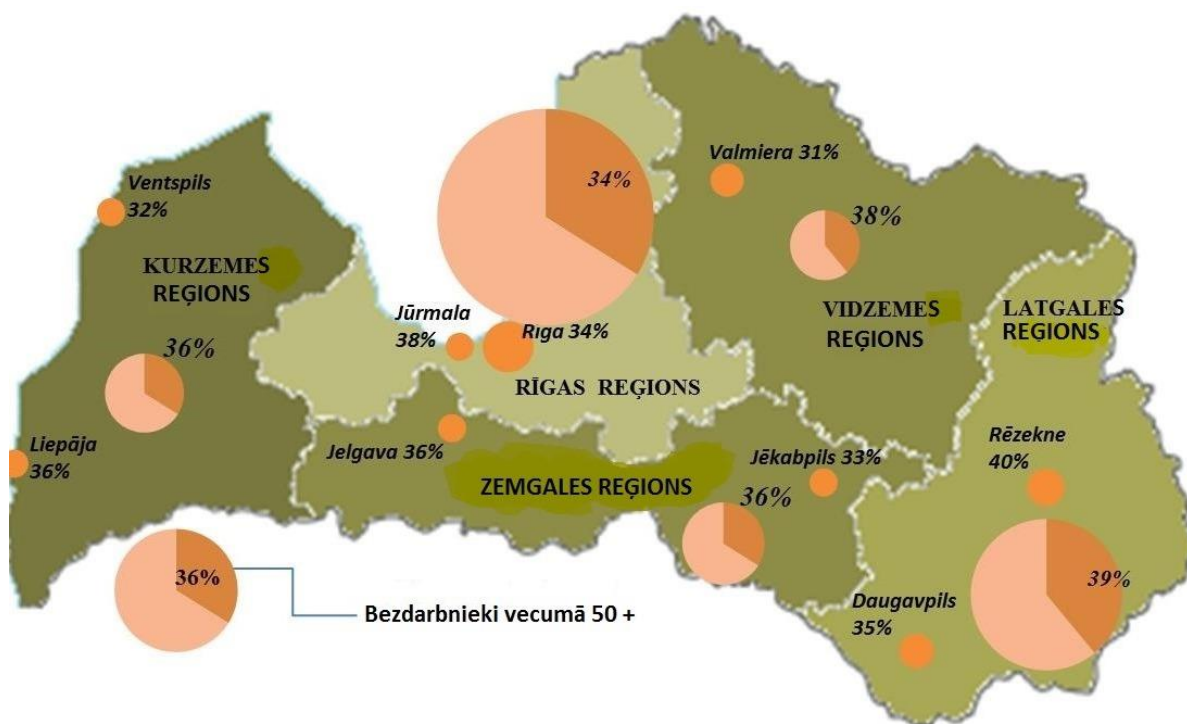
B. Rivzas un L. Grinevicas rakstā „*Ilgtermiņa bezdarba problēmas Latvijā starp četrdesmit un pirmspensijas vecumu (Long-Term Unemployment Problems in Latvia Between Forty and Preretirement Age)*” (2013)” tika analizēti statistikas dati par bezdarbnieku proporciju un dinamiskās izmaiņas desmit gadu laikā, lai iegūtu priekšstatu par bezdarba situāciju Latvijā pirmspensijas vecumā. Par pamatu tika izmantota izaugsmes analīze, lai pārskatītu statistikas datus par ilgstošiem bezdarbniekiem proporcionāli ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem. Pieaugums tika aprēķināts trīs vecuma grupās no 2001. līdz 2011. gadam sk. 2.4 attēlu.

2.4 att. Ilgstošie bezdarbnieki proporcionāli ekonomiski aktīviem Latvijas iedzīvotājiem,%
(Rivza & Grinevica, 2013, pp. 197.)

Saskaņā ar 2.4 attēlu ir pieaudzis ilgstošo bezdarbnieku skaits vecumā no 55 līdz 59 gadiem. 2011.gadā bezdarbnieku skaits minētajā vecuma grupā bija vislielākais un lielāks nekā vecuma grupā no 45 līdz 54. Attiecība starp ilgtermiņa bezdarbniekiem un visiem bezdarbniekiem ir strauji pieaugusi starp 2008. un 2011. gadu. Zemākais ilgtermiņa bezdarba līmenis bija no 2005. līdz 2008.gadam.

NVA dati prezentācijā „Reģistrēto bezdarbnieku aktivizēšana vecumā no 50 + (*Activation of the registered unemployed aged 50+*)” (2014b) liecina, ka lielākais bezdarbnieku īpatsvars vecumā no 50 ir Latgales reģionā – 39%, Rīgas reģionā tas ir 34%, to norāda 2.5 attēls.

2.5 att. *Bezdarbnieku īpatsvars vecumā no 50 reģionālās dimensijas (NVA, 2014b)*

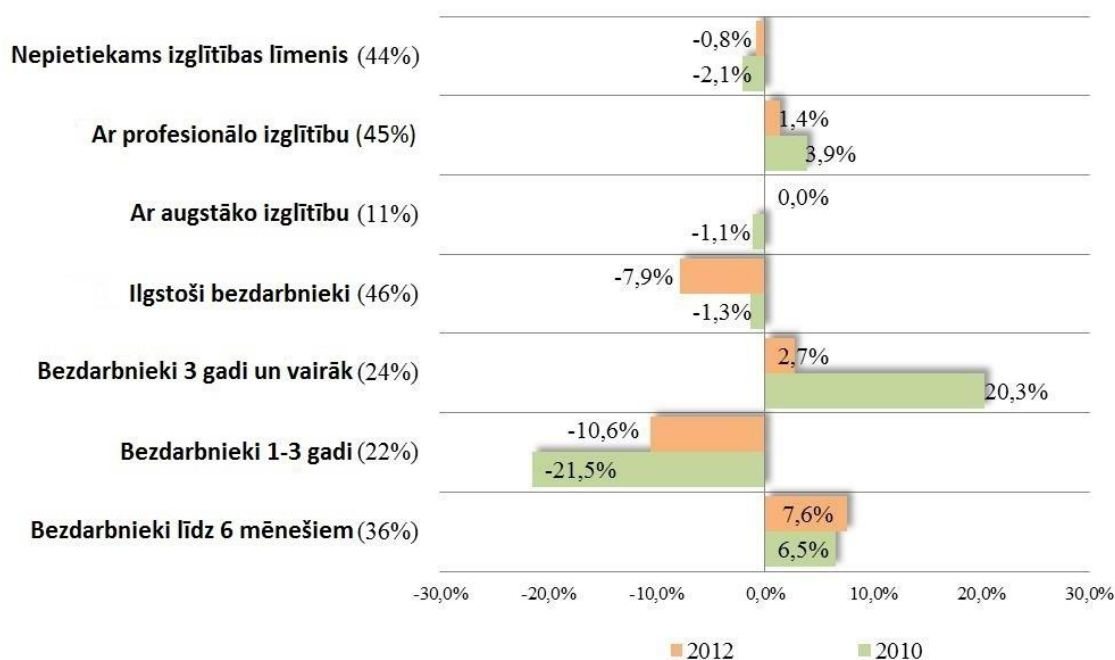
Statistiskais portrets reģistrētajiem bezdarbniekiem vecumā virs 50 gadiem 2014.gada marta beigās:

- Nepietiekams izglītības līmenis - 44,2%.
- Profesionālā izglītība - 45%.
- Augstākā izglītība - 11% .
- Ilgstošie bezdarbnieki (viens gads un vairāk) – 46,1%. Īpatsvars ilgstošo bezdarbnieku no kopējā bezdarbnieku skaita (34%):
  - Bezdarbnieki 1 - 3 gadus - 22%.
  - Bezdarbnieki 3 gadi un vairāk - 24%.
- Bezdarbnieki līdz 6 mēnešiem- 36%.
- Vidējais bezdarba ilgums - 312 dienas (~ 10,2 mēneši).
- Skaitis sadalījumā pa profesijām pēc pēdējās nodarbošanās: palīgstrādnieks – 2399, apkopējs –1 406, mazumtirdzniecības veikala pārdevējs – 1 401 (NVA, 2014b).

Gandrīz puse (46,1%) no bezdarbniekiem vecumā virs 50 gadiem ir ilgstošie bezdarbnieki ar nepietiekamu vai profesionālo izglītību (44%). Ilgstošo bezdarbnieku īpatsvars ir samazinājies no 54% 2010.gadā līdz 46% 2014.gada martā. Kopš 2010 ilgstošo bezdarbnieku (3 gadi un vairāk) īpatsvars nepārtraukti pieaug (NVA, 2014b). To norāda 2.6 attēls

Datums: 31.03.2014

Izmaiņas %, salīdzinot ar 2010. gadu un
2012. gadu

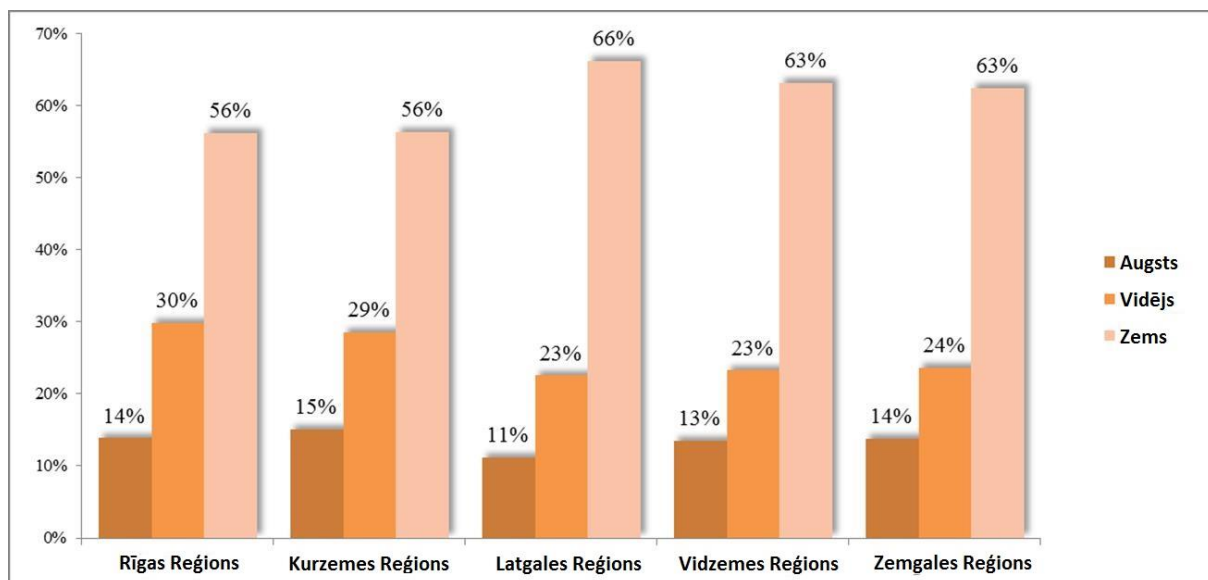

2.7 att. Statistiskā portreta dinamika reģistrētajiem bezdarbniekiem vecumā virs 50 gadiem (NVA, 2014b)

NVA periodā no 2013.gada 1.novembra līdz 2014.gada 31.martam veica bezdarbnieku vecumā virs 50 gadiem profilēšanu, kuras mērķis bija noteikt:

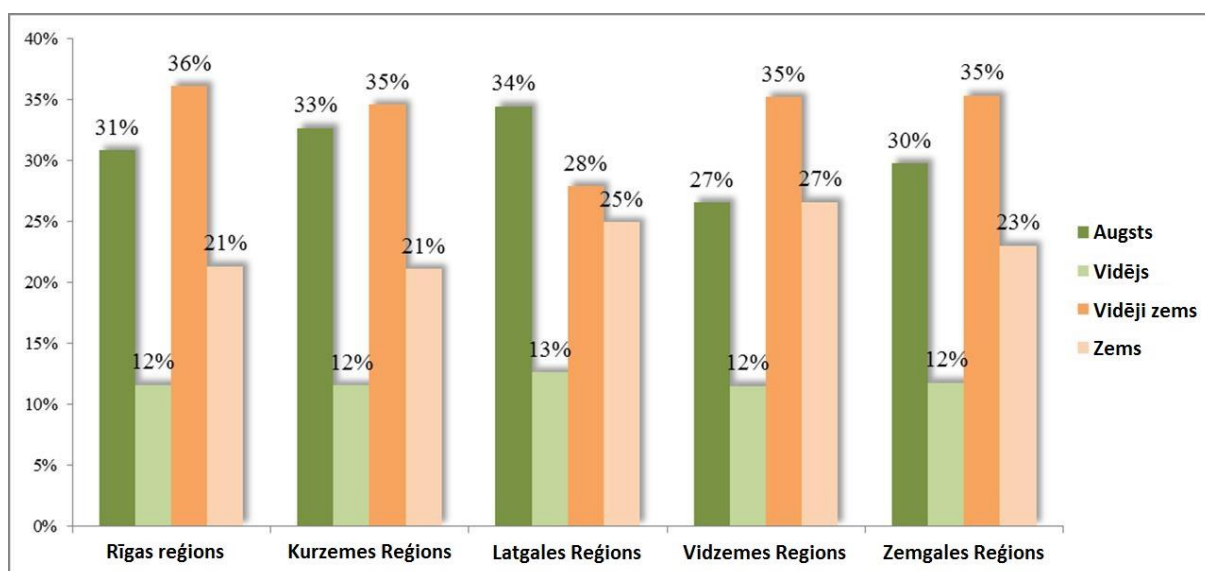
- iespējas atrast darbu un galvenos ietekmējošos faktorus, un pieaugošā bezdarba riskus klientam;
- klientu motivāciju sadarboties ar NVA meklējot darbu, kā arī klientu prasmju pašnovērtējumu;
- piemērot atbalsta pasākumus, intensitāti un secību atbalsta pasākumiem klientam (NVA, 2014b). Turpmāk aplūkoti profilēšanas rezultāti.

2.8 attēls norāda - iespējas atrast darbu (vairāk nekā puse visos reģionos (56% Rīgas reģionā un Kurzemes reģionā, līdz pat 66% Latgales reģionā)) bezdarbniekiem vecumā virs 50 gadiem ir diezgan zemas. Augstas iespējas atrast darbu attiecas uz nelielu daļu no bezdarbnieku vecumā virs 50 gadiem (11% -15%).

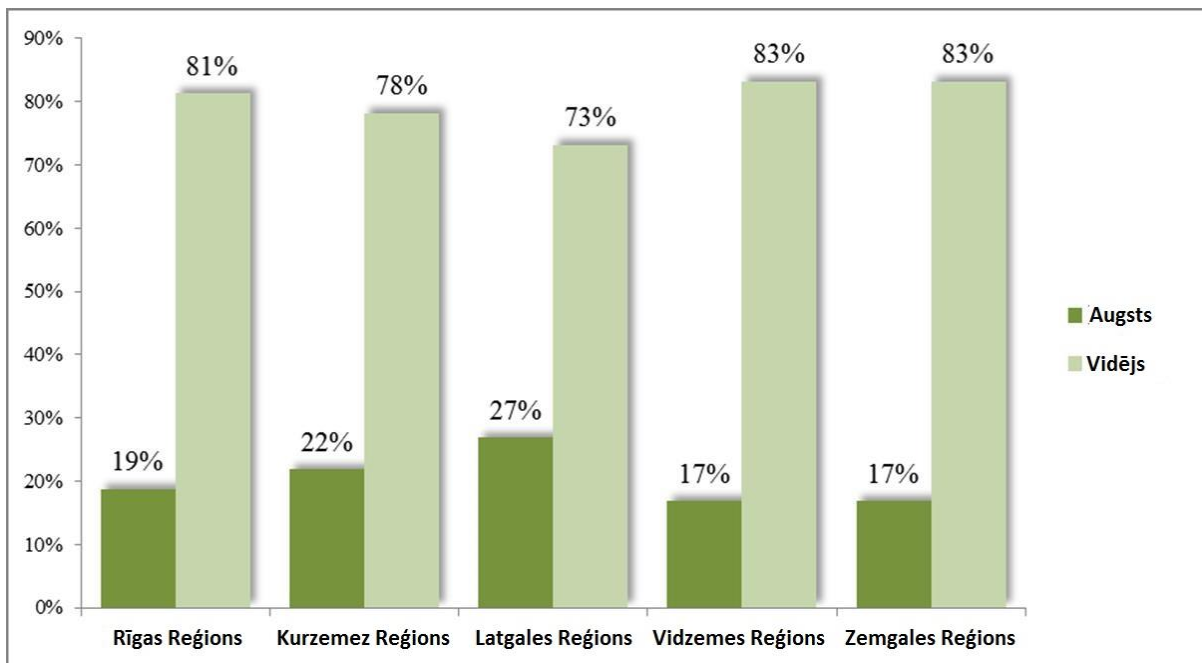
2.8 att. Iespējas atrast darbu (NVA, 2014b)

Analizējot bezdarbnieku motivāciju meklēt darbu, dati liecina, ka līdzīga situācija ir visos Latvijas reģionos. Nedaudz vairāk nekā pusei no bezdarbniekiem vecumā virs 50 gadiem nav motivācijas meklēt darbu, bet ap 30% no bezdarbniekiem vecumā virs 50 gadiem ir augsta motivācija meklēt darbu, ko norāda 2.9 attēls.

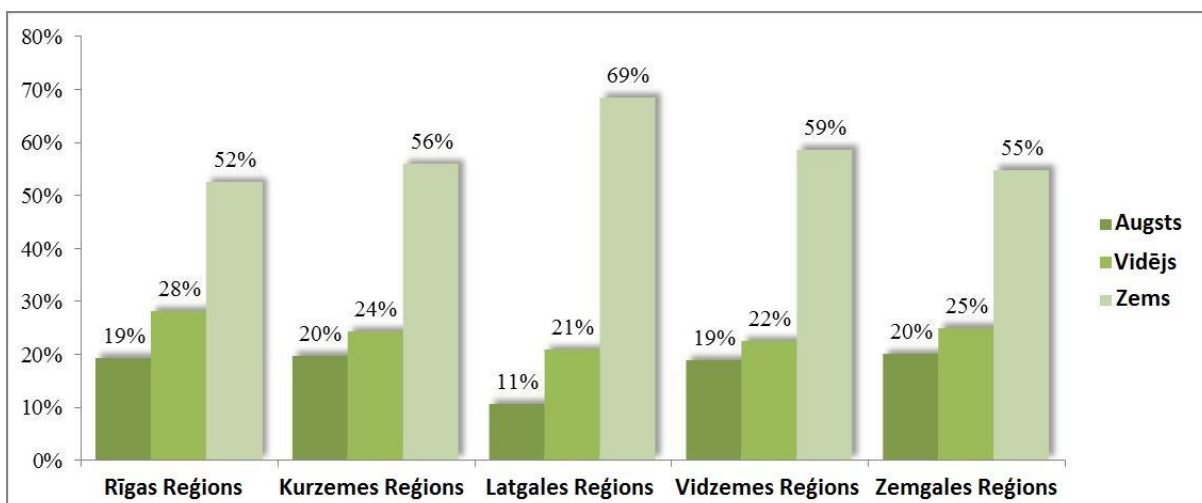
2.9 att. Motivācija meklēt darbu (NVA, 2014b)

Lielākajai daļai bezdarbnieku vecumā virs 50 gadiem motivācija sadarboties ar NVA ir vidēja. Augsta motivācija sadarboties - Rīgas reģionā – 19%, Kurzemes reģionā – 22%, Latgales reģionā – 27%, Zemgales reģionā un Vidzemes reģionā – 17%. To norāda 2.10 attēls.

2.10 att. Motivācija sadarboties ar NVA (NVA, 2014b)

2.11 attēlā norādīts, ka vairāk nekā 50% no bezdarbniekiem visos Latvijas reģionos, ir novērtējuši savas prasmes kā zemas, jo īpaši Latgales reģionā - 69%. Tikai 20% bezdarbnieku novērtēja savas prasmes kā augstas. Viszemākais līmenis - 11% no augstu prasmju novērtējuma ir Latgales reģionā.

2.11 att. Prasmju pašnovērtējums (NVA, 2014b)

3. LATVIJĀ VEIKTO SAISTĪTO PĒTĪJUMU APSKATS

Lai veiktu maģistra darbam atbilstošu pētījumu izpētes pakāpes analīzi tika raksturoti sekojoši pētījumi:

1. Latvijas Universitātes aģentūras „LU Filozofijas un socioloģijas institūta” 2007. gadā veiktais pētījums „Bezdarba un sociālās atstumtības iemesli un ilgums”.
2. Rīgas Menedžeru skolas 2007. gadā veiktais pētījums „Sociālās atstumtības aspektu analīze pirmspensijas vecuma iedzīvotāju veiksmīgai integrācijai darba tirgū”.
3. LU Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas studiju nodaļas studentes Oļesjas Avsejenko 2009. gadā izstrādātais bakalaura darbs „Bezdarbs kā sociālās atstumtības ietekmējošs faktors, Rīgas piemērs”.

3.1. Pētījums „Bezdarba un sociālās atstumtības iemesli un ilgums”

Pētījuma vispārīgais mērķis ir „veicināt uz pētījumiem balstītu nodarbinātības un sociālās politikas programmu radīšanu un programmu reģionu līdzsvarotai un ilgtspējīgai attīstības uzlabošanai, kā arī radīt pamatotu un efektīvu lēmumu pieņemšanas analītisko bāzi, līdz ar to veicinot nodarbinātības pieaugumu, iekļaujoša darba tirgus izveidi un Latvijas tautsaimniecības attīstību” (LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007, 1. lpp).

Pētījuma tiešais mērķis ir „analizēt bezdarba un sociālās atstumtības iemeslus un ilgumu, iekļaujot zemu izglītības līmeni kā vienu no sociālo atstumtību veicinošiem faktoriem un sniedzot priekšlikumus un risinājumus bezdarba un sociālās atstumtības mazināšanai” (LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007, 1. lpp).

Pētījuma īstenošana notika laika posmā no 2006. gada 17. marta līdz 2007. gada 17. jūnijam. Pētījumā izmantotas kvantitatīvas un kvalitatīvās datu ieguves metodes. Sociālās atstumtības un bezdarba izpausmju analīze tiek saistīta ar sociālās atstumtības novēršanas politikas analīzi un alternatīvas politikas izstrādi bezdarba un sociālās atstumtības mazināšanai.

Pētījuma ietvaros tika izmantotas vairākas datu ieguves metodes – 60 ekspertu intervijas, 200 padziļinātās intervijas ar sociālās atstumtības riska grupu pārstāvjiem, Latvijas iedzīvotāju darbaspējas vecumā kvantitatīva aptauja (8000 respondenti), reģistrēto bezdarbnieku aptauja (800 respondenti), pašvaldību sociālo dienestu un pašvaldību speciālistu sociālos jautājumos aptauja. Pētījuma ietvaros tika analizēti iepriekš veiktie pētījumi un likumdošanas un politikas dokumenti. Bezdarba problemātikas izpētei tika izmantoti 2002.–2005. gada Latvijas Darbspēka apsekojuma dati un NVA administratīvie dati par visiem laika posmā no 2003. gada 1. janvāra līdz 2006. gada 31. jūlijam reģistrētajiem bezdarbniekiem. Pētījuma ietvaros izstrādāta metodika sociālās atstumtības riska indeksa

aprēķināšanai un noteikts sociālās atstumtības riska indekss dažādām iedzīvotāju grupām. (LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007, 2. lpp).

Pētījuma ietvaros tika secināts, ka ilgstošo bezdarbnieku riska grupā ir personas vecumā ap 50 gadiem, kā arī sievietes ar bērniem vecumā līdz 15 gadiem. Paaugstinātam ilgstošā bezdarba riskam ir pakļautas šādas reģistrēto bezdarbnieku kategorijas: bezdarbnieki, kuriem nav latviešu valodas atestācijas; pirmspensijas vecuma bezdarbnieki; bezdarbnieki bez vidējās izglītības; bezdarbnieki, kuri dzīvo ārpus rajonu centriem; bezdarbnieki bez darba pieredzes; sievietes nelatvietes. Iemesli, kuru dēļ ekonomiski neaktīvas personas nemeklē darbu, tiek izdalīti trijās kategorijās: pensija, mācības un pārējie iemesli. (LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007, 3. lpp).

Pētījumā ir apstiprināts, ka bezdarbnieku apmācību un pārkvalifikāciju programmām ir nozīmīga loma Latvijas valdības ierosinātajā ekonomiskajā politikā, tās ir vērtējamās kā nozīmīgs nodarbinātību veicinošs instruments. (LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007, 3. lpp).

Pētījuma ietvaros tika noteiktas sociālās atstumtības riska grupas. Tās ir invalīdi, nepilnās un daudz bērnu ģimenes un ģimenes, kurās visi pieaugušie ir pensionāri vai invalīdi. Pētījumā tika secināts, ka augstāks izglītības līmenis ir saistīts ar mazāku atstumtības risku. Cilvēkiem ar zemāku izglītību par vidējo, ir visaugstākie atstumtības riski. Konkrētas profesijas apguve mazina risku tikt izstumtam no darba tirgus, bet nenodrošina labāku materiālās labklājības līmeni. (LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007, 4. lpp).

3.2. Pētījums „Sociālās atstumtības aspektu analīze pirmspensijas vecuma iedzīvotāju veiksmīgai integrācijai darba tirgū”

Pētījums tika veikts ar mērķi izpētīt pirmspensijas vecuma cilvēku iespējas integrēties Latvijas darba tirgū. Pētījuma ietvaros tika analizētas kopējās tendences pirmspensijas vecuma vīriešu un sieviešu iespējās iekļauties darba tirgū. Pētījumā tika izstrādātas rekomendācijas, kuras norāda uz nepieciešamajām aktivitātēm, kas jāveic, lai palielinātu abu dzimumu iespējas iekļauties darba tirgū.

Pētījuma izstrādes ietvaros tika analizēta teorētiskā literatūra par sociālpsiholoģiskām un bioloģiskām novecošanas īpatnībām. Teorētiskās daļas kontekstā tika veikta dokumentu un materiālu kontentanalīze. Pētījuma ietvaros tika izmantota kvantitatīva un kvalitatīva pētījumu rezultātu analīze.

Pētījuma ietvaros tika izmantotas pētījuma metodes - ekspertu intervēšana, strādājošu un nestrādājošu pirmspensijas vecuma cilvēku aptauja, intervijas ar atšķirīgu nozaru darba devējiem, intervijas ar dažādu profesiju un vecuma cilvēkiem, darba devēju aptauja.

Pētījuma ietvaros tika izmantota pētījuma metode – anketēšana. Rezultāti tika apstrādāti izmantojot statistisko un matemātisko metodi. Pētījumā tika aptaujāti nestrādājoši pirmspensijas vecuma cilvēki, ar mērķi noskaidrot informāciju par traucējošiem faktori viņu iespējām integrēties darba tirgū. Pētījumā tika aptaujāti arī strādājoši iedzīvotāji pirmspensijas vecumā, ar mērķi noskaidrot, kā viņi vērtē savu pašreizējo stāvokli darba tirgū. Tika veikta uzņēmēju aptauja, ar mērķi uzzināt, kāda ir viņu pieredze saskarsmē ar pirmspensijas vecuma cilvēkiem, viņu attieksme pret šo grupu kā potenciāliem darba ņēmējiem un kas nepieciešams, lai veicinātu uzņēmēju vēlmi pieņemt darbā šos cilvēkus (Rīgas Menedžeru skola, 2007, 7. lpp).

Pētījumā tika aptaujāti 100 strādājoši un 100 nestrādājoši cilvēki vecumā no 55 līdz 62 gadiem (kopā 200 respondenti), 50 darba devēji. Pētījumā tika intervēti 10 dažādu institūciju pārstāvji, tajā skaitā pārstāvji no Valsts un nevalstiskām institūcijām, Nodarbinātības valsts aģentūras, Latvijas darba devēju konfederācijas, Latvijas Brīvo arodbiedrību savienības, Pensionāru apvienības, Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras un pat Latvijas Medicīnas akadēmijas (Rīgas Menedžeru skola, 2007, 7. lpp).

Pētījuma ietvaros tika secināts, ka Latvijā eksistē vecāku cilvēku diskriminācija attiecībā uz darbavietām. Pārsvārā izpaužas darba devēju neieinteresētība pirmspensijas vecuma cilvēku pieņemšanai darbā. Visbiežāk pirmspensijas vecuma darbiniekiem piedāvā maz apmaksātas darbavietas ar zemāku slodzi. Pirmspensijas vecuma cilvēki daudzos gadījumos neatbilst mūsdienu darba tirgus prasībām. Tie, kas nevar atrast darbu atbilstoši savām prasībām, ir zaudējuši motivāciju strādāt vai darba kvalifikāciju. Pirmspensijas vecuma cilvēki pieder pie riska grupas, kas pieprasa noteiktu pasākumu realizēšanu viņu atbalstam. Pirms pensijas vecuma no darba atbrīvotiem cilvēkiem atrast darbu ir daudz sarežģītāk. Neiekārtojoties jaunā darbā, tie zaudē darba iemaņas un turpmāk viņiem ir grūtāk iekļauties mūsdienu darba tirgū. Strādājošajiem atrast jaunu darbu ir vieglāk, nekā nestrādājošajiem. (Rīgas Menedžeru skola, 2007, 98-100. lpp).

3.3. Pētījums „Bezdarbs kā sociālās atstumtības ietekmējošs faktors, Rīgas piemērs”

Pētījums tika veikts ar mērķi analizēt bezdarba situāciju kā vienu no būtiskākajiem sociālo atstumtību veicinošiem faktoriem, izvērtējot bezdarba situāciju Rīgā un tā sekas sociālā kontekstā. Pētījumā tika sniegti risinājumi un priekšlikumi sociālās atstumtības riska samazināšanai bezdarbnieku vidū (Avsejenko, 2009).

Pētījuma izrādes ietvaros tika analizēta teorētiskā literatūra par sociālās atstumtības jēdzienu, tā dimensijām un bezdarbu kā sociālo atstumtību ietekmējošu faktoru. Teorētiskās daļas kontekstā tika veikta Latvijas likumdošanas nodarbinātības jomas analīze, kā arī

apskatīti līdz šim Latvijā veiktie nozīmīgākie pētījumi par bezdarbu sociālās atstumtības aspektā un raksturota bezdarba situācija Latvijā (Avsejenko, 2009).

Pētījuma ietvaros tika izmantota kvantitatīva un kvalitatīva pētījuma rezultātu analīze. Tika raksturota bezdarba situācija Latvijā, tās cēloņi un iemelsi un veikts bezdarbnieku raksturojums. Pētījuma ietvaros tika izmantotas divas pētījuma metodes – daļēji strukturētas intervijas ar ekspertiem un bezdarbniekiem un kvantitatīvā Rīgas pilsētā reģistrēto bezdarbnieku aptauja anketēšanas veidā (Avsejenko, 2009).

Daļēji strukturētas divas ekspertu intervijas tikai veiktas ar darba devēju- uzņēmuma vadītāju un NVA Rīgas reģionālās filiāles vadītāju. Divas daļēji strukturētas intervijas tika veiktas ar bezdarbniekiem. Daļēji strukturētas intervijas tika izvēlētas, lai:

Noskaidrotu ekspertu viedokli par bezdarba situāciju Rīgā; noteiktu sociālās atstumtības riska faktorus bezdarbnieku vidū; izvērtētu bezdarbnieku iespējas iekļauties darba tirgū; noteiktu, cik lielā mērā bezdarbs ir sociālo atstumtību ietekmējošs faktors; noskaidrotu galvenās bezdarba situācijas problēmas; uzzinātu priekšlikumus stāvokļa uzlabošanai un sociālās atstumtības riska bezdarbnieku vidū mazināšanai (Avsejenko, 2009).

Anketēšanas tika veiktas ar mērķi noskaidrot, kas nosaka bezdarbu kā sociālo atstumtību ietekmējošu faktoru. Anketas veidošanā par pamatu ir sociālās atstumtības ekonomiskās, politiskās, kulturālās un sociālās dimensijas indikatori (Avsejenko, 2009).

Pētījuma hipotēze – „pieaugot bezdarba līmenim, iedzīvotāju vidū palielinās šo grupu sociālās atstumtības risks”. Hipotēze pētījuma gaitā apstiprināta. Autore secina:

Bezdarbs ir sociālo atstumtību ietekmējošs faktors, jo nonākot bezdarba situācijā, cilvēkam tiek ierobežotas iespējas uz pieeju dažādām precēm, pakalpojumiem, mājokļa nodrošinājumam, izglītības iespējām, veselības aprūpei un augstākam ienākumu līmenim. Šie visi faktori tiek būtiski ietekmēti cilvēkam, nonākot bezdarba situācijā. Taču būtiskākais ir savstarpējo attiecību ietekme un sociālo kontaktu loma (Avsejenko, 2009).

Pētījumā tika noskaidrots, ka bezdarbnieku vidū ir vairums cilvēki ar augstāko izglītību. Apkopotie dati liecina, ka cilvēki ar augstāko izglītību ir pakļauti augstam bezdarba riskam. Viens no iemesliem var būt zema izglītības kvalitāte. Ir sabiedrības grupas, kuras bezdarba riskam ir pakļautas vairāk nekā citas. Tie ir jauni cilvēki ar nepietiekamu darba pieredzi un pirmspensijas vecuma cilvēki, kuriem raksturīga zema elastība un spēja pielāgoties visam jaunajam, nestabils veselības stāvoklis (Avsejenko, 2009).

Turpmāk darbā tiks aprakstīta pētījuma metodoloģija, kas tiks pielietota pētījuma izstrādē, gan vācot datus, gan apkopojot tos, gan arī veicot analīzi, kura balstīta uz šajā nodaļā iegūtajām teorētiskajām zināšanām.

4. PĒTĪJUMA METODOLOĢIJA

Šajā nodaļā tiek sniegts pamatojums un raksturojums izvēlētajām pētījuma metodēm. Pētījuma ietvaros tika izmantota kvalitatīva pētījuma rezultātu analīze. Par pētījuma metodēm tika izvēlētas daļēji strukturētas intervijas un strukturētas intervijas, kas gan ļauj noskaidrot iepriekš sagatavotos pētnieciskos jautājumus, gan ļauj intervējamajam brīvi izteikt savu viedokli. Lai iegūtu padziļinātu ieskatu par sociālo atstumtību ietekmējošiem faktoriem pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem un sociālās atstumtības mazināšanu, tika veikta fokusgrupas intervija ar 6 Rīgas Sociālā dienesta darbiniekiem darbā ar bezdarbniekiem.

Interviju jautājumi tika sastādīti, pamatojoties uz zinātniskajā literatūrā aplūkoto sociālās atstumtības konceptu un to ietekmējošiem faktoriem. Jautājumi tika veidoti, balstoties uz pētījuma mērķiem un pētnieciskiem jautājumiem. Turpmāk tiek raksturota katra no metodēm, pētījuma gaita un ētikas principi.

4.1. Pētījuma metožu raksturojums

- **Strukturētas intervijas.**

Intervija ir saruna, kur intervētājs uzdot jautājumus vienam vai vairāk intervējamiem, lai iegūtu kādu informāciju. Pētniekam ir nepieciešamas noteiktas prasmes, lai veicinātu intervējamā uzticību un atklāšanos. Intervijas zinātniskais stiprums nozīmē ne tik daudz patiesības atklāšanu intervijas laikā, cik sabalansētu intervijas aprakstu un interpretāciju (Pipere, 2011, 169.lpp).

„Strukturētas intervijas ir augsti strukturētu jautājumu un atbilžu apmaiņa, kurā pētnieks izmanto speciāli sagatavotus jautājumus un cer saņemt konkrētas atbildes. Šādi jautājumi parasti tiek iegūti, balstoties uz jau esošām noteiktas jomas teorijām, vai arī no iepriekšējo vai pilotāžas rezultātiem, vai arī no pētnieka nojautas vai intuīcijas, vai arī vienkārši ir saistīti ar pētnieka noteiktām interesēm kādā jomā” (Kropļijs, & Raščevska, 2010, 102.lpp).

Strukturētās intervijas ir iespējams vadīt arī bez tieša pētnieka kontakta ar respondentu, piemēram, ar telefona vai pasta starpniecību. Tomēr pastāv risks, ka intervijas dati ir nabadzīgāki, salīdzinot ar mutiskajām intervijām (Kropļijs, & Raščevska, 2010, 104.lpp).

„Strukturētas intervijas mērķis ir nodrošināt visiem intervējamiem identisku intervijas kontekstu un intervijas stimulus, jo intervētājs vēlas summēt intervējamo atbildes. (..) Jautājumi parasti ir ļoti konkrēti un piedāvā jau fiksētu atbilžu diapazonu, tos sauc arī par slēgtajiem jautājumiem” (Pipere, 2011, 170.lpp).

Strukturēta intervija tika izvēlēta, lai noskaidrotu ekspertu viedokli par sociālo atstumtību ietekmējošiem faktoriem pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem un par pasākumiem, kas vērsti uz sociālās atstumtības mazināšanu šai mērķa grupai Rīgā. Pirmais jautājums „*Kā Jums šķiet, kā pirmspensijas vecuma bezdarbnieki izjūt sociālo atstumtību?*”, tika veidots, lai noskaidrotu, ko ietver sevī sociālā atstumtība pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem. Otrais jautājums „*Kādi, Jūsaprāt, ir nozīmīgākie individuālie sociālās atstumtības faktori pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem?*” tika veidots, lai noskaidrotu individuālos sociālās atstumtības faktoros pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem. Trešais jautājums „*Kā sociāl-ekonomiskās attīstības tendences ietekmē pirmspensijas vecuma bezdarbniekus?*” tika veidots, lai noskaidrotu sociālos sociālās atstumtības faktoros pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem. Ceturtais jautājums „*Vai jūs piekrītat nīderlandiešu sociologu Gerdas Džoelas-Gisbergas (Gerda Jehoel-Gijsbers) un Koka Vrūmena (Cok Vrooman) apgalvojumam: "Pašvaldības vai valsts politika var veicināt sociālās atstumtības risku"? Lūdzu, paskaidrojiet savu viedokli.*” tika veidots, lai noskaidrotu pašvaldības vai valsts politikas lomu sociālās atstumtības veicināšanā. Piektais jautājums „*Kādi pasākumi Jūsu organizācijā ir vērsti uz sociālās atstumtības mazināšanu pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem Rīgā?*”, tika veidots, lai noskaidrotu pasākumus, kas vērsti uz sociālās atstumtības mazināšanu pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem. Sestais jautājums „*Kā, Jūsaprāt, varētu mazināt sociālās atstumtības riska faktoros?*” tika veidots, lai noskaidrotu viedokli par sociālās atstumtības mazināšanas iespējām.

- **Daļēji strukturētas intervijas.**

„Daļēji strukturētas intervijas parasti nozīmē, ka intervētājam ir sagatavots vispārīgs intervijas jautājumu saraksts, kuru secību var mainīt atkarībā no intervijas situācijas. Jautājumi ir plašāki nekā strukturētās intervijas jautājumi, un reaģējot uz nozīmīgām atbildēm, intervētājs var uzdot papildus jautājumus” (Pipere, 2011, 171.lpp). „Pētniekam jau ir kādas zināšanas par galvenajiem jautājumiem un gaidas par to, kas varētu rasties, vai arī vēlme ierobežot interviju ar noteiktu apjomu” (Kroplis, & Raščevska, 2010, 102.lpp).

Daļēji strukturēta intervija tika izvēlēta, lai noskaidrotu, ko ietver sevī sociālā atstumtība pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem, respondentu viedokli par sociālās atstumtības faktoriem viņu situācijā. Pirmais jautājums tika veidots, lai noskaidrotu izplatītākos sociālās atstumtības rādītājus respondentu vidū.

Pirmajā jautājumā tika izmantoti šādi rādītāji:

- pašvērtēts ienākumu līmenis,
- ģimene un sociālie tīkli,
- līdzdalība sabiedriskajās aktivitātēs,

- fiziskā veselība,
- garīgā veselība.

Respondentiem tika lūgts atzīmēt apgalvojumus, kas atbilst viņu situācijai :

1. Ir ļoti grūti ar šī brīža ienākumiem.

(pašvērtēts ienākumu līmenis)

2. Tikšanās ar draugiem vai radniekiem reizi mēnesī vai retāk.

(ģimene un sociālie tīkli)

3. Nav neviena, ar kuru var apspriest intīmas un personiskas lietas.

(ģimene un sociālie tīkli)

4. Iesaistos daudz mazāk sabiedriskajās aktivitātēs, salīdzinot ar cilvēkiem šajā pašā vecumā.

(līdzdalība sabiedriskajās aktivitātēs)

5. Esmu zaudējis ticību un cerību atgriezties darbā.

(garīgā veselība)

6. Jūtos depresīvi.

(garīgā veselība)

7. Ir slikta veselība.

(fiziskā veselība)

Turpmākie jautājumi tika veidoti, lai noskaidrotu respondentu viedokli par sociālo atstumtību ietekmējošiem faktoriem viņu situācijā:

2. Lūdzu, raksturojiet, kā turpmāk minētais ir ietekmējis Jūsu šī brīža situāciju. Kā ienākumu līmenis ietekmējis jūsu situāciju?

3. Kā dzimums ietekmē Jūsu situāciju?

4. Kā izglītības līmenis ietekmē Jūsu situāciju?

5. Kā darba pieredze ietekmē Jūsu situāciju?

6. Kā darba pieredze ietekmē Jūsu situāciju?

7. Kāda ir veselības ietekme?

8. Kā ģimene ietekmē?

9. Kā draugu/ paziņu loks ietekmē?

10. Kā ietekmē līdzdalība sabiedriskās aktivitātēs?

11. Kā ietekmē darba tirgus pieprasījums?

12. Vai ir bijušas atkarības?

13. Kā vērtējat savu spēju risināt problēmas/tikt galā.

14. jautājums „*Ko jūs ieteiktu cilvēkiem vecumā ap 40 gadiem, lai viņi spētu iekļauties sabiedrībā un nejusties atstumti pirmspensijas vecumā?*” tika veidots, lai noskaidrotu respondentu ieteikumus personām, kuras nav sasniegušas pirmspensijas vecumu.

Intervijas noslēgumā tika noskaidroti respondentu demogrāfiskie dati un bezdarba periods.

- **Fokusgrupa.**

„Fokusgrupas metode ir grupas intervijas forma, kurā:

- 1) līdztekus moderatoram, kurš vada interviju, piedalās vairāki dalībnieki;
- 2) notiek izjautāšana par konkrētu, precīzi definētu tēmu;
- 3) tiek akcentēta mijiedarbība grupā” (Pipere, 2011, 177.lpp).

„Fokusgrupa ir veids, kā ievākt kvalitatīvus datus, iesaistot nelielu cilvēku grupu neformālā grupas diskusijā, fokusējoties uz kādu noteiktu jautājumu loku” (Pipere, 2011, 177.lpp).

Grupas intervijas palielina iespēju atklāt indivīdu viedokļus, pateicoties mijiedarbībai starp pētnieku un indivīdu, un mijiedarbībai starp grupas locekļiem (Pipere, 2011, 178.lpp).

Fokusgrupa tika izvēlēta, lai rosinātu diskusiju respondentu starpā, veidotu dabisku vidi, un lai noskaidrotu vairāku respondentu viedokli vienkopus. Fokusgrupas jautājumu mērķis bija iegūt padziļinātu ieskatu par sociālo atstumtību ietekmējošiem faktoriem pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem, sociālās atstumtības mazināšanu un sociālo darbu ar pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem.

Pirmais jautājums „*Lūdzu, brīvi raksturojiet pirmspensijas vecuma bezdarbnieka portretu*” tika veidots, lai rosinātu uzsākt sarunu un respondentiem rosinātu vēlmi paust viedokli par problēmām, kas raksturīgas bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā. Otrais jautājums „*Kā Jums šķiet, kā pirmspensijas vecuma bezdarbnieki izjūt sociālo atstumtību?*”, tika veidots, lai noskaidrotu, ko ietver sevī sociālā atstumtība pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem. Trešais jautājums „*Kādi, Jūsaprāt, ir nozīmīgākie individuālie sociālās atstumtības faktori pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem?*” tika veidots, lai noskaidrotu individuālos sociālās atstumtības faktorus pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem. Ceturtais jautājums „*Kādas ir jūsu kā sociālā darbinieka veiktās darbības sociālās atstumtības mazināšanai pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem?*” tika veidots, lai noskaidrotu sociālā darbinieka intervences darbā ar klientiem, kas ir bezdarbnieki pirmspensijas vecumā. Piektais jautājums „*Kādas grūtības pastāv darbā ar šo mērķa grupu?*” tika veidots, lai noskaidrotu sociālā darbinieka grūtības darbā ar pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem. Sestais jautājums „*Kādas ir stiprās puses pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem?*” tika veidots, lai noskaidrotu pirmspensijas vecuma bezdarbnieku iekšējos resursus. Septītais jautājums „*Kā, Jūsaprāt,*

varētu mazināt sociālās atstumtības riska faktoros?” tika veidots, lai noskaidrotu viedokli par sociālās atstumtības mazināšanas iespējām.

4.2. Pētījuma gaitas apraksts

Respondentu atlase strukturētām intervijām tika veikta pēc organizācijas principa. Respondenti ekspertintervijai tika izvēlēti, balstoties uz iegūto informāciju par respondenta darbības sfēru. Tika atlasīti darbinieki organizācijās, kurām ir uzticēts nodarboties ar sociālās labklājības un nodarbinātības politiku: Labklājības Ministrija, Rīgas domes Labklājības departaments, Rīgas Sociālais dienests, Nodarbinātības valsts aģentūra, Tiesībsarga birojs.

Pirms intervijām respondenti tika aicināti uz interviju telefoniski vai izmantojot e-pastu. Pētījuma dalībnieki bija atsaucīgi, visi uzrunātie organizāciju pārstāvji piekrita piedalīties intervijā un tika iegūta nepieciešamā informācija atbilstoši pētījuma mērķiem. Ekspertintervijas notika laika posmā no 2014.gada 6. maija līdz 2014.gada 13. maijam atbilstošajās institūcijās respondenta kabinetā vai norādītajā telpā pārrunām. Intervijas tika ierakstītas ar digitālu ierakstīšanas ierīci – mobilo telefonu. Pēc tam tika veidotas transkripcijas, Microsoft Word failā. Rīgas Sociālā dienesta pārstāvē atcēla norunāto interviju, jo notika izmaiņas viņas darba plānā. Minētā respondente laika ierobežojuma dēļ lūdza iespēju atbildēt uz jautājumiem, izmantojot e-pastu. Rīgas Sociālā dienesta pārstāvei intervijas jautājumi tika nosūtīti un atbildes saņemtas pa e-pastu.

Strukturētu ekspertinterviju respondenti:

- Sandra Kerliņa - NVA Rīgas reģionālās filiāles klientu apkalpošanas centra vadītāja;
- Marina Fiļipova - Rīgas Sociālais dienesta Sociālā darba nodaļas vadītāja vietniece;
- Ruta Klimkāne - Labklājības departamenta Sociālās pārvaldes Nodarbinātības nodaļas vadītāja;
- Ineta Rezevska - Tiesībsarga biroja Sociālo, ekonomisko un kultūras tiesību nodaļas vadītāja;
- Daina Fromholde - Labklājības Ministrijas Darba departamenta darba tirgus politikas nodaļas speciāliste.

Daļēji strukturētas intervijas notika laika posmā no 2014.gada 8. maija līdz 2014.gada 21. maijam Rīgas Sociālā dienesta Latgales rajona nodaļas Teritoriālajā centrā „Ķengaraga krasts”. Intervijas notika konsultāciju telpā, lai nodrošinātu iespēju netraucēti iegūt

informāciju no respondentiem. Tika veiktas 10 strukturētas intervijas ar bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā.

Lai veiktu respondentu atlasī, tika lūgts Teritoriālā centra „Ķengaraga krasts” sociālajiem darbiniekiem darbā ar bezdarbniekiem, informēt par plānoto konsultāciju norises laiku ar klientiem - bezdarbniekiem vecumā virs piecdesmit gadiem. Pēc konsultācijas norises bezdarbnieki tika lūgti piedalīties intervijā, visi uzrunātie respondenti piekrita dalībai. Grūtības radīja 5 klientu neierašanās uz norunāto tikšanos ar sociālo darbinieku, tādējādi tika samazināta iespēja veikt lielāku skaitu daļēji strukturētu interviju.

Intervijas ilga vidēji 17 minūtes katra. Intervijas tika ierakstītas ar digitālu ierakstīšanas ierīci – mobilo telefonu. Pēc tam intervijas tika veidotas transkripcijas, Microsoft Word failā.

Respondentu atlase fokusgrupas intervijai tika veikta pēc organizācijas principa. Tika atlasīti tiešie darba veicēji - Rīgas Sociālā dienesta darbinieki darbā ar bezdarbniekiem-, balstoties uz viņu piekrišanu vai atteikumu. Respondenti tika aicināti uz interviju telefoniski. Tika saņemtas septiņas atbildes ar vēlmi piedalīties fokusgrupas intervijā, tomēr viena respondente neieradās, iepriekš nebrīdinot par neierašanās iemeslu. Fokusgrupas intervija notika 2014.gada 14. maijā Rīgas Sociālā dienesta dienas centra „Ābeļzars” pilngadīgām personām, iepriekš vienojoties ar dienas centra darbiniekiem par fokugrupas norisi. Fokusgrupa ilga 23 minūtes. Intervija tika ierakstītas ar digitālu ierakstīšanas ierīci – mobilo telefonu. Pēc tam intervija tika veidota transkripcijas, kas satur izteiktos vārdus, Microsoft Word failā. Fokusgrupas diskusijas laika iegūti viedokļi no visiem dalībniekiem, tomēr diskusijā daži cilvēki dominēja vairāk.

4.3. Ētikas principi

Strukturētu interviju dalībnieki tika iepazīstināti ar pētījuma mērķi, tika sarunāta vienošanās par iespējamo intervijas laiku un vietu. Pirms intervijas respondenti tika iepazīstināti ar jautājumiem, lai būtu vairāk laika pārdomāt atbildes saturu, un tiktu iegūtas plašākas, detalizētākas atbildes. Pirms intervijas norises notika vienošanās par intervijas ierakstu diktofonā. Ar respondentiem tika noslēgta informētā vienošanās (ko parakstīja abas puses), kas ietvēra:

- informāciju par pētījuma mērķi;
- apgalvojumu, ka respondenta piedalīšanās ir brīvprātīga;
- īsas ziņas par to, kā var tikt izmantoti ievāktie dati.

Ar respondenti, kura sniedza atbildes uz jautājumiem pa e-pastu arī tika noslēgta informētā vienošanās pēc atbilžu saņemšanas.

Pētījuma gaitā tika iesniegts rakstisks iesniegums Rīgas Sociālā dienesta vadītājam Ervīnam Alksnim, lai saņemtu atļauju veikt empīrisku pētījumu Rīgas Sociālā dienesta Teritoriālajos centros.

Pirms daļēji strukturētu interviju veikšanas respondentiem tika lūgta atļauja izmantot diktofonu interviju laikā. Respondenti tika informēti, ka sniegtās atbildes būs anonīmas.

Pirms fokusgrupas norises notika vienošanās par diskusijas ierakstu diktofonā, kā arī respondenti tika informēti par atbilžu anonimitāti, lai novērstu iespējamo uztraukumu, ka viņi tiks vērtēti un panāktu brīvu diskusiju, tādēļ empīriskā pētījumā netiek minēti fokusgrupas dalībnieku vārdi.

Nākamajā nodaļā tiks atspoguļoti pētījuma rezultāti un to analīze.

REZULTĀTI UN DISKUSIJA

Šajā pētījuma rezultātu un analīzes daļā tiek analizētas daļēji strukturētas intervijas, strukturētas intervijas un fokugrupas intervija, tiek veikta diskusija.

Izmantojot strukturētas intervijas ekspertiem, maģistra darba autore analizē sociālo atstumtību ietekmējošos faktoros pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem un pasākumus, kas vērsti uz sociālās atstumtības mazināšanu šai mērķa grupai Rīgā.

Sociālās atstumtības izpausmes pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem:

- **Vecuma diskriminācija.**

Pēc ekspertu viedokļiem, bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā pastāv grūtības atrast algotu darbu. Nozīmīga sociālās atstumtības izpausme bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā ir diskriminācija no darba devēja puses. Lai gan normatīvos aktos ir aizliegta jebkāda veida diskriminācija, tostarp diskriminācija vecuma dēļ, tomēr darba devējs norāda, ka vēlas pieņemt darbā jaunākus cilvēkus, pamatojoties uz darba specifiku. Tiesībsarga biroja Sociālo, ekonomisko un kultūras tiesību nodaļas vadītāja Ineta Rezevska norāda:

„Viena no kritiskākajām masām ir pirmspensijas vecuma bezdarbnieki, jo nav noslēpums, ka darba devēji nelabprāt ņemt darbā jau padzīvojošos cilvēkus.”

Bieži darba devēja vecuma ierobežojums, izvērtējot potenciālos darba devējus, nav pamatots. Pastāv arī netieša diskriminācija, kad darba devējs tieši nenorāda bezdarbnieka vecumu kā darba atteikuma iemeslu, bet netieši norāda uz to.

NVA Rīgas reģionālās filiāles klientu apkalpošanas centra vadītāja Sandra Kerliņa norāda, ka darba devējam nav jāuztver bezdarbnieka vecums kā ierobežojošs faktors:

„Darba devējam ir savs skatījums. Ņemot vērā, to, ka mūsu sabiedrība Latvijā, ir tā teikt, vidēji novecojusi, tad ar to vajadzētu sākt rēķināties. Domāju, ka nevis vecums ir ierobežojošais, bet citi blakus apstākļi. Ir jāņem vērā cilvēka darba pieredze un iemaņas, un iepriekšējo darba dzīvi.”

Latvijā stereotipi par pirmspensijas vecuma cilvēkiem veicina diskrimināciju. Bieži tiek uzskatīts, ka pirmspensijas vecuma cilvēkiem ir veselības problēmas un apgrūtināta fiziskā funkcionēšana.

Labklājības Ministrijas Darba departamenta darba tirgus politikas nodaļas speciāliste Daina Fromholde uzsver to, ka jāņem vērā tas, ka novecošanās procesi norit individuāli:

„Priekšstats, ka cilvēks kaut ko nevar iemācīties, ir nepareizs. Ne jau visiem ar konkrēta vecuma iestāšanos ir nopietnas veselības problēmas.”

Tiesībsarga biroja Sociālo, ekonomisko un kultūras tiesību nodaļas vadītāja Ineta Rezevska norāda, ka, lai gan Rīgā darba iespējas ir vairāk, tomēr pirmspensijas vecuma bezdarbnieki pauž vairāk sūdzības par diskrimināciju nekā iedzīvotāji no citiem reģioniem. Iespējams, ka citos reģionos iedzīvotāji ir vairāk apmierināti, jo laiks tiek aizpildīts ar mērķtiecīgām aktivitātēm:

„...bet pirmspensijas vecuma bezdarbniekus neviens īsti negrib. Lauku cilvēki par to tik daudz nesūdzas, bet iet un darbojas, ja grib kaut ko darīt. Viņi nejūtas lieki, jo ir ar kaut ko nodarbināti, ka Rīgā īsti nav ko darīt.”

- **Materiāla nenodrošinātība.**

Bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā ir apgrūtinātas iespējas gūt pietiekamus ienākumus, kas izraisa nespēju apmierināt savas un ģimenes vajadzības. Labklājības departamenta Sociālās pārvaldes Nodarbinātības nodaļas vadītāja Ruta Klimkāne pauž viedokli:

„Viņi zaudē ienākumus, ko var gūt no algota darba. Ja nav ienākumu, tad ir ierobežotas iespējas apmierināt pamatiespējas.”

- **Nepietiekama sociālā un kultūras integrācija.**

Bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā ir ierobežotas iespējas piedalīties kultūras dzīvē, ir nepietiekama socializēšanās. Labklājības departamenta Sociālās pārvaldes Nodarbinātības nodaļas vadītāja R.Klimkāne uzskata:

„Pēc novērojumiem cilvēki vāji izmanto iespējas, ko var darīt bez maksas - izstādes, pakalpojumi.”

Individuālie sociālās atstumtības faktori pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem.

- **Veselība**

Daudziem bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā mēdz būt hroniskas slimības, kas saistītas ar organisma novecošanos, nepilnvērtīgu uzturu ikdienā, neveselīgu dzīvesveidu, psihosomatiskām saslimšanām. Labklājības departamenta Sociālās pārvaldes Nodarbinātības nodaļas vadītāja R.Klimkāne apgalvo:

„Zems ienākumu līmenis ietekmē arī veselību, parādās hroniskas saslimšanas, kas saistītas ar nepilnvērtīgu uzturu.”)

- **Motivācija.**

Bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā mēdz būt zema motivācija mainīt savu sociālo situāciju, meklēt algotu darbu, kā arī pastāv neatbilstošas gaidas no darba devēja.

Labklājības Ministrijas Darba departamenta darba tirgus politikas nodaļas speciāliste D. Fromholde izsaka viedokli:

„Kā individuālais faktors, ir tas, ka cilvēki ir neapmierināti ar darba piedāvājumu, vēlas lielāku algu. Varbūt būtu jāsāk pieticīgāk.”

- **Izglītība.**

Bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā sociālo atstumtību ietekmējošs faktors ir izglītības līmenis un profesionālā kvalifikācija. Arī valodas zināšanas, datorprasmes nosaka bezdarbnieka iespējas iekļauties darba tirgū. Ja iegūtā profesija nav pieprasīta, bezdarbniekam ir grūtības iekļauties darba tirgū. Labklājības departamenta Sociālās pārvaldes Nodarbinātības nodaļas vadītāja R.Klimkāne apgalvo:

„Ir atkarīgs, cik bezdarbnieks ir ieinteresēts mūžizglītības programmās, ja iegūtā profesija nav pieprasīta vai attīstīta.”

- **Bezdarbs.**

Rīgas Sociālais dienests Sociālā darba nodaļas vadītāja vietniece Marina Fiļipova uzsver, ka bezdarbs veicina pirmspensijas vecuma personu sociālo atstumtību:

„Centrālais faktors ir attiecību sarāvums ar darba tirgu.”

- **Sevis prezentēšanas prasmes.**

Kā faktors tiek pieminēts arī - vājas sevis prezentēšanas prasmes. Bezdarbnieki pirmspensijas vecumā uzsver problēmas, kādēļ ir grūtības strādāt, piemēram, slimības, problēmas ģimenē, nevis savas stiprās puses.

NVA Rīgas reģionālās filiāles klientu apkalpošanas centra vadītāja Sandra Kerliņa, norāda:

„Klienti, kas nāk pie manis, pirmspensijas vecumā, bieži stāsta par savām veselības problēmām, par to, ko nevar paveikt. Līdz ar to ir skaidrs, ka tas cilvēks, nemaz nav tendēts iekļauties darba tirgū, jo viņam vispirms ir privātās problēmas, kas ir vērā ņemamas.”

Makro sociālās atstumtības faktori pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem.

- **Sociāl-ekonomiskās attīstības tendences.**

Ekonomiskās krīzes laikā tika slēgtas rūpnīcas, notika atlaišana, it sevišķi tas skāra pirmspensijas vecuma darbiniekus. Šobrīd trūkst darbavietu ar labu atalgojumu, vairākums pirmspensijas vecuma cilvēku strādā par minimālo darba algu. Rīgas Sociālais dienests Sociālā darba nodaļas vadītāja vietniece M. Fiļipova apgalvo:

„Personām ir jāpār kvalificējas, lai atrastu darbu vai jāstrādā mazkvalificēti un zemi atalgoti darbi”

Preču (maksā par dzīvokļiem, pārtikas precēm) un pakalpojumu cenas ir paaugstinājušās straujāk nekā iedzīvotāju ienākumi līmenis. Pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem bieži ir nepieciešams sociālais atbalsts. Informācijai par sociālo atbalstu jābūt saprotamai un pieejamai.

- **Nodarbinātības politika.**

Situācija darba tirgū šobrīd uzlabojas, bezdarba līmenis samazinās, kas rada vairāk iespēju integrēties darba tirgū. Tiesībsarga biroja Sociālo, ekonomisko un kultūras tiesību nodaļas vadītāja Ineta Rezevska izsaka viedokli:

„Ja valstī ir lielāki ienākumi un IKP, ekonomika ir aktīvāka, rodas jaunas darbavietas un bezdarbniekiem ir lielāka iespēja tik nodarbinātiem. Pēc statistikas rādītājiem uzlabojas ekonomiskā situācija Latvijā, bet ikdienā būtiskus uzlabojumus šobrīd nejūtam. Izrāvienam no krīzes un augšupejai jābūt ilgstošai, lai izjustu uzlabojumus.”

- **Sociālā politika.**

Respondenti piekrīt, ka pašvaldības vai valsts politika var veicināt sociālo atstumtību. Ja cilvēks ir pieradis saņemt atbalstu no institūcijām, tad viņam zūd vēlme kaut ko pašam darīt, trūkst motivācijas pārmaiņām.

NVA Rīgas reģionālās filiāles klientu apkalpošanas centra vadītāja S. Kerliņa pauž viedokli:

„Pirmspensijas vecuma klienti ir vairāk ieinteresēti izmantot pašvaldības sociālo palīdzību, nevis aktīvi meklēt darbu un darīt visu, lai novērstu atstumtību. Viņa apmierinātības līmenis, acīmredzot ir pietiekoši zems, viņš neizjūt vajadzību pēc pārmaiņām.”

Ja valsts neveic nekādus pasākumus situācijās, kad cilvēks ir izkritis cauri sociālās drošības tīklam, tas veicina sociālo atstumtību. Informācijai par sociālo atbalstu jābūt saprotamai un pieejamai. Labklājības Ministrijas Darba departamenta darba tirgus politikas nodaļas speciāliste D. Fromholde pauž:

„Informācija var būt sadrumstalota, kā arī, iespējams, neaiziet uz to iestādi, kas problēmu risina.”

Rīgas Sociālais dienests Sociālā darba nodaļas vadītāja vietniece M. Fiļipova pauž, ka valstī ilgu laiku tiek pieņemta neiejaukšanās politika un paļaušanās uz tirgus risinājumu. Netiek veicināta un atbalstīta nodarbinātība. Ir nepietiekams atbalsts bezdarbniekiem un arī strādājošajiem.

Piedāvātie pakalpojumi valsts vai pašvaldības līmenī var būt neefektīvi, ja netiek izvērtēta to piešķiršana un veikta izpēte par tā lietderīgumu. Tiesībsarga biroja Sociālo, ekonomisko un kultūras tiesību nodaļas vadītāja I.Rezevska uzskata:

„...ja valsts izmato līdzekļus apmācībai, tad vispirms ir jāizpēta profesijas pieprasījums.”

Sociālo atstumtību veicina, ja sociālo atbalstu un palīdzību orientē uz vienu mērķa grupu, tad cita grupa var tikt atstumta. Labklājības departamenta Sociālās pārvaldes Nodarbinātības nodaļas vadītāja R.Klimkāne pauž:

„Jāspēj prognozēt, ka vecu cilvēku skaits pieaug, novecošana kļūst aktuāla. Ja laicīgi netiks plānotas programmas pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem, tad viņi paliks neintegrijušies pašvaldībā un atstāti novārtā.”

Pasākumi, kas vērsti uz sociālās atstumtības mazināšanu šai mērķa grupai Rīgā.

Speciāli izdalīti pasākumi un programmas, kas būtu vērstas uz pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem netiek veidotas, viņi var saņemt pieejamos pakalpojumus.

Intervijā ar NVA Rīgas reģionālās filiāles klientu apkalpošanas centra vadītāju S.Kerliņu noskaidrots, ka NVA organizē:

- apmācības,
- konkurētspējas paaugstināšanas pasākumus,
- nodarbinātības pasākumu „Pasākums noteiktām personu grupām”,
- algotos pagaidu sabiedriskos darbus.

Intervijās ar M. Fiļipovu un R.Klimkāni noskaidrots, ka Rīgas Sociālajā dienestā ir pieejamas sociālā darbinieka konsultācijas bezdarbniekiem un atsevišķi sociālie pakalpojumi:

- dienas centri pilngadīgām personām,
- atbalsta grupas bezdarbniekiem,
- latviešu sarunvalodas treniņgrupas,
- Motivācijas programma bezdarbniekiem,
- atkarību profilakses speciālista konsultācijas,
- līdzdarbības pasākumi sociālās palīdzības saņēmējiem (pašvaldības sabiedriskie darbi).

Intervijā ar LM Darba departamenta darba tirgus politikas nodaļas speciālisti D. Fromholdi noskaidrots, ka Latvija ir iesaistījusies projekta programmā, uz kura pamata tiek plānots izstrādāt stratēģiju gados vecāku bezdarbnieku iekļaušanai darba tirgū. Lai identificētu problēmsituāciju, šobrīd notiek situācijas apzināšana, pieredzes apmaiņa ar citām valstīm.

Intervijā ar I. Rezevsku noskaidrots, ka Tiesībsarga birojs veic konkrētu gadījumu izpēti no saņemtajiem iesniegumiem, veic monitoringu institūcijās. Tiesībsarga birojs

rekomendē, kā uzlabot konkrēto situāciju, novērst trūkumus normatīvajos aktos. Viens no Tiesībsarga biroja mērķiem ir labo prakses piemēru popularizēšana.

Sociālās atstumtības mazināšanas iespējas.

- **Nodarbinātības veicināšana.**

Vairums respondentu uzsvēra, lai mazinātu sociālo atstumtību, nevienlīdzību, nepieciešams veicināt nodarbinātību, jāmotivē darba devēju radīt darbavietas un piesaistīt darbiniekus arī pirmspensijas vecumā. Tiesībsarga biroja Sociālo, ekonomisko un kultūras tiesību nodaļas vadītāja I. Rezevska uzskata:

„Jebkuru bezdarba jautājumu valsts vai pašvaldības politika var regulēt ar to, ka atbalsta darba devējus un rada viņos motivāciju ņemt darbā darbiniekus.”

NVA Rīgas reģionālās filiāles klientu apkalpošanas centra vadītāja S. Kerliņa uzskata, ka, lai mazinātu sociālo atstumtību, nepieciešams izcelt priekšrocības cilvēkiem pirmspensijas vecumā.

„Viņiem visa dzīve pilnvērtīgi strādāta un viņš to var turpināt ar lielu atdevi, ņemot vērā to, ka viņam ir sevi jāparāda, piemēram, tāpat kā jauniešiem, kas ir bez dzīves pieredzes.”

S. Kerliņa uzskata, ka jāmotivē bezdarbniekus pirmspensijas vecumā apmeklēt organizētās tikšanās ar darba devējiem, kur darba devēji apmeklētājus informē par vakancēm, darba nosacījumiem, karjeras izaugsmes iespējām, iepazīstina ar savu uzņēmumu.

- **Individuāls darbs ar klientu.**

Vairāki respondenti sniedza viedokli, ka svarīgs ir individuālais darbs ar klientu, ir jāveic motivējošas pārrunas. Tiesībsarga biroja Sociālo, ekonomisko un kultūras tiesību nodaļas vadītāja I. Rezevska uzskata:

„Tajā pašā laikā, ja ir subsidētas darbavietas šai mērķa grupai, tad ir jābūt motivējošam darbam ar bezdarbnieku.”

Labklājības departamenta Sociālās pārvaldes Nodarbinātības nodaļas vadītāja R.Klimkāne apgalvo:

„Jābūt individuālai pieejai sociālajam darbiniekam ieinteresēt bezdarbnieku, rast motivāciju viņā.”

- **Preventīvi pasākumi.**

Nepieciešams izpētīt, kādas profesijas ir nepieciešamas darba devējiem, kādas ir prognozes par pieprasījumu nākotnē. Labklājības departamenta Sociālās pārvaldes Nodarbinātības nodaļas vadītāja R.Klimkāne uzskata, ka karjeras jautājums jāsāk aktualizēt laicīgi, jāpiedāvā mūžizglītība.

„...lai mudinātu cilvēku saprast, ka jāmācās visu mūžu, lai neizkristu no darba tirgus. Agrāk sabiedrība bija kā patērētāji, šobrīd no cilvēka tiek prasīta paša darbošanās. Jāprot pielāgoties situācijām.”

- **Pašvaldības un valsts sniegtie pakalpojumi.**

Bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā nepieciešami specifiski atbalsta pakalpojumi, svarīgi ir veicināt viņus apgūt jaunas prasmes. Lai veicinātu cilvēkus risināt problēmas un mazinātu sociālo atstumtību, jāaktivizē kopiena, tās resursi.

Labklājības Ministrijas Darba departamenta darba tirgus politikas nodaļas speciāliste D. Fromholde uzskata:

„Ja cilvēks ir izkritis no darba tirgus, pasākumi ir ļoti dārgi un ilgi, lai viņu atgrieztu darbā. Tiek uzskatīts mērķtiecīgāk strādāt ar tiem, kas nav sasnieguši cienījamu vecumu.”

Rīgas Sociālais dienests Sociālā darba nodaļas vadītāja vietniece M. Fiļipova uzskata, ka nozīmīgi ir izvērtēt piedāvāto pakalpojumu lietderība:

„NVA būtu jāizvērtē piedāvāto apmācību lietderība saviem klientiem. (..)Nepieciešams veicināt pirmspensijas vecuma personu apmācību, pārkvalifikāciju un sagatavot speciālistus ekonomikas attīstībai nozīmīgās jomās.”

Apkopojot daļēji strukturētās intervijas, maģistra darba autore analizē, ko ietver sevī sociālā atstumtība pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem.

Sociālās atstumtības izpausmes pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem

Respondentu vidū izplatītākie sociālās atstumtības rādītāji ir **zemi vērtēts ienākumu līmenis** (8 no 10 respondentiem atzīmēja, ka viņu situācijai atbilst „Ir ļoti grūti ar šī brīža ienākumiem”) un **zema līdzdalība sociālajās aktivitātēs** (8 no 10 respondentiem atzīmēja, ka viņu situācijai atbilst „Iesaistos daudz mazāk sabiedriskajās aktivitātēs, salīdzinot ar cilvēkiem šajā paša vecumā”).

Pētījuma autore secina, ka **materiālā nenodrošinātība** veicina zemu līdzdalību sociālajās aktivitātēs, kas ir **nepietiekama sociāla un kultūras integrācija**. Daļai respondentu nepietiekamu sociālo integrāciju kompensē ģimene. Pētījuma autore secina, ka respondentiem **trūkst atbalsta no ģimenes un sociālajiem tīkliem**. Vienāds apgalvojumu skaits ir atzīmēts (5 no 10) „Nav neviena, ar kuru var apspriest intīmas un personiskas lietas” un „Tikšanās ar draugiem vai radniekiem reizi mēnesī vai retāk”.

Sociāli atstumtiem bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā novērojamas arī **psiholoģiskas problēmas**. 4 no 10 respondentiem piekrīt apgalvojumam „Esmu zaudējis ticību un cerību atgriezties darbā”, kā arī 4 no 10 respondentiem piekrīt apgalvojumam „Jūtos depresīvi”.

Veselības problēmas ir mazāk izplatītākais sociālās atstumtības rādītājs respondentu vidū. Apgalvojumam *"Ir slikta veselība"* piekrita mazākā daļa respondentu (4 no 10).

Sociālo atstumtību ietekmējošie faktori.

Apkopojot daļēji strukturētās intervijas, tiek analizēti individuālie gadījumi. Maģistra darba autore analizē respondentu viedokli par sociālās atstumtības faktoriem viņu situācijā.

Pirmās respondentes vecums ir 50 gadi, ir bezdarbniece ilgāk par pieciem gadiem. Viņa izjūt sociālo atstumtību šādos rādītājos:

- Ir ļoti grūti ar šī brīža ienākumiem (*pašvērtēts ienākumu līmenis*).
- Iesaistos daudz mazāk sabiedriskajās aktivitātēs, salīdzinot ar cilvēkiem šajā paša vecumā (*līdzdalība sabiedriskajās aktivitātēs*).
- Esmu zaudējis ticību un cerību atgriezties darbā (*garīgā veselība*).
- Ir slikta veselība (*fiziskā veselība*).

Respondente negatīvi vērtē savu ienākumu līmeni un uzskata, ka nav vērts strādāt par minimālo algu. Viņa uzsver, ka svarīgi ir pavadīt laiku ar ģimeni un paveikt darbus mājās:

"Ienākumu līmenis ir ļoti negatīvi ietekmējis, jo praktiski nav ienākumu ģimenē. Ja strādā kā zirgs 12 stundas neredzot mājas par minimālo algu, tad esi atstumts." (Sieviete, 50g)

Respondente neizjūt dzimumu nevienlīdzību. Respondente uzskata, ka izglītības līmenis nav noteicošs faktors, nav novērojusi, ka tas būtu šķērslis, lai atrastu algotu darbu. Tomēr viņa izjūt ilgstošu darba attiecību pārtraukumu, kā negatīvu faktoru:

„Gribu iestāties darbā par pavāru, jo darba pieredze ir 15 gadi, bet neesmu strādājusi pēdējos 5 gadus. Tādu viņi negrib ņemt." (Sieviete, 50g)

Respondente lielā mērā izjūt vecumu kā atstumtību ietekmējošu faktoru, ir izjutusi vecuma diskrimināciju. Sieviete pauž, ka veselības problēmas ierobežo iespējas strādāt algotu darbu:

„Darba devējs negrib ņemt vecākus cilvēkus darbā. Viņi saprot, ka darbus cilvēki nespēj fiziski veikt." (Sieviete, 50g)

Lai gan respondentei ir ģimenes atbalsts, tomēr arī ģimene var ietekmēt sociālo atstumtību. Sieviete stāsta, ka bērni pauž, ka viņa nespēs atrast algotu darbu:

„Bērni pat pasaka, ka tevi neņems darbā, jo esi par vecu. Arī jauniešiem ir grūti izturēt fiziski smagus darbus." (Sieviete, 50g)

Respondente norāda, ka draugi un paziņas neietekmē viņas situāciju. Klientei ir sociālie kontakti, tomēr viņa neizjūt pietiekamu atbalstu. Respondente uzskata, ka salīdzinoši

maz piedalās sabiedriskajās aktivitātēs, tomēr, ja viņai tiek piedāvāta dalība kādā pasākumā, viņa neatsakās. Respondente labprāt sadarbojas ar tādām institūcijām kā NVA un RSD.

Respondente uzskata, ka darba tirgū šobrīd ir pietiekoši vakances, pastāv citi šķēršļi, kā liels attālumš līdz darbavietai. Respondente pauž, ka labi tiek galā ar grūtībām, aktīvi iesaistās to risināšanā. Viņa uzsver veselības problēmas un neatbilstošu darba grafiku kā nozīmīgus faktorus.

Respondente personām, kuras nav sasniegušas pirmspensijas vecumu, iesaka turpināt darba gaitas. Pētījuma autore secina, ka šāds ieteikums saistīts ar novēroto, ka ilgstošs bezdarbs veicina sociālo atstumtību. Respondente rosina cilvēkus laicīgi apzināties ilgstoša bezdarba sekas un iespēju robežās nepieļaut to.

Otrā respondenta vecums ir 55 gadi, ir bezdarbnieks otro gadu. Viņš izjūt sociālo atstumtību visos norādītajos rādītājos:

- Ir ļoti grūti ar šī brīža ienākumiem (*pašvērtēts ienākumu līmenis*).
- Tikšanās ar draugiem vai radniekiem reizi mēnesī vai retāk (*ģimenes un sociālie tīkli*).
- Nav neviena, ar kuru var apspriest intīmas un personiskas lietas (*ģimene un sociālie tīkli*).
- Iesaistos daudz mazāk sabiedriskajās aktivitātēs, salīdzinot ar cilvēkiem šajā paša vecumā (*līdzdalība sabiedriskajās aktivitātēs*).
- Esmu zaudējis ticību un cerību atgriezties darbā (*garīgā veselība*).
- Jūtos depresīvi (*garīgā veselība*).
- Ir slikta veselība (*fiziskā veselība*).

Respondents pauž, ka viņam nav ienākumu, kas liedz piekļuvi noteiktām precēm, veicina stresu. Respondents neizjūt dzimumu nevienlīdzību. Viņam ir iegūta vidējā izglītība. Respondents uzskata, ka izglītības līmenis nav noteicošs faktors. Viņš izjūt darba pieredzes trūkumu un veselības problēmas kā negatīvu faktoru:

“Veselības dēļ grūti ir veikt darbus. Nožēloju, ka esmu pieteicies sabiedriskiem darbiem. Paaugstināts asinsspiediens, bieži ir slimības lapas.” (Vīrietis, 55 gadi)

Respondents neizjūt vecumu kā atstumtību ietekmējošu faktoru. Atstumtību un psiholoģiskas grūtības, kā depresiju, viņaprāt, ietekmē ģimenes trūkums, pārrautas sociālās saites. Vīrietis pauž, ka ir zaudējis ģimeni, draugus, nepiedalās sabiedriskajās aktivitātēs.

Kā nozīmīgāko sociālo atstumtību ietekmējošo faktoru respondents norāda atkarības un neprasmi risināt problēmas:

„Dzēru, tādēļ zaudēju visu dzīvē. Došos ārstēties Minesotas programmā.” (Vīrietis, 55 gadi)

Respondents norāda, ka šobrīd nav labi apmaksāta darba, kas mazina iespējas gūt pietiekamus ienākumus.

Respondents personām, kuras nav sasniegušas pirmspensijas vecumu, iesaka laicīgi risināt problēmas. Pētījuma autore secina, ka vīrietis nav spējis tikt galā ar grūtībām dzīvē. Alkohola atkarība ir veicinājusi sociālo un ģimenes saišu pārrāvumu un sociālo atstumtību. Šobrīd vīrietis ir atzinis alkohola atkarību kā problēmu, ir vērsies institūcijās pēc palīdzības.

Trešā respondenta vecums ir 57 gadi, ir bezdarbnieks ilgāk par pieciem gadiem. Viņš izjūt sociālo atstumtību norādītajos rādītājos:

- Ir ļoti grūti ar šī brīža ienākumiem (*pašvērtēts ienākumu līmenis*).
- Tikšanās ar draugiem vai radniekiem reizi mēnesī vai retāk (*ģimene un sociālie tīkli*.)
- Nav neviena, ar kuru var apspriest intīmas un personiskas lietas (*ģimene un sociālie tīkli*.)
- Jūtos depresīvi (*garīgā veselība*).
- Iesaistos daudz mazāk sabiedriskajās aktivitātēs, salīdzinot ar cilvēkiem šajā pašā vecumā (*līdzdalība sabiedriskajās aktivitātēs*).

Respondents saņem pašvaldības sociālo palīdzību, uzskata, ka nepietiekami iztikas līdzekļi ierobežo. Respondents neizjūt dzimumu nevienlīdzību. Vīrietis neizjūt dzimumu nevienlīdzību.

Respondents izjūt, ka viņa iegūtā izglītība nav aktuāla, salīdzina, ka citiem ir labāka izglītība nekā viņam, kā arī norāda, ka viņa ir zemas datorprasmes.

„Priekš mūsu laikiem izglītība nav derīga. Citi ir daudz gudrāki salīdzinoši pēc izglītības, citiem ir labāka izglītība. Trūkst izpratnes par datora lietošanu.”

Respondents pauž, ka viņam ir grūtības atrast algotu darbu, lai arī mazkvalificētu, piemēram, par sētnieku. Vīrietis uzsver, ka valstī netiek pietiekami nodrošinātas darbavietas.

Repondents stāsta, ka ir izjutis vecuma diskrimināciju kopš 40 gadu vecuma.

„Man bija ap 40 gadiem, kad pateica, ka esmu par vecu (pirms 17 gadiem) priekš asām darbībām.”

Vīrietis atzīst, ka viņam ir veselības problēmas, uzskata, ka tās neierobežo iespējas strādāt algotu darbu. Respondentam ir vājas sociālās saites, nav ģimenes, nepiedalās

sabiedriskās aktivitātēs. Lai gan partnerattiecības netiek uzskatītas par nozīmīgām, šajā gadījumā tās mazina vientulības sajūtu.

Respondents apšaubā savas prasmes risināt problēmas, drīzāk tās vērtē kā vājas. Respondents uzskata, ka personām, kuras nav sasniegušas pirmspensijas vecumu, salīdzinoši ir vairāk iespēju, nekā ir bijis viņam. Respondents iesaka meklēt iespējas un risināt problēmas. Pētījuma autore secina, ka svarīga ir pašiniciatīva un piedāvātā atbalsta izmantošana, lai mazinātu sociālās atstumtības risku.

Ceturtnā respondenta vecums ir 50 gadi, ir bezdarbnieks piekto gadu. Pēc sniegtās informācijas, viņš neizjūt sociālo atstumtību noteiktajos rādītājos.

Respondents saņem pašvaldības sociālo palīdzību, uzskata, ka spēj sevi materiāli nodrošināt. Respondents neizjūt dzimumu nevienlīdzību.

Vīrietis savu izglītības līmeni vērtē kā iekļaujošu.

„Man ir vidējā speciālā izglītība. Ja nepieciešams varu palīdzēt citiem, veikt elektriķa darbus, gūt papildus ienākumus.”

Respondents neizjūt vecumu kā atstumtību ietekmējošu faktoru, apgalvo, ka nav veselības problēmu. Vīrietis pauž, ka ir grūtības atrast algotu darbu, jo trūkst nepieciešamo sociālo kontaktu un nav pietiekams darba tirgus profesijai, kura vēlas strādāt (par dežurantu). Respondentam atbalstu sniedz ģimene, reliģiskas organizācijas.

Var novērot, ka ģimene šajā gadījumā ir bijusi arī kā atstumtību veicinošs faktors, jo respondents pārtraucis darbību interešu klubā un zaudējis sociālos kontaktus.

Respondents uzskata, ka viņam izdodas risināt problēmas. Vīrietis personām, kuras nav sasniegušas pirmspensijas vecumu, iesaka nedomāt negatīvi, nenoskaņot sevi kā nederīgu.

“Nevajag sevi noskaņot, ka esi vecs un nevienam nevajadzīgs. Kā cilvēks sevi noskaņos, tā būs.”

Pētījuma autore piekrīt, ka bezdarbnieki pirmspensijas vecumā mēdz sevi uztvert par darba tirgum nederīgiem, tas mazina viņu aktivitātes līmeni. Tomēr arī šajā gadījumā, kad vecums netiek uztverts kā traucējošais faktors, motivācija meklēt algotu darbu ir zema. Pētījuma autore secina, ka respondents ir apmierināts ar šī brīža situāciju. Lai gan respondentam ir laba fiziskā veselība un iegūta elektriķa izglītība, viņš vēlas strādāt tikai par dežurantu. Tas liecina, ka viņš aktīvi nemeklē algotu darbu. Viņam ir pietiekams atbalsts no ģimenes, institūcijām, reliģiskām organizācijām, kā arī iespēja gūt papildus ienākumus.

Piektās respondentes vecums ir 56 gadi, ir bezdarbniece ilgāk par pieciem gadiem. Viņa izjūt sociālo atstumtību šādos rādītājos:

- Nav neviena, ar kuru var apspriest intīmas un personiskas lietas (*ģimene un sociālie tīkli.*)
- Esmu zaudējis ticību un cerību atgriezties darbā (*garīgā veselība*).
- Jūtos depresīvi (*garīgā veselība*).
- Iesaistos daudz mazāk sabiedriskajās aktivitātēs, salīdzinot ar cilvēkiem šajā paša vecumā (*līdzdalība sabiedriskajās aktivitātēs*).

Respondente saņem pašvaldības sociālo palīdzību, kas atvieglo materiālo situāciju. Tomēr atzīst, ka ienākumu trūkums rada stresu. Sieviete ieguvusi vidējo izglītību, uzskata, ka tā tiek zemu vērtēta darba tirgū. Respondente uzskata, ka darba tirgus pieprasījums ir mainījies, kā negatīvu faktoru piemin valsts valodas atestācijas trūkumu:

„Tādu darbu, ko esmu agrāk strādājusi, tagad vairāk nav. Darbi un amati ir mainījušies. (..) Ir dažas vakances, tomēr man nav latviešu valodas apliecības.” (Sieviete, 56 gadi)

Repondente izjūt vecumu kā atstumtību ietekmējošu faktoru, uzskata, ka viņas vecumā ir grūti atrast darbu. Repondente neizjūt vecumu kā atstumtību ietekmējošu faktoru, apgalvo, ka veselības problēmas nav šķērslis, lai strādātu.

Respondei nav ģimenes, atbalstu sniedz draugi. Sieviete atzīst, ka šobrīd iesaistās vairāk sabiedriskās aktivitātēs nekā agrāk, kad bija veselības problēmas. Viņa labprāt sadarbojas ar institūcijām un izmanto piedāvātos pakalpojumus. Respondente savas prasmes risināt problēmas vērtē kā vidējas, uzskata, ka tas ir negatīvi ietekmējis viņas bezdarba situāciju.

Respondente personām, kuras nav sasniegušas pirmspensijas vecumu, iesaka strādāt, lai neizjustu sociālo atstumtību. Pētījuma autore secina, ka respondente uzskata, ka bezdarbs ir sociālo atstumtību veicinošs faktors.

Sestās respondentes vecums ir 57 gadi, ir bezdarbniece piekto gadu. Viņa izjūt sociālo atstumtību šādos norādītajos rādītājos:

- Ir ļoti grūti ar šī brīža ienākumiem (*pašvērtēts ienākumu līmenis*).
- Tikšanās ar draugiem vai radniekiem reizi mēnesī vai retāk (*ģimene un sociālie tīkli.*)
- Jūtos depresīvi (*garīgā veselība*).
- Ir slikta veselība (*fiziskā veselība*).

Respondente saņem pašvaldības sociālo palīdzību, negatīvi vērtē ienākumu līmeni, pauž, ka nevar atļauties kvalitatīvu pārtiku. Sieviete atzīst, ka jūtas nelaimīga, ģimenes problēmu dēļ, viņai ir jāuzņemas galvenās rūpes:

„... jūtos dzīvē kā tumsā. Ir sanācis tā, ka nomira brālis, mamma, tante, pēc tam pirmais vīrs. (..) No radniekiem neviens nav palicis. Tādu kā sievietes laimi neesmu spējusi izjust, visu laiku vajadzēja par kādu rūpēties.” (Sieviete, 57 gadi)

Respondentes atbildes liecina, ka sociālo atstumtību ietekmējošs faktors ir izglītības līmenis un bezdarbs. Sieviete pauž, ka viņas iegūtā profesija nav pieprasīta:

“Kad iestājos NVA, teica, ka šādas profesijas vairāk nav, kur strādāju. Strādājot varēju komunicēt ar cilvēkiem. Darba pieredze, kas bijusi, neko šobrīd nedot.” (Sieviete, 57 gadi)

Respondente izjūt vecumu kā atstumtību ietekmējošu faktoru, kā arī ierobežo veselības problēmas. Sieviete atbalstu sniedz draudzenes, rosina iesaistīties sabiedriskās aktivitātēs. Viņa sevi vērtē kā komunikablu.

Respondente uzskata, ka darba tirgū ir pietiekoši vakanču, tomēr viņai trūkst valsts valodas zināšanu, lai strādātu tādā darbā, ko vēlas:

„Vienīgā iespēja nopelnīt ir pie kaimiņienes, kura ik pa laikam lūdz pieskatīt bērnus. Bija piedāvājums strādāt bērnu dārzā, bet man nav augstākās latviešu valodas kategorijas. To arī nespēju nokārtot, ir grūti nosacījumi.” (Sieviete, 57 gadi)

Respondente atzīst, ka nespēja tikt galā ar emocionālo spriedzi problēmsituācijās, veicināja atkarības veidošanos:

“Atzīšos, ka pēc negatīvajiem notikumiem sāku dzert, jo bija stress. (..) Bija periods, kad diez gan daudz lietoju alkoholu, tas palīdzēja nedomāt par problēmām. (..) Protams, bija grūti vienai visu pārdzīvot.” (Sieviete, 57 gadi)

Respondente uzskata, ka sociālo atstumtību veicina vientulība, personām, kuras nav sasniegušas pirmspensijas vecumu, viņa iesaka piedalīties sabiedriskajā dzīvē.

Septītā respondenta vecums ir 53 gadi, ir bezdarbnieks piekto gadu. Viņš izjūt sociālo atstumtību šādos norādītajos rādītājos:

- Ir ļoti grūti ar šī brīža ienākumiem (pašvērtēts ienākumu līmenis).
- Tikšanās ar draugiem vai radniekiem reizi mēnesī vai retāk (ģimene un sociālie tīkli.)
- Nav neviena, ar kuru var apspriest intīmas un personiskas lietas (ģimene un sociālie tīkli.)

- Iesaistos daudz mazāk sabiedriskajās aktivitātēs, salīdzinot ar cilvēkiem šajā paša vecumā (līdzdalība sabiedriskajās aktivitātēs).

Respondents saņem pašvaldības sociālo palīdzību, uzskata, ka ir grūti ar šī brīža ienākumiem. Respondents lielā mērā izjūt atstumtību no daba tirgus. Viņš negatīvi vērtē ilgstošu bezdarbu, tas rada grūtības iekļauties darba tirgū. Respondents izjūt vecumu kā atstumtību ietekmējošu faktoru:

„Biju Vakanču gadatirgū, gandrīz visas vakances bija jaunākiem cilvēkiem. (..) Darbs tiek piedāvāts viens, bet reāli meklē kaut ko citu. Nejūtos vajadzīgs, noderīgs.” (Vīrietis, 53 gadi)

Respondents apgalvo, ka viņa iegūtā profesija nav pieprasīta, kā arī trūkst valsts valodas zināšanu:

„Ir nepārtraukti jāapgūst jaunas zināšanas. Izglītība, ko esmu ieguvis nav derīga. Latviešu valodas zināšanas nepieciešamas.” (Vīrietis, 53 gadi)

Respondentam ir nepietiekama sociālā integrācija, trūkst sociālo kontaktu. Vīrietim ir nepilngadīgi bērni, viņš uzskata, ka rūpes par bērniem apgrūtina iespējas atrast algotu darbu. Personām, kuras nav sasniegušas pirmspensijas vecumu, viņš iesaka iegūt lielāku darba pieredzi. Pētījuma autore secina, ka respondents kā nozīmīgāko sociālās atstumtības faktoru uzskata ilgstošu bezdarbu.

Astotās respondentes vecums ir 58 gadi, ir bezdarbniece ilgāk par pieciem gadiem. Viņš izjūt sociālo atstumtību norādītajos rādītājos:

- Ir ļoti grūti ar šī brīža ienākumiem (pašvērtēts ienākumu līmenis).
- Tikšanās ar draugiem vai radniekiem reizi mēnesī vai retāk (ģimene un sociālie tīkli.)

- Iesaistos daudz mazāk sabiedriskajās aktivitātēs, salīdzinot ar cilvēkiem šajā paša vecumā (līdzdalība sabiedriskajās aktivitātēs).

- Esmu zaudējis ticību un cerību atgriezties darbā (garīgā veselība).
- Ir slikta veselība (fiziskā veselība).

Repondente saņem pašvaldības sociālo palīdzību, izjūt zemu ienākumu līmeni kā atstumtību veicinošu faktoru, nespēj atļauties preces, pakalpojumus:

„Nevaru atļauties televīziju, iegādāties tehniku. Neārstējos, jo nav līdzekļu. Man nav mājās interneta, nevaru pat CV sastādīt un nosūtīt. Jūtos kā „zem kupola ieslēgta”. (Sieviete, 58 gadi)

Respondentes atbildes liecina, ka sociālo atstumtību ietekmējošs faktors ir izglītības līmenis. Sieviete pauž, ka viņas iegūtā profesija nav pieprasīta

„...nepieciešama pārkvalifikācija, apgūt datorprasmes, tas ir, visu par jaunu mācīties.” (Sieviete, 58 gadi)

Respondente izjūt vecumu un veselību kā atstumtību ietekmējošus faktorus, ir izjutusi vecuma diskrimināciju no darba devēja puses:

„Strādāt varu, tomēr ierobežoti. Ar vecumu izjūtu veselības problēmas, trūkst vitamīnu. Pārtika, ko ēdam nav pilnvērtīga. Apmeklēju zupas virtuvi.” (Sieviete, 58 gadi)

Sieviete uzsver, ka ģimenes problēmas ir šķērslis darba tirgus un sociālajai integrācijai:

„...manai meitai ir problēmas ar narkotiku lietošanu, tādēļ esmu atbildīga par mazbērniem. Agrāk bija vīrs. Protams, es vēlējos strādāt līdz pensijai, bet tas nav iespējams, jo galvenās ir rūpes par mazbērniem. (..) Agrāk apmeklēju daudz un dažādus pasākumus, tagad tam nav laika.” (Sieviete, 58 gadi)

Respondente uzskata, ka situācija darba tirgū nav iekļaujoša:

“Nav atbilstoša darba piedāvājuma, piedāvā smagu darbu. Esmu strādājusi par konditori, ir bijuši negatīvi gadījumi, kad pēc nostrādātas nedēļas darbs tika pārtraukts un nesaņēmu samaksu.” (Sieviete, 58 gadi)

Respondente personām, kuras nav sasniegušas pirmspensijas vecumu, iesaka pievērst uzmanību garīgajai veselībai:

„No stresa rodas veselības problēmas, tad cilvēks zaudē darba spējas.” (Sieviete, 58 gadi)

Devītā respondenta vecums ir 50 gadi, ir bezdarbnieks otro gadu. Viņš izjūt sociālo atstumtību šādos norādītajos rādītājos:

- Ir ļoti grūti ar šī brīža ienākumiem (*pašvērtēts ienākumu līmenis*).
- Tikšanās ar draugiem vai radniekiem reizi mēnesī vai retāk (*ģimene un sociālie tīkli*).
- Iesaistos daudz mazāk sabiedriskajās aktivitātēs, salīdzinot ar cilvēkiem šajā pašā vecumā (*līdzdalība sabiedriskajās aktivitātēs*).
- Esmu zaudējis ticību un cerību atgriezties darbā (*garīgā veselība*).
- Jūtos depresīvi (*garīgā veselība*).

Respondents izjūt zemu ienākumu līmeni kā atstumtību veicinošu faktoru, nespēj atļauties nepieciešamās preces:

„Agrāk varēju atļauties vairāk. Nevaram atļauties nepieciešamos produktus, zāles, tehniku.” (Vīrietis, 50 gadi)

Respondents neizjūt dzimumu nevienlīdzību, uzskata, ka vīriešiem šobrīd ir grūtāk atrast darbu. Respondents neizjūt izglītības līmeni kā atstumtību ietekmējošu faktoru, uzskata, ka viņa iegūtā izglītība ir pieprasīta:

„Man ir pietiekama izglītība, varu strādāt par santehniķi. Ir par vēlu paaugstināt izglītību, mani viss apmierina.” (Vīrietis, 50 gadi)

Respondents uzskata, ka viņam ir pietiekama darba pieredze, tomēr ir pastāvīgi citi šķēršļi, lai atrastu algotu darbu:

„Man ir liela darba pieredze, bet šobrīd tam nav nozīmes. Lai strādātu par santehniķi prasa, lai būtu sava mašīna un instrumenti.” (Vīrietis, 50 gadi)

Respondents izjūt vecumu kā atstumtību ietekmējošu faktoru, ir izjutis vecuma diskrimināciju no darba devēja puses:

„Zvanīju interesēties par santehniķa darbu. Kad uzzināja, ka man ir 50 gadi, atbildēja, ka es neatbilstu. Vīrieši pēc 50 gadiem ir nevajadzīgi darba tirgū.” (Vīrietis, 50 gadi)

Respondents neizjūt vecumu kā atstumtību ietekmējošu faktoru. Vīrietim atbalstu sniedz ģimene, tomēr ir pārrautas sociālās saites. Respondents norāda, ka radnieki un draugi ir pārcēlušies uz dzīvi ārpus Latvijas:

„Agrāk bija draugi, kas palīdzēja. Tagad katram savas problēmas, vai ir izbraukuši uz ārzemēm.” (Vīrietis, 50 gadi)

Vīrietis nepiedalās sabiedriskās aktivitātēs, viņš pauž, ka arī strādājot nav bijis iespēja aktīvi apmeklēt pasākumus laika trūkuma dēļ:

„...esmu noslēgts cilvēks, agrāk apmeklēju dažus pasākumus. Kad strādājām, darba bija daudz un nebija laika pasākumiem.” (Vīrietis, 50 gadi)

Respondents apgalvo, ka aktīvi iesaistās problēmu risināšanā, tomēr pastāv ārēji apstākļi, kas rada šķēršļus. Vīrietis norāda, ka ilgstošs bezdarbs mazina ticību atgriezties darba tirgū.

„Ja kaut kas ir atkarīgs tikai no manis, tad risinu. Pirmajā gadā, kad zaudēju darbu, ļoti aktīvi meklēju darbu, sūtīju CV. Bet tad pārstāju tam ticēt.” (Vīrietis, 50 gadi)

Respondents uzskata, ka situācija darba tirgū veicina sociālo atstumtību:

„Tiek slēgti uzņēmumi, netiek radītas jaunas darbavietas. Kad bija rūpnīcas, bija labi. Pēc krīzes cilvēki palika noslēgtāki. Agrāk nebija tādas situācijas, kad cilvēki tik ilgi nevar atrast darbu. Agrāk ilgākais periods, kad man nebija darba, bija 2 nedēļas.” (Vīrietis, 50 gadi)

Respondents personām, kuras nav sasniegušas pirmspensijas vecumu, iesaka doties projām no Latvijas. Pētījuma autore secina, ka respondents nodarbinātības politiku Latvijā vērtē negatīvi, uzskata, ka citās valstīs ir labākas darba iespējas.

Desmitās respondentes vecums ir 51 gads, ir bezdarbiece piekto gadu. Viņa izjūt sociālo atstumtību šādos norādītajos rādītājos:

- Ir ļoti grūti ar šī brīža ienākumiem (*pašvērtēts ienākumu līmenis*).
- Tikšanās ar draugiem vai radniekiem reizi mēnesī vai retāk (*ģimene un sociālie tīkli*.)
- Nav neviena, ar kuru var apspriest intīmas un personiskas lietas (*ģimene un sociālie tīkli*.)
- Iesaistos daudz mazāk sabiedriskajās aktivitātēs, salīdzinot ar cilvēkiem šajā pašā vecumā (*līdzdalība sabiedriskajās aktivitātēs*).

Respondente izjūt zemu ienākumu līmeni kā atstumtību veicinošu faktoru, nespēj atļauties nepieciešamās preces, kā pārtika, sabiedriskais transports:

„Jo ir mazāk ienākumu, jo mazāk ēdam un pērkam produktus. Pārtika ietekmē arī veselību. Mēdzu arī neizmantot sabiedrisko transportu, eju ar kājām.” (Sieviete, 51 gads)

Repondente neizjūt izglītības līmenis kā atstumtību ietekmējošu faktoru:

„Mācīties manā vecumā ir par vēlu, ar vidējo izglītību pietiek, lai strādātu par sētnieku vai apkopēju, uz augstākiem amatiem es nepretendēju.” (Sieviete, 51 gads)

Repondente izjūt vecumu kā atstumtību ietekmējošu faktoru, ir izjutusi diskrimināciju no darba devēja puses:

„Bija situācija, kad telefoniski zvanīju pēc darba sludinājuma. Man pajautāja vecumu, pēc tam teica, ka pēc vecuma es neatbilstu.” (Sieviete, 51 gads)

Respondente pauž, ka ģimenes stāvoklis ir atstumtību ietekmējošs faktors:

„Kad bija vīrs, situācija bija vieglāka, bija nodrošināta ģimene. Iztiku nodrošināja vīrs, es nestrādāju, jo viņš to nevēlējās, mums pietika, lai dzīvotu neierobežoti..” (Sieviete, 51 gads)

Sievietei apmeklē bezmaksas pasākumus, tomēr atzīst, ka trūkst sociālo kontaktu.

Respondente personām, kuras nav sasniegušas pirmspensijas vecumu, iesaka pievērst uzmanību sociālajam kontaktu lokam, piemēram, tajā iekļaujot cilvēkus, kam nav raksturīga tāda problēma kā bezdarbs. Sieviete norāda, ka nelabprāt kontaktējas ar bezdarbniekiem, kuri ir negatīvi noskaņoti un nomākti.

„Jākontaktējas ar cilvēkiem, kuriem ir mazāk problēmu. Protams, bezdarbniekiem ir jākontaktējas ar citiem bezdarbniekiem, bet arī ar tiem, kuriem ir darbs. Kad visi

bezdarbnieki kontaktējas, tas ir grūti. Piemēram, ja apkārt ir nomākti, negatīvi cilvēki, tas ietekmē arī mani, to nevēlos klausīties.” (Sieviete, 51 gads)

Izmantojot fokusgrupu, maģistra darba autore veido analīzi par sociālo atstumtību ietekmējošiem faktoriem pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem, sociālās atstumtības mazināšanu un sociālo darbu ar pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem.

Sociālās atstumtības izpausmes pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem:

- **Izslēgtība no darba tirgus.**

Pēc fokusgrupas dalībnieku viedokļiem šī mērķa grupa izjūt, ka nav pieprasīti un konkurētspējīgi darba tirgū. Viņiem zūd cerība atgriezties darba tirgū.

„Viens klients šajā vecumā saka :”Mēs esam zudusī paaudze, mēs nevienam neesam vajadzīgi”.”

- **Vecuma diskriminācija.**

Mūsdienu sabiedrībā darba devējs norāda, ka vēlas pieņemt darbā jaunākus cilvēkus. Klienti saņem atteikumus no darba devēja vecuma dēļ.

- **Nepietiekama sociālā integrācija.**

Bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā ir šaurš sociālo kontaktu loks un nepietiekama socializēšanās.

Individuālie sociālās atstumtības faktori pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem.

Fokusgrupā noskaidrots, ka bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā raksturīgi:

- ir nepieprasīta profesija darba tirgū, vai zināšanas nav papildinātas;
- grūtības apgūt valsts valodas zināšanas;
- fizioloģiskas izmaiņas;
- „izkrišana” no darba tirgus;
- nespēja tikt galā ar problēmām;
- vājas datorprasmes;
- veselības problēmas;
- atkarības;
- grūtības iekļauties kolektīvā

- zema motivācija pārmaiņām.

Fokusgrupas dalībnieces apgalvo, ka bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā ir zema motivācija pārmaiņām. Dažas darbinieces mēdz novērot, kā bezdarbnieki izturas pārrunu laikā:

„Ja cilvēks vēlas strādāt, tad viņš atnāk uz darba interviju ar „degsmi” un parāda sevi no labākās puses.”

Diskusijas laikā tika uzsvērts personas mērķtiecības trūkums kā individuālais sociālās atstumtības faktors:

„Manuprāt, tas ir atkarīgs no katra cilvēka individuāli, tai skaitā no viņa mērķiem. Ja cilvēks grib atrast darbu, tad viņš cīnās un nav atstumts.”

- **vājas sevis prezentēšanas prasmes.**

Iekļaušanos darba tirgū kavē tas, ka bezdarbnieks nav attīstījis sevis prezentēšanas prasmes, viņam iepriekš nav bijusi nepieciešamība tās apgūt.

„Viņš atnākot sevi pozicionē situācijā, ka viņš ir nekam nederīgs, tā sevi pasniedz darba devējam- es nestrādāšu, es nevarēšu”

„Agrāk nebija „modē” sevi prezentēt, varēja parādīt diplomu un tika pieņemts darbā.”

„Šobrīd šim cilvēkiem ir grūti saprast, kāpēc ir jāstāda CV, kas ir motivācijas vēstule.”

Sociālais darbs ar pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem.

Pētījuma autore apkopo respondentu sniegto informāciju par sociālā darbinieka veiktajām darbībām sociālās atstumtības mazināšanai pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem:

- **Motivējošas pārrunas** (*„Motivēt cilvēku meklēt darbu, runāt ar viņu par to, ka viņš nemaz nav tik vecs kā viņam liekās”*).
- **Iedrošināšana** (*„Rosināt, lai klients nemeklē sludinājumu tikai ar interneta palīdzību, bet arī doties pie darba devēja”*).
- **Atbalsts darba meklēšanas procesā** (*„Pārrunāt, ko viņš pats var darīt, lai veicinātu, ka darba devējs viņu pieņem darbā. Palīdzēt sagatavot CV un motivācijas vēstuli, runāt par pārrunu norisi”*).
- **Atbalsts paaugstināt pašapziņu** (*„Pārlicināt klientu, ka viņš var strādāt, palīdzēt noticēt sev”*).
- **Atbalsts psiholoģisku grūtību risināšanā.**

- **Uzklausīšana.**
- **Motivēšana socializēties** (*„...jāsniiedz motivācija, ka viņš var iesaistīties aktivitātēs, kā, piemēram, atbalsta grupās un NVA pakalpojumos. Tad cilvēki saprot, ka viņi šajā situācijā nav vieni..”*).
- **Piesaistīt atbalsta resursus.**

Grūtības darbā ar pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem.

Pētījuma autore apkopo respondentu sniegto informāciju par grūtībām ar ko nākas saskarties darbā ar pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem:

- Bezdarbnieka nevēlēšanās mainīt situāciju.
- Vājas darba meklēšanas prasmes.
- Zaudēta ticība atgriezties darba tirgū.
- Neatbilstība noteiktām profesijām
- Rūpes par ģimeni ir prioritārās
- Bezdarbs (*„Ir arī objektīvi iemesli, kāpēc noteiktās profesijās viņus nepieņems darbā. Pastāv arī bezdarbs, neskatoties uz 4000 vakancēm. Ir arī cilvēki šajā vecuma posmā, kas gribētu strādāt. Nav viegli tikt atpakaļ darba tirgū.”*)

Stiprās puses pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem.

Pētījuma autore apkopo respondentu sniegtās atbildes par novērotajām nozīmīgākajām stiprām pusēm pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem:

- augsta atbildība pret darbu,
- apzinība,
- kārtība,
- izturība,
- zemas ambīcijas,
- liela darba pieredze,
- nepieciešamība pēc stabilitātes (*„Ja darba devējs pieņems darbā cilvēku pirmspensijas vecumā, tad viņš paliks darbā ilgāk nekā jaunie darbinieki, kas ies projām, ja darbs nepatiks. Uz šiem cilvēkiem var paļauties.”*).

Sociālās atstumtības mazināšanas iespējas.

- **Brīvprātīgais darbs.**
- **Socializējošas aktivitātes.**

Fokugrupas dalībnieces norāda, ka bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā nepieciešams organizēt specifisku atbalsta pakalpojumu:

„...grupas vajag tieši pirmspensijas vecuma cilvēkiem, jo šobrīd uz grupām iet visa vecuma bezdarbnieki un tas nav tik efektīvi.”

„Vajag specializētu programmu pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem, kas rēķinās ar viņu vajadzībām.”

- **Piesaistīt NVO resursus.**

„Ir bijuši pasākumi, kas vērsti uz aktīvu novecošanu, bet nepieciešams likt uzsvāru arī uz integrēšanos darba tirgū.”

- **Nodarbinātība.**

„Ņemot vērā, ka pirmspensijas vecuma cilvēkiem bieži ir veselības problēmas, būtu vēlama darbi uz pusslodzi”.

Iegūtie dati no daļēji strukturētām intervijām bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā liecina, ka respondentu vidū izplatītas sociālās atstumtības izpausmes ir materiālā nenodrošinātība un nepietiekama sociāla un kultūras integrācija. Rīgā Sociālā dienesta klientiem ir iespēja atbilstoši normatīvajiem aktiem saņemt materiālu palīdzību, ko aptaujātie respondenti arī izmanto. Neskatoties uz materiālās palīdzības saņemšanu, kas aizvieto ienākumus, ko viņi, iespējams, daļēji gūtu no algota darba, intervētie respondenti lielākoties norādīja, ka ir grūti iztikt ar šī brīža ienākumiem. Tas liecina, ka saņemtā materiālā palīdzība viņu situācijā nav pietiekama, lai apmierinātu visas vajadzības, integrētos sociālajā un kultūras dzīvē. Pētījuma autore secina, ka sociālo pabalstu apmēram vajadzētu sniegt iespēju apmierināt primārās pamatvajadzības un veicināt motivāciju klientiem iekļauties darba tirgū. Tomēr reālā situācija parāda, ka bezdarbnieki pirmspensijas vecumā nav motivēti uzsākt darba attiecības, ja iespējamā darba alga ir zemāka par saņemto pabalstu apmēru.

Maģistra darba teorētiskajā daļā tika aplūkota N. Lūmana sistēmteorijas pieejas atziņu: nevar pieņemt, ka atstumtība ir slikta un iekļaušana laba, nedz to, ka atstumtība ir problēma un iekļaušana risinājums. Pēc N. Lūmana pieejas sociālais darbs iekļauj personu savā sistēmā, kad viņš ir atstumts no kādas darba tirgus sistēmas. (Schirmer & Michailakis, 2013, pp. 17.). Maģistra darba autore secina, ka iekļaujot individu sociālo pabalstu sistēmā pastāv risks, ka tiks veicināta personas atstumtība no darba tirgus un citām sistēmām. Nespējot atrast darbu, ņemot vērā atstumtību no darba tirgus ietekmējošos faktorus, bezdarbnieki pirmspensijas

vecumā mēdz rast alternatīvus risinājumus kā iesaistīšanas nelegālā darbā, lūdzot atbalstu no ģimenes vai organizācijām, kā baznīca.

Maģistra darba teorētiskajā daļā Austrāliešu zinātnieks Stjuarts Makfērsons norāda, ka cilvēki reaģē uz sociālo atstumtību dažādos veidos – ir pasīvi, izjūt kaunu, izmisumu vai rīkoja, lai apturētu atstumtību. Vairākos pētījumos atklāts, ka sociāli atstumtas grupas piedzīvoja mazvērtības sajūtu, kas padara viņu sociālo atstumtību vēl pilnīgāku. Pētījuma daļā apstiprinājās, ka bezdarbnieki pirmspensijas vecumā izjūt mazvērtības sajūtu, nejūtas „derīgi darba tirgū”. Bezdarbnieki pirmspensijas vecumā intervijās pauda, ka izjūt depresiju un stresu. Tika paustas arī atziņas, ka psiholoģiskās problēmas ietekmē veselības stāvokli.

Pēc S. Makfērsona, vairākos pētījumos tika novērota arī izolācijas sajūta un atdalīšanās no sabiedrības, kas saistīta ar ilgtermiņa bezdarbu. Pētījuma daļā apstiprinājās, ka ilgstošu bezdarbu respondenti izjūt kā nozīmīgu sociālo atstumtību ietekmējošu faktoru. Bezdarbnieki norāda, ka darba attiecību pārrāvums negatīvi ietekmē iespējas atrast darbu, kā arī nemitīgie atteikumi mazina motivāciju aktīvi iesaistīties darba meklējumos.

Maģistra darba autore uzskata, ka lai mazinātu sociālo atstumtību, nepieciešams veikt izglītojošu darbu ar bezdarbniekiem, kuri salīdzinoši nesēn zaudējuši darbu. Nepieciešams skaidrot ilgstoša bezdarba sekas, lai bezdarbnieks apzinās iespējamās atstumtības riskus un apsver iespējas mainīt situāciju. Arī bezdarbnieki intervijās pauž viedokli, lai mazinātu sociālās atstumtības iespēju, ir rekomendējams turpināt darba attiecības.

Autore novēro, ka veiktajā empīriskajā pētījumā iegūtie dati apstiprina teorētiskajā daļā izvirzīto pieņēmumu, ka nozīmīgākie individuālie sociālo atstumtību ietekmējošie faktori bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā ir:

- zemi ienākumi,
- izglītība - nepieprasīta profesija darba tirgū, vai zināšanas nav papildinātas, grūtības apgūt valsts valodas zināšanas,
- veselības problēmas un ar vecumu saistītas fizioloģiskas izmaiņas,
- bezdarbs,
- nespēja tikt galā ar problēmām,
- vājas prasmes- sevis prezentēšanas prasmes, datorprasmes,
- atkarības,
- zema motivācija pārmaiņām.

Lielbritānijas pētnieks Maikls Šepards uzsver sociālā darba mikro līmeņa ieguldījumu darbā ar sociāli atstumtām personām (darbs ar indivīdu, ģimeni, grupu). Autors pauž, ka sociālā darba formām, kas veicina sociālo iekļaušanos ir kopienas sociālais darbs, kur tiek veicināti formālie un neformālie attiecību tīkli kopienā (Sheppard, 2006). Empīriskajā

pētījumā apstiprinās atziņa, ka ir nepieciešams individuāls sociālais darbs ar bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā.

Vairāki eksperti sniedza viedokli, ka svarīgs ir individuālais darbs ar bezdarbnieku pirmspensijas vecumā, ir jāveic motivējošas pārrunas. Sociālie darbinieki papildina viedokli par individuāla darba ar pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem nepieciešamos aspektus:

- Motivējošas pārrunas.
- Iedrošināšana.
- Atbalsts darba meklēšanas procesā.
- Atbalsts paaugstināt pašapziņu.
- Atbalsts psiholoģisku grūtību risināšanā.
- Uzklauššana.
- Motivēšana socializēties.
- Atbalsta resursus piesaistīšana.

Nīderlandiešu sociologi Gerda Džoela-Gisberga un Koks Vrūmens veicot pētījumu, noskaidroja, ka Nīderlandes sabiedrībā atkarība no pabalstiem tiek uzskatīta par dominējošu un pabalstu saņēmēju grupām bija deviants viedoklis par pieņemamību pārkāpt noteikumus, valdību, kā arī par priekšrocībām un trūkumiem darbā (Jehoel-Gijsbers & Vrooman, 2007, pp. 17). Maģistra darba autore uzskata, ka arī Rīgā ir pabalstu saņēmēji, lielā skaitā, bezdarbnieki pirmspensijas vecumā, kuri ir atkarīgi no pabalstiem un viņiem piemīt nekritiska attieksme pret savu situāciju. Pētījumā iegūtie dati liecina, intervēto bezdarbnieku vidū gadījums, kad ilgstošs bezdarbnieks pirmspensijas vecumā neizjūt sociālo atstumtību, ir apmierināts ar savu sociālo situāciju. Viņš uzskata, ka ir spēj sevi nodrošināt ar neoficiālu darbu, palīdz ģimene un reliģiska organizācija. Pētījuma autore uzskata, ka nekritiska attieksme pret savu bezdarba situāciju ir lielai daļai sociālo pabalstu saņēmējiem. Bezdarbnieki pirmspensijas vecumā mēdz manipulēt ar neizdevīgo stāvokli sabiedrībā, tādējādi rodot attaisnojumus, lai neuzsāktu oficiālas darba attiecības.

Lai gan maģistra darba autore uzskata, ka bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā mēdz būt nekritiska attieksme pret savu sociālo situāciju, tomēr intervijās tiek lūgts respondentam kļūt par ekspertu. Intervijās bezdarbniekiem tiek jautātas rekomendācijas, cilvēkiem vecumā ap 40 gadiem, lai viņi spētu iekļauties sabiedrībā un nejusties atstumti pirmspensijas vecumā. Šī jautājuma netiešais mērķis ir veicināt pārliecinātību respondentos, ka viņi ir zinoši un var un ietekmēt savus apstākļus. Atbildēs tika novēroti svarīgākie problēmjasautājumi kā darba attiecību pārtraukums, sociālo attiecību trūkums. Pēc saskarsmes principiem sociālajā darbā,

klientā ir jāattīsta pašnoteikšanās, tādēļ pētījumā tika noskaidrots bezdarbnieku pirmspensijas vecumā viedoklis par sociālo atstumtību ietekmējošiem faktoriem.

Lai mazinātu sociālo atstumtību, nepieciešams veicināt nodarbinātību, jāmotivē darba devēju iesaistīt darbā darbiniekus pirmspensijas vecumā. Lai arī no ekspertu un sociālo darbinieku vidus tiek norādītas pirmspensijas vecuma personu stiprās puses - augsta atbildība pret darbu, apzinība, kārtība, izturība, zemas ambīcijas, darba pieredze, nepieciešamība pēc stabilitātes- arī pašiem bezdarbniekiem ir jāapzinās kā izmantot savas stiprās puses, ne tikai likt uzsvāru uz šķēršļiem.

Rīgā bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā tiek piedāvāts plašs valsts un pašvaldības sociālos pakalpojumu klāsts, kas lielākoties atbilst mērķa grupas sociālajām problēmām. Tomēr pieejamie sociālie pakalpojumi mēdz būt neefektīvi plānoto mērķu sasniegšanā. Speciāli izdalīti pakalpojumi, kas būtu vērti uz pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem netiek veidoti. Dalība atbalsta grupā palīdz saglabāt un paplašināt sociālos kontaktus, mācīties no citu cilvēku pieredzes, apgūstot jaunas problēmu risināšanas stratēģijas. Praksē pētījuma autore novēro, ka bezdarbnieki grupā dalās pieredzē, kā izvairīties no sadarbības ar speciālistu un gūt pēc iespējas lielākus sociālos labumus. Grupas ietekmē dalībniekam mainās viedoklis un izturēšanās, klausoties negatīvos izteikumus, kas dominē diskusiju laikā, neapmierinātības līmeni ar sociālo sistēmu pieaug. Dienas centrā bezdarbniekiem palīdz mazināt sociālo izolētību un saskarsmes problēmas sabiedrībā. Praksē pētījuma autore novēro, ka dienas centri lielākoties pilda brīvā laika organizēšanas funkciju, vairāk aktivitāšu paredzētiem pensionāriem, kas ir motivēti klienti. Lielākā daļa bezdarbnieku ir nemotivēti sadarboties ar speciālistiem un apmeklēt dienas centra aktivitātes. Apmācības un konkurētspējas paaugstināšanas pasākumi ne vienmēr ir efektīvi. Klienti izmanto pakalpojumus, lai samazinātu savu darba meklēšanas aktivitāti. Viņi labāk izvēlas mācīties un saņemt dotācijas nevis meklēt darbu. Algotie pagaidu un pašvaldības sabiedriskie darbi tiek noteikti uz noteiktu laiku, tikai retos gadījumos, organizācijā bezdarbnieks tiek pieņemts darbā pastāvīgi. Praksē pētījuma autore novēro, klientu viedokli, ka piedalīšanos algotajos pagaidu sabiedriskajos darbos, darba devēji var interpretēt negatīvi, šī iemesla dēļ klienti mēdz atteikties no dalības pasākumā.

Pēc N. Lūmana pieejas, lai mazinātu sociālo atstumtību uz personām, kam kādu iemeslu dēļ nav izredžu iekļaušanai, ir jārada jaunas iekļaušanas veidus sabiedrības kontekstā (Schirmer & Michailakis, 2013, pp. 15.). Ņemot vērā pirmspensijas vecuma bezdarbnieku sociālo atstumtību ietekmējošos faktoros, tai skaitā un sistēmu prasības, ne vienmēr atstumtības mazināšanai jābūt saistītai ar iekļaušanu darba tirgū. Pirmspensijas vecuma

bezdarbniekiem alternatīva iekļaujoša sistēma varētu būt brīvprātīgais darbs, iesaistīšanās biedrībās, interešu pasākumos.

Lai iekļaušana sociālo pabalstu sistēmā nebūtu ilgstoša, nepieciešams izstrādāt individuālu programmu, kas orientēta uz klienta sociālās situācijas, tai skaitā, sociālo atstumtību ietekmējošo faktoru izvērtēšanu, un klienta spēju un sociālo sistēmu stiprināšanu vai nepieciešamā atbalsta piesaistīšanu, izvērtējot personas vajadzības un problēmas, ņemot vērā sociālās atstumtības riska faktorus. Turpmāk tiek raksturoti ieteikumi programmas veidošanai:

- Darbā ar šo mērķa grupu jāliek uzsvars uz darba pamatprasmju attīstīšanu, darba meklēšana metožu apguvi, datorprasmju apguvi, veiksmīgas komunikācijas attīstīšanu, psiholoģiskā atbalsta sniegšanu, motivēšanu pārmaiņām.
- Fokusu vērst uz pamatvajadzību nodrošināšanu, kas veicinātu nākamā līmeņa vajadzību (darbs, komunikācija) izvirzīšanu un sasniegšanu. Klienti ir jāmotivē sakārtot savu dzīves telpu, apmeklēt ārstniecības iestādes, ievērot personīgo higiēnu, izvēlēties piemērotu apģērbu, uzlabot ārējo izskatu. Kā motivējošs rīks būtu transporta izdevumu segšana ceļa izdevumiem bezdarbniekam (ar konkrētu limitu mēnesī), lai dotos uz darba pārrunām, pie darba devējiem, kas ir institūcijas sadarbības partneris.
- Programmā varētu piesaistīt profesionālās mācību iestādes, kurā studentiem nepieciešams attīstīt prasmes, piemēram, frizieri, stilisti, kas pasākuma ietvaros sniegtu bezmaksas pakalpojumus bezdarbniekiem, kurus nosūta valsts vai pašvaldības institūcijas darbinieki.
- Iesaistīt klientus socializējošās aktivitātēs, organizēt bezmaksas vai maksas (bezdarbnieku iespēju robežās) pasākumu apmeklēšanu.
- Nepieciešams rīkot tikšanās ar strādājošiem pirmspensijas vecuma cilvēkiem, kuri dalās pozitīvā pieredzē, kā ir atraduši algotu darbu.
- Organizēt potenciālo darbavietu apmeklējumu, kurā tiek iepazīstināts ar darba specifiku un uzņēmumā strādājošiem pirmspensijas vecuma darbiniekiem.

SECINĀJUMI

Maģistra darba mērķis noskaidrot sociālo atstumtību ietekmējošos faktoros pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem Rīgā. Mērķa sasniegšanai izvirzītie uzdevumi – teorētiski analizēt sociālās atstumtības konceptu, analizēt Latvijas statistikas datus par bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā, analizēt veiktos pētījumus par sociālo atstumtību Latvijā, empīriski pētīt sociālo atstumtību ietekmējošos faktoros pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem Rīgā - tika izpildīti un raksturoti maģistra darba četrās nodaļās.

Maģistra darba empīriskā pētījumā tika veiktas strukturētas intervijas, daļēji strukturētas intervijas un fokusgrupas intervija. Strukturētas intervijas tikai veiktas, lai noskaidrotu ekspertu viedokli par sociālo atstumtību ietekmējošiem faktoriem pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem un par pasākumiem, kas vērsti uz sociālās atstumtības mazināšanu šai mērķa grupai Rīgā. Daļēji strukturēta intervija tika izvēlēta, lai noskaidrotu, ko ietver sevī sociālā atstumtība pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem, respondentu viedokli par sociālās atstumtības faktoriem viņu situācijā. Fokusgrupas jautājumu mērķis bija iegūt padziļinātu ieskatu par sociālo atstumtību ietekmējošiem faktoriem pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem, sociālās atstumtības mazināšanu un sociālo darbu ar pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem.

Maģistra darba autore nonāca pie šādiem secinājumiem:

Maģistra darba empīriskajā pētījumā tika apstiprināti iepriekšējos pētījumos veiktie galvenie secinājumi: Latvijā eksistē vecāku cilvēku diskriminācija attiecībā uz darbavietām; pirmspensijas vecuma bezdarbnieki ir pakļauti ilgstošam bezdarba riskam; bezdarbs ir sociālo atstumtību ietekmējošs faktors.

Sociālo atstumtību raksturo materiāla nenodrošinātība, nepietiekama piekļuve pakalpojumiem, nepietiekama sociālā un kultūras integrācija. Sociāli atstumts cilvēks nespēj iekļauties sociālajās attiecībās, piekļūt pakalpojumiem un precēm, īstenot savas tiesības, iekļauties darba tirgū. Bezdarbs negatīvi ietekmē cilvēka pašapziņu, kas veicina psiholoģiskas problēmas.

Sociālo atstumtību ietekmējošie faktori ir iedalāmi trijos līmeņos: individuālie, sociālie un makro faktori.

Analizējot empīriskos datus, maģistra darba secina, ka nozīmīgākie individuālie sociālo atstumtību ietekmējošie faktori bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā ir: zemi ienākumi, zema vai nepieprasīta izglītība, grūtības apgūt valsts valodas zināšanas, veselības problēmas, bezdarbs, nespēja tikt galā ar problēmām, vājas prasmes (sevis prezentēšanas prasmes, datorprasmes), atkarības, zema motivācija pārmaiņām.

Empīriskajā pētījumā iegūtie dati liecina, ka nozīmīgākie sociālie sociālo atstumtību ietekmējošie faktori bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā ir: vecuma diskriminācija, vājš sociālais atbalsts, ģimenes problēmsituācijas.

Empīriskajā pētījumā iegūtie dati liecina, ka nozīmīgākie makro sociālie sociālo atstumtību ietekmējošie faktori bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā: sociāl-ekonomiskās attīstības tendences, nodarbinātības politika, sociālā politika, izglītības politika.

Sociālais darbs ir saistīts ar sociālo atstumtību, sniedzot sociālos pakalpojumus. Sociālie darbinieki var sniegt ieguldījumu darbā ar indivīdu, ģimenēm un grupām, lai veicinātu viņu sociālo iekļaušanos. Sociālai politikai ir jānodrošina konteksts, kurā sociālais darbs būtu efektīvs.

Iekļaujot indivīdu sociālo pabalstu sistēmā pastāv risks, ka tiks veicināta personas atstumtība no darba tirgus un citām sistēmām. Nespējot atrast darbu, ņemot vērā atstumtību no darba tirgus ietekmējošos faktoros, bezdarbnieki pirmspensijas vecumā mēdz rast alternatīvus risinājumus kā iesaistīšanos nelegālā darbā, lūdzot atbalstu no ģimenes vai organizācijām, kā baznīca.

Lai mazinātu sociālo atstumtību, nepieciešams veicināt nodarbinātību, jāmotivē darba devēju iesaistīt darbā darbiniekus pirmspensijas vecumā. Rīgā bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā tiek piedāvāts plašs valsts un pašvaldības sociālos pakalpojumu klāsts, kas lielākoties atbilst mērķa grupas sociālajām problēmām. Tomēr pieejamie sociālie pakalpojumi mēdz būt neefektīvi plānoto mērķu sasniegšanā. Speciāli izdalīti pakalpojumi, kas būtu vērti uz pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem netiek veidoti.

Lai mazinātu sociālo atstumtību un iekļaušana sociālo pabalstu sistēmā nebūtu ilgstoša, nepieciešams izstrādāt individuālu programmu, kas orientēta uz klienta sociālās situācijas, tai skaitā, sociālo atstumtību ietekmējošo faktoru izvērtēšanu, un klienta spēju un sociālo sistēmu stiprināšanu vai nepieciešamā atbalsta no piesaistīšanu, izvērtējot personas vajadzības un problēmas, ņemot vērā sociālās atstumtības riska faktoros. Darbā ar šo mērķa grupu jāliek uzsvars uz darba pamatprasmju attīstīšanu, darba meklēšana metožu apguvi, veiksmīgas komunikācijas attīstīšanu, psiholoģiskā atbalsta sniegšanu.

Ņemot vērā pirmspensijas vecuma bezdarbnieku sociālo atstumtību ietekmējošos faktoros, tai skaitā un sistēmu prasības, ne vienmēr atstumtības mazināšanai jābūt saistītai ar iekļaušanu darba tirgū. Pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem alternatīva iekļaujoša sistēma varētu būt brīvprātīgais darbs, iesaistīšanās biedrībās, interešu pasākumos.

IZMANTOTIE IZZIŅAS AVOTI

Avsejenko, O. (2009). *Bezdarbs kā sociālās atstumtības ietekmējošs faktors, Rīgas piemērs* (Bakalaura darbs). Rīga: Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas studiju nodaļa. Izgūts no LU noslēguma darbu datubāzes.

Kroplijs, A., Raščevska, M. (2010). *Kvalitatīvās pētniecības metodes sociālajās zinātnēs* (2. papild. izd.). Rīga: RaKa.

Latvijas Republikas Ekonomikas Ministrija. (2013). *Informatīvais ziņojums par darba tirgus vidēja un ilgtermiņa prognozēm*. Izgūts no www.em.gov.lv/images/modules/items/tsdep/.../EMZino_21062013.pdf

Latvijas Republikas Labklājības ministrija. (2008). *Ziņojums par nacionālo sociālās aizsardzības un sociālās iekļaušanas stratēģiju 2008.-2010. gadam*. Izgūts no <http://www.lm.gov.lv/text/549>

Latvijas Universitātes aģentūra „LU Filozofijas un socioloģijas institūts”, Biedrība „Baltic International Centre for Economic Policy Studies”, SIA „Socioloģisko pētījumu institūts”. (2007). *Bezdarba un sociālās atstumtības iemesli un ilgums*. Rīga: Latvijas Republikas Labklājības ministrija. 472 lpp.

Lāce, T. (2012). *Sociālā atstumtība Latvijā*. Rīga: SIA Apgāds „Zinātne”.

Mārtinsone, K., Pipere, A. (2011). *Ievads pētniecībā: stratēģijas, dizaini, metodes*. Rīga: RaKa.

Nodarbinātības valsts aģentūra. (2014a). *Pārskats par bezdarba situāciju valstī 2014.gada februārī*. Izgūts no www.nva.gov.lv

Nodarbinātības valsts aģentūra. (2014b). *Activation of the registered unemployed aged 50+* [PowerPoint prezentācija]

Projektu un kvalitātes vadība. (2013). *Iedzīvotāju novecošanas ietekme uz nākotnes prasmju piedāvājumu Latvijā* [Pētījums]. Izgūts no em.gov.lv/images/modules/items/2109_2.pdf

Rajevska, F. (2006). *Sociālā atstumtība un sociālā iekļaušana: situācijas izvērtējums Latvijā: zinātnisko rakstu krājums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Rīgas Menedžeru skola. (2007). *Sociālās atstumtības aspektu analīze pirmspensijas vecuma iedzīvotāju veiksmīgai integrācijai darba tirgū* [Sociālais pētījums]. Izgūts no <http://www.rms.lv/petijums/research.html>

Burchardt, T., Huerta M. C. (2009). Introduction: Resilience and Social Exclusion. *Social Policy and Society*, 8, 59-61. doi:10.1017/S1474746408004582.

Barnes, M., Blom, A., Cox, K., Lessof, C. and Walker, A. (2006). *The social exclusion of older people: Evidence from the first wave of the English Longitudinal Study of Ageing (ELSA)* [Final report]. London: SEU/OPDM. Retrieved from http://www.ifs.org.uk/docs/odpm_social_exclusion.pdf

Gidley, J., Hampson, G., Wheeler, L., Bereded-Samuel, E. (2010). Social inclusion: Context, theory and practice. *The Australasian Journal of University-Community Engagement*, 5(1). Retrieved from <http://researchbank.rmit.edu.au/eserv/rmit:4909/g2006019858.pdf>

Howse, K. (2008). *Tackling Poverty and Social Exclusion of Older People – Lessons from Europe* (Working paper 308). Oxford: Oxford Institute of Ageing. Retrieved from <http://www.ageing.ox.ac.uk/system/files/Working%20Paper%20308.pdf>.

Ivanov, A., Muras, M. (2006). *Social exclusion and integration in Poland: an indicators-based approach UNDP Poland*. Retrieved from <http://books.google.lv/books?id=WD3kNI7qn58C&pg=PA75&dq#v=onepage&q&f=false>

Jehoel-Gijsbers, G., Vrooman, C. (2007) *Explaining Social Exclusion: A theoretical model tested in the Netherlands*. The Hague: The Netherlands Institute for Social Research/scp. Retrieved from <http://www.scp.nl/dsresource?objectid=22210&type=org>

Levitas, R., Pantazis, C., Fahmy, E., Gordon, D., Lloyd, E., & Patsios D. (2007). *The multi-dimensional analysis of social exclusion* [Project report]. Bristol: University of Bristol. Retrieved from <http://roar.uel.ac.uk/1781/1/multidimensional.pdf>

MacPherson, S. (1997). Social Exclusion. *Journal of Social Policy*, 26. doi:10.1017/S0047279497005096.

Ogg, J. (2005). Social exclusion and insecurity among older Europeans: the influence of welfare regimes. *Ageing and Society*, 25. doi:10.1017/S0144686X04002788.

Rivza B., Grinevica L. (2013). Long-Term Unemployment Problems in Latvia Between Forty and Preretirement Age. *Economic Science for Rural Development*, 32. http://lufb.llu.lv/conference/economic_science_rural/2013/Latvia_Economic_Science_Rural_2013_32.pdf

Sheppard, M. (2006). *Social Work and Social Exclusion: The Idea of Practice*. Aldershot. England: Ashgate. Retrieved from http://books.google.lv/books/about/Social_Work_and_Social_Exclusion.html?id=8Iffuv5spT4C&redir_esc=y

Schirmer, W., Michailakis, D. (2013). The Luhmannian approach to exclusion/inclusion and its relevance to Social Work. *Journal of Social Work*. doi: 10.1177/1468017313504607

Šućur, Z., Matković, T., Štulhofer, A., Šverko, B., Bejaković, P., Papa, J., Pastuović, N., & Škegro, M. (2006). *Poverty, Unemployment and Social Exclusion*. Zagreb: United Nations Development Programme. Retrieved from <http://www.undp.hr/upload/file/104/52080/FILENAME/Poverty,%20Unemployment%20and%20Social%20Exclusion.pdf>

Wuebbeke, C. (2011). The limitations of activation policies: unemployment at the end of working life. *Ageing & Society*, 31(6), 977-1002. doi:10.1017/S0144686X10000929

PIELIKUMI

Daļēji strukturētas intervijas transkripcija

Dzimums: sieviete

Vieta: konsultāciju/pārrunu telpa

Ilgums: 10 min 39 sec

Datums: 08.05.2014.

Latvijas Universitātes Sociālā darba maģistra programmas ietvaros veicu pētījumu „Sociālās atstumtības faktori bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā Rīgā”, kura mērķis ir izzināt sociālās atstumtības faktoros pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem Rīgā. Piedalīšanās intervijā ir anonīma.

1. Lūdzu atzīmēt, kas atbilst Jūsu situācijai.

1. Ir ļoti grūti ar šī brīža ienākumiem.
2. Tikšanās ar draugiem vai radniekiem reizi mēnesī vai retāk.
3. Nav neviena, ar kuru var apspriest intīmas un personiskas lietas.
4. Iesaistos daudz mazāk sabiedriskajās aktivitātēs, salīdzinot ar cilvēkiem šajā pašā vecumā.
5. Esmu zaudējis ticību un cerību atgriezties darbā.
6. Jūtos depresīvi.
7. Ir slikta veselība.

2. *Iepriekš minētie ir sociālās atstumtības rādītāji. Lūdzu, raksturojiet, kā turpmāk minētais ir ietekmējis Jūsu šī brīža situāciju. Kā ienākumu līmenis ietekmējis jūsu situāciju? Ienākumu līmenis ir ļoti negatīvi ietekmējis, jo praktiski nav ienākumu ģimenē. Ja strādā kā zirgs 12 stundas neredzot mājas par minimālo algu, tad esi atstumts.*

3. *Kā dzimums ietekmē Jūsu situāciju?*

Dzimums neietekmē.

4. *Kā izglītības līmenis ietekmē Jūsu situāciju?*

Neietekmē, piemēram, darba devēji to nemaz neprasa.

5. *Kā darba pieredze ietekmē Jūsu situāciju?*

Gribu iestāties darbā par pavāru, jo darba pieredze ir 15 gadi, bet neesmu strādājusi pēdejos 5 gadus, tad viņi negrib ņemt.

6. *Kā darba pieredze ietekmē Jūsu situāciju?*

Tas ļoti ietekmē, ne tikai izskata pēc, darba devējs negrib ņemt vecākus cilvēkus darbā, viņi saprot, ka darbus cilvēki nespēj fiziski veikt.

7. *Kāda ir veselības ietekme?*

Veselības dēļ grūti ir veikt darbus.

8. *Kā ģimene ietekmē?*

Bērni pat pasaka, ka tevi neņems darbā, jo esi par vecu. Arī jauniešiem ir grūti izturēt fiziski smagus darbus.

9. *Kā draugu/ paziņu loks ietekmē?*

Draugi, paziņas tāda paša vecuma, problēmas tādas pašas, nevar palīdzēt.

10. *Kā ietekmē līdzdalība sabiedriskās aktivitātēs?*

Es eju uz aktivitātēm. Ja man piedāvā to līdzdalību, piemēram, NVA vai sociālais dienests, es neatsakos.

11. *Kā ietekmē darba tirgus pieprasījums?*

Darba tirgū vakances ir, tomēr vienmēr kaut kas neatbilst- attālums, vecums.

12. *Vai ir bijušas atkarības?*

Nav.

13. *Kā vērtējat savu spēju risināt problēmas/tikt galā.*

Es tieku galā. Aktīvi risinu problēmas. Ja es fiziski būtu spējusi, nebūtu pirms pāris dienas aizgājusi no darba apģērbu veikalā. Veselības un garas darba dienas faktors, to ietekmējis.

14. *Ko jūs ieteiktu cilvēkiem vecumā ap 40 gadiem, lai viņi spētu iekļauties sabiedrībā un nejusties atstumti pirmspensijas vecumā?*

Ap 40 gadiem cilvēks ir jauns. Ja ir atrasts labs darbs, tad turēties un strādāt.

15. *Lūdzu, atzīmējiet savu dzimumu:*

- Sieviete
- Vīrietis

16. *Lūdzu, norādiet savu vecumu: 50*

17. *Cik ilgi Jūs esat bezdarbnieks?*

- a. No pusgada līdz gadam
- b. Otro gadu
- c. Trešo gadu
- d. Ceturto gadu
- e. Piekto gadu
- f. Ilgāk par pieciem gadiem
- g. Nekad neesmu strādājis algotu darbu

Strukturētas intervijas sociālajiem darbiniekiem, izmantojot elektronisko pastu, transkripcija

- 1. Kā Jums šķiet, kā pirmspensijas vecuma bezdarbnieki izjūt sociālo atstumtību?**
Manuprāt, šīm personām:
  - Rodas nespēja efektīvi piedalīties ekonomiskajā, politiskajā un kultūras dzīvē.
  - Rodas grūtības iekļauties darba tirgū, tai skaitā atrast algotu darbu, tādējādi nespējot pilnvērtīgi funkcionēt sabiedrībā.
  - Ir apgrūtinātas iespējas iegūt pietiekamus ienākumus.
  - Nevar nodrošināt savu ģimeni/savu vajadzību apmierināšanu.
- 2. Kādi, Jūsaprāt, ir nozīmīgākie individuālie sociālās atstumtības faktori pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem?**
  - Centrālais faktors ir attiecību sarāvums ar darba tirgu.
  - Izglītības līmenis un profesionālā kvalifikācija.
  - Valodas prasme.
  - Darba vietu trūkums ar labu atalgojumu.
- 3. Kā sociāl-ekonomiskās attīstības tendences ietekmē pirmspensijas vecuma bezdarbniekus Rīgā?**
  - Samazinoties darba tirgum, samazinās arī iespēja atrast darbu.
  - Slēdzoties rūpniecībai, personām ir jāpār kvalificējas, lai atrastu darbu vai jāstrādā mazkvalificēti un zemi atalgoti darbi.
- 4. Vai Jūs piekrītat holandiešu sociologu Skuita un Vorhama apgalvojumam: „Pašvaldības vai valsts politika var veicināt sociālās atstumtības risku”? Lūdzu paskaidrojiet savu viedokli.**
  - Piekrītu, jo valstī ilgu laiku piekopta neiejaukšanās politika un pašaušanās uz tirgus risinājumu.
  - Valstī netiek veicināta un atbalstīta nodarbinātība.
  - Ir nepietiekams atbalsts bezdarbniekiem un arī strādājošajiem.
  - Valsts politika un nostāja pensiju sistēmā.
- 5. Kādi pasākumi Jūsu organizācijā ir vērsti uz sociālās atstumtības mazināšanu pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem Rīgā?**
  - Sociālais darbs ar bezdarbniekiem.
  - Atsevišķi sociālie pakalpojumi (LV treniņgrupa, atbalsta grupa, motivācijas pakalpojums).
- 6. Kā, Jūsaprāt, varētu mazināt sociālās atstumtības riska faktoros?**
  - Nepieciešams veicināt nodarbinātību, mazināt nevienlīdzību.
  - Nepieciešams veicināt pirmspensijas vecuma personu apmācību, pārkvalifikāciju un sagatavot speciālistus ekonomikas attīstībai nozīmīgās jomās.
  - NVA būtu jāizvērtē piedāvāto apmācību lietderību saviem klientiem.
  - Veicināt sociālo partneru iesaistīšanos darba tirgus pieprasījumam atbilstošas izglītības attīstībā.

Fokusgrupas diskusijas transkripcija

Vieta: Rīgas Sociālā dienesta dienas centra pilngadīgām personām „Ābeļzars”

Laiks: 14.05.2014. plkst. 12:44 – 13:18

Fokusgrupas vadītāja: Labdien, pateicos, ka piekritāt piedalīties diskusijā par sociālo atstumtību ietekmējošiem faktoriem pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem. Diskusijas mērķis ir iegūt padziļinātu ieskatu par sociālo atstumtību ietekmējošiem faktoriem pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem, sociālās atstumtības mazināšanu un sociālo darbu ar pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem. Diskusijas laikā uzdošu jautājumus un aicinu ikvienu izteikt savu viedokli.

Fokusgrupas vadītāja: Lūdzu, brīvi raksturojiet pirmspensijas vecuma bezdarbnieka portretu sabiedrībā.

Darbinieks 4: Ir ieguvuši padomju laika izglītību, kuru mūsdienās bieži nav derīga priekš darba devēja, vai zināšanas nav papildinātas.

Darbinieks 2: Nevar iemācīties valsts valodu tiks labi.

Darbinieks 1: Fizioloģiskas izmaiņas.

Darbinieks 5: Tas varētu būt cilvēks, kas 90tajos gados bija labā amatā, tomēr šobrīd ir izkritis no darba tirgus aprites. Viņš varbūt saprot, ka vajadzētu kaut ko mainīt, bet viņš vairāk netiek atpakaļ vēlamajā amatā.

Darbinieks 6: Šie cilvēki mēdz pretoties pārmaiņām.

Darbinieks 5: Iespējams, ka viņi saprot, ka ir nepieciešamas pārmaiņas, bet faktiski netiek ar tām galā. Ja cilvēks būtu arī gatavs vienkāršākam darbam, tad šķērslis mēdz būt veselības problēmas. Kā piemērs, man ir viens klients literāts, kurš devās uz NVA rīkoto gadatirgu, kur tika piedāvātas neskaitāmas vakances Maximā, bet viņš fiziski nevar, piemēram, kārtot preces.

Darbinieks 3: Man klienti ir ģimenes ar bērniem, kurās ir bezdarba problēma, tad vairāk esmu novērojusi, ka klienti pirmspensijas vecumā vairāk nāk pie kolēģes. Esmu novērojusi, ka viņiem ir pastiprinātas alkohola atkarības.

Darbinieks 5: Viņi jau neatzīstās.

Darbinieks 3: Viņi bieži izskatās vecāki, bieži kā pensionēšanās vecuma cilvēki

Darbinieks 1: Ir atsevišķi klienti, kuri lieto alkoholu, tomēr uzskatu, ka tas nav tik izteikti.

Darbinieks 2: Viņi noliedz alkohola lietošanu, lai gan ir redzamas ārējas pazīmes. Kad uzprasu :”Cik bieži lieto alkoholu?”, atbilde ir „Kā visi, dažreiz.”

Fokusgrupas vadītāja: Kā Jums šķiet, kā pirmspensijas vecuma bezdarbnieki Rīgā izjūt sociālo atstumtību?

Darbinieks 4: Manuprāt, tas ir atkarīgs no katra cilvēka individuāli, tai skaitā no viņa mērķiem. Ja cilvēks grib atrast darbu, tad viņš cīnās un nav atstumts. Atstumtību izjūt tie, kas nav konkurētspējīgi darba tirgū.

Darbinieks 5: Viens klients šajā vecumā saka :”Mēs esam zudusī paaudze, mēs nevienam neesam vajadzīgi”.

Darbinieks 4: Iespējams, jūtas, kā bezcerīgs gadījums darba tirgū.

Darbinieks 1: Sabiedrība sagaida jaunus darbiniekus

Darbinieks 3: Tieši tāpat ir jaunajiem darba meklētājiem, arī tiem, kam bērni jāpieskata līdz 18 gadu vecumam, tie riski ir vienādi. Ja cilvēks grib strādāt, viņš atrod darbu.

Darbinieks 6: Viņiem ir sašaurinājies kontaktu loks. Bieži klienti apgalvo, ka saņem atteikumus no darba devēja vecuma dēļ, tas mazina viņu cerības iekārtoties darbā.

Fokusgrupas vadītāja: Kādi, Jūsaprāt, ir nozīmīgākie individuālie sociālās atstumtības faktori pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem?

Darbinieks 2: Valsts valodas nezināšana.

Darbinieks 5: Vājas datorprasmes, nespēja prasmīgi rīkoties ar internetu, lai meklētu vakances

Darbinieks 2: Veselības problēmas ir ļoti daudziem klientiem

Darbinieks 5: Darba tirgū ir pieprasīti jaunāki.

Darbinieks 3: Atkarības. Cilvēks, kas nelieto pastiprināti alkoholu, tik briesmīgi neizskatās.

Darbinieks 5: Arī cilvēks, kas izskatās normāli, apgalvo :”Kā mani ierauga darba devējs, tā atsaka.”

Darbinieks 6: Ja cilvēks vēlas strādāt, tad viņš atnāk uz darba interviju ar „degsmi” un parāda sevi no labākās puses.

Darbinieks 4: Ir labi pavērot šos cilvēkus, kā viņi izturas pārrunu laikā. Man ir bijusi iespēja novērot intervijas dažādiem klientiem. Jauni cilvēki atnāk ar šo „degsmi”, cilvēks pāri 50 neko negrib.

Darbinieks 5: Viņš kolektīvā nevar iekļauties.

Darbinieks 4: Viņš nemaz līdz kolektīvam netiek. Viņš atnākot sevi pozicionē situācijā, ka viņš ir nekam nederīgs, tā sevi pasniedz darba devējam- es nestrādāšu, es nevarēšu.

Darbinieks 6: Viņš neprot sevi prezentēt.

Darbinieks 3: Agrāk nebija „modē” sevi prezentēt, varēja parādīt diplomu un tika pieņemts darbā

Darbinieks 4: Šobrīd šim cilvēkiem ir grūti saprast, kāpēc ir jāstāda CV, kas ir motivācijas vēstule. Tāpēc ir grūtas tās pārmaiņas. To pārrunās ļoti labi var attīstīt.

Fokusgrupas vadītāja: Kādas ir jūsu kā sociālā darbinieka veiktās darbības sociālās atstumtības mazināšanai pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem?

Darbinieks 4: Motivēt cilvēku meklēt darbu, runāt ar viņu par to, ka viņš nemaz nav tik vecs kā viņam liekās. Pārrunāt, ko viņš pats var darīt, lai veicinātu, ka darba devējs viņu pieņem darbā. Palīdzēt sagatavot CV un motivācijas vēstuli, runāt par pārrunu norisi. Sniegt viņam zināšanas.

Darbinieks 1: Rosināt, lai klients nemeklē sludinājumu tikai ar interneta palīdzību, bet arī doties pie darba devēja, kā piemērs ir NVA Vakanču gadatirgus, atvērto durvju diena.

Darbinieks 4: Nevis tikai pa telefonu kontaktēties ar darba devēju ar bēdīgu balsi.

Darbinieks 2: Pārliecināt klientu, ka viņš var strādāt, palīdzēt noticēt sev. Tad arī viņi aiziet strādāt un strādā labāk nekā jaunie darbinieki. Viņi sevi noraksta, ka nemāk latviešu valodu, strādāt ar datoru, ka ir par vecu. Palīdzēt cilvēkam psiholoģiski.

Darbinieks 5: Nosūtām uz atbalsta grupu bezdarbniekiem. Dienas centrā, ar ko sadarbojamies ir atbalsta grupa bezdarbniekiem, kur lielā mērā ir bezdarbnieki virs 50 gadiem. Viņi redz, ka gan līdzīgas situācijas, gan arī to, ka ir atšķirīgas pieredzes. Viena lieta, ir, kad jauns darbinieks uzstāj, ka viņš spēj vairāk, bet tas nestrādā. Sociālais darbinieks ar grupu varētu būt nozīmīgs tajā visā. Grupās nepieciešams mācīt datorprasmes, gan prezentēšanas prasmes.

Darbinieks 3: Tā ir sociālā darbinieka klienta iesaistīšana dienas centra aktivitātēs, tā ir jebkura socializēšanās, nevis uzreiz atrast darbu, nesaņemt sociālos pabalstus. Bieži cilvēks dzīvo „savā pasaulē” ar savu režīmu, vēlas, lai viņam lietu mieru.

Darbinieks 2: Viņi vēlas, lai tiktu iedots darba, vairāk neko nevajag, kursi neinteresē.

Darbinieks 6: Tas ir tipiski, ka pieprasa iedot darbu. Viņiem jāpalīdz apzināt realitāti un piesaistīt atbalsta aktivitātes. Esmu novērojusi, ka ir klienti pirmspensijas vecumā, kuriem ir svarīgi tikt uz klausītiem.

Darbinieks 1: Tipiskas sūdzības- ilgi stāvēt nedrīkst, ilgi sēdēt nedrīkst

Darbinieks 5: Svarīgi ir klientus iedrošināt, palīdzēt noticēt sev.

Fokusgrupas vadītāja: Kādas grūtības pastāv darbā ar šo mērķa grupu?

Darbinieks 4: Viņi paši psiholoģiski nav gatavi mainīties, manuprāt, cilvēkam ir jāsniedz motivācija, ka viņš var iesaistīties aktivitātēs, kā, piemēram, atbalsta grupās un NVA

pakalpojumos. Tad cilvēki saprot, ka viņi šajā situācijā nav vieni, līdz ar to, tas viņiem dot iespēju kaut vai vismaz uz laiku darbu darīt, zināmā profesijā viņš ar būt īpašs. Tas palīdz.

Darbinieks 5: Ir arī objektīvi iemesli, kāpēc noteiktās profesijās viņus nepieņems darbā. Pastāv arī bezdarbs, neskatoties uz 4000 vakancēm. Ir arī cilvēki šajā vecuma posmā, kas gribētu strādāt. Nav viegli tikt atpakaļ darba tirgū. Grūtība ir tā, ka cilvēkam noplok entuziasms, viņu vajag noturēt. Dažreiz vairāk kā cita vecuma bezdarbniekiem jāpalīdz izdarīt dažādas lietas, kā CV sastādīšana un darba vakanču meklēšana.

Darbinieks 6: Parasti darbā ar cenšos veicināt bezdarbnieka paša aktivitāti un pastāvību. Ir pirmspensijas vecuma cilvēki, kas māk izmantot tehnoloģijas. Tomēr mēdz būt gadījums, kad atnākt klients, kuram nav mobilā telefona un datora mājās, kā arī nav kontaktpersonas, kas palīdzētu. Tad sociālajam darbiniekam jāuzņemas atbalsta personas loma.

Darbinieks 1: Individuāli atkarīgas ir katra prasmes. Ir arī 50 gadīgi bezdarbnieki, kuri neizprot, kā strādā ar datoru.

Darbinieks 2: Bieži kā iemeslu min to, ka jāpieskata mazbērni.

Darbinieks 3: Tas nav attaisnojošs iemesls.

Fokusgrupas vadītāja: Kādas ir stiprās puses pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem?

Darbinieks 2: Viņiem ir ieaudzināti darba pienākumi, ir apzinīgi, kārtīgi

Darbinieks 4: Viņi ir izturīgi. viņiem nav ambīciju, liela darba pieredze dažādās profesijās vai vienā konkrētā. Viņam ir nepieciešama stabilitāte. Ja darba devējs pieņems darbā cilvēku pirmspensijas vecumā, tad viņš paliks darbā ilgāk nekā jaunie darbinieki, kas ies projām, ja darbs nepatiks. Uz šiem cilvēkiem var pajauties. Ja viņiem ir gribasspēks atrast darbu, tad tas ir spēcīgs.

Darbinieks 6: Ja nav šī gribasspēka, tad to ir ļoti grūti mainīt.

Fokusgrupas vadītāja: Kā, Jūsaprāt, varētu mazināt sociālās atstumtības riska faktorus?

Darbinieks 2: Valsts līmenī, tas ir jārisina.

Darbinieks 4: Valsts līmenī to mazliet risina, bet tas ir nepietiekami. Piemēram, NVA pasākumā noteiktām personu grupām 50-60 vietas uz Rīgas reģionālo filiāli ir krietni par maz. Tomēr ne visi, kas piesakās kādam subsidētam pasākumam reāli grib strādāt. To var redzēt, piedāvājot darbus. Pirmspensijas vecuma cilvēks bieži aiziet uz pārrunām, tomēr nemaz negrib strādāt.

Darbinieks 1: Varētu piesaistīt šo mērķa grupu brīvprātīgajā darbā. Ne katram tas, protams, palīdzētu.

Darbinieks 5: Viņus vajag socializēt, piemēram, dienas centra aktivitātēs, NVA.

Darbinieks 3: Vienošanās, kas tiek noslēgta ar klientu, iekļaut piedalīties dienas centra aktivitātēs, iespējams, kā obligātu pasākumu.

Darbinieks 5: Mēdz būt, ka cilvēks aiziet uz dienas centru kā obligātu pasākumu, pēc tam viņam tas iepatīkas.

Darbinieks 2: Iespējams, šīs grupas vajag tieši pirmspensijas vecuma cilvēkiem, jo šobrīd uz grupām iet visa vecuma bezdarbnieki un tas nav tik efektīvi.

Darbinieks 5: Iespējams, vajag specializētu programmu pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem, kas rēķinās ar viņu vajadzībām.

Darbinieks 4: Ir dažādas biedrības.

Darbinieks 5: Ir senioru biedrības, tur pensionāri ir vairāk.

Darbinieks 4: Ja cilvēks pats interesējas, tad atradīs iespēju socializēties, piemēram, aiziet uz biedrību dejojot. Svarīgi ir, lai viņš uzzina šo informāciju. NVO nepieciešams izplatīt informāciju.

Darbinieks 5: Uzskatu, ka pirmspensijas vecuma cilvēku biedrības nepastāv.

Darbinieks 4: Cilvēks var darboties jebkurā nevalstiskajā organizācijā.

Darbinieks 6: Noderīgi varētu būt, ja nevalstiska organizācijā piedāvātu pirmspensijas vecuma cilvēkiem uzlabot veselību, pievērsties arī psiholoģiskajai veselībai, atkarībām. Ir bijuši pasākumi, kas vērsti uz aktīvu novecošanu, bet nepieciešams likt uzsvaru arī uz integrēšanos darba tirgū.

Darbinieks 5: Ņemot vērā, ka pirmspensijas vecuma cilvēkiem bieži ir veselības problēmas, būtu vēlami darbi uz pusslodzi.

Fokusgrupas vadītāja: Paldies par idejām, šis bija arī pēdējais jautājums.

Informētas vienošanās paraugs

Darba nosaukums:

Sociālo atstumtību ietekmējošie faktori bezdarbniekiem pirmspensijas vecumā Rīgā.

Pētījuma mērķis: Noskaidrot sociālo atstumtību ietekmējošos faktorus pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem Rīgā.

Pētnieks: LU Sociālo zinātņu fakultātes profesionālā sociālā darba 2.kursa studente

Jolanta Audare

- Apliecinu, ka esmu sapratis informāciju par pētījuma mērķi un izmantošanas veidu.
- Mana piedalīšanās ir brīvprātīga – drīkstu jebkurā laikā izstāties no pētījuma vai atteikties atbildēt uz jebkuru jautājumu.
- Piekrītu, ka intervijas norise tiks ierakstīta.
- Iegūtie dati tiks izmantoti tikai šī pētījuma datu analīzei.
- Iebilstu vai neiebilstu (**pasvītrojiet atbilstošo**), ka mans vārds parādās tajā.

Pētījuma dalībnieka vārds

datums

paraksts

Pētnieka vārds

datums

paraksts

Viena informētas vienošanās kopija tiek nodota respondentam.

Maģistra darbs

„Sociālo atstumtību ietekmējošie faktori pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem RĪgā”
izstrādāts LU Sociālo zinātņu fakultātē.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi, izmantoti tikai tajā
norādītie informācijas avoti un iesniegtā darba elektroniskā kopija atbilst izdrukai.

Darba apjoms (neskaitot izmantotos informācijas avotus un pielikumus) ir 161348
rakstuzīmes (ieskaitot intervālus).

Autors: (*personiskais paraksts*) Jolanta Audare

Rekomendēju/nerekomendēju darbu aizstāvēšanai

Vadītāja: docente Dr. phil. Anna Stepčenko (*personiskais paraksts*)

___.___.2014.

Recenzents: docente Dr. sc. soc. Līga Rasnača

Darbs iesniegts Socioloģijas nodaļā ___.___.2014.

Dekāna pilnvarotā persona: metodiķe Inga Poļaka (*personiskais paraksts*)

Darbs aizstāvēts maģistra gala pārbaudījuma komisijas sēdē

07.06.2014. prot. Nr. ....

Komisijas sekretārs: pētnieks Mareks Niklass (*personiskais paraksts*)